

DEFENDOLOGIJA MNE

**TEORIJSKO-STRUČNI ČASOPIS ZA PITANJA ZAŠTITE, BEZBJEDNOSTI,
ODBRANE, OBRAZOVANJA, SOCIOLOGIJE, KRIMINALISTIKE I KRI-
MINOLOGIJE**

**GODINA XI
BROJ 19 - 20**

**NIKŠIĆ
2025.**

Izdavač

Centar za bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja “Defendologija” – Nikšić, Crna Gora

Za izdavača

mr sci Slavko Milić, predsjednik

Glavni i odgovorni urednik

mr sci Slavko Milić, predsjednik

Urednik

mr sci Slavko Milić

Redakcija časopisa

Prof dr Duško Vejnović, red. prof. Univerziteta RS, predsjednik EDC Banja Luka;

Mr sci Slavko Milić, Fakultet za državne i evropske studije u Podgorici,

Predsjednik Defendologija centra Crne Gore;

doc.dr Aleksandar Ivanović, Univerzitet Crne Gore, Pravni fakultet u Podgorici, Forenzički centar Crne Gore;

dr sci Velibor Lalić, član Upravnog odbora Evropskog defendologija centra u Banjoj Luci;

dr sci Darko Matijašević, član Upravnog odbora Evropskog defendologija centra u Banjoj Luci;

Prof dr Vladimir Stojanović, član redakcije časopisa “Defendologija” u Banjoj Luci;

Prof dr Vaso Bojanić, član redakcije časopisa “Defendologija” u Banjoj Luci;

Prof dr Braco Kovačević, red. prof. Univerziteta Republike Srpske, član Savjeta časopisa “Defendologija” u Banjoj Luci;

Dr sci Dragan Radišić, član Savjeta časopisa “Defendologija” u Banjoj Luci;

Mr sci Predrag Obrenović, član Savjeta časopisa “Defendologija” u Banjoj Luci;

Dr sci Stevan Dakić, član Savjeta časopisa “Defendologija” u Banjoj Luci;

Prof dr Đorđije Blažić, dekan Fakulteta za državne i evropske studije u Podgorici;

Savjet časopisa

Prof dr Duško Vejnović (RS), prof dr Mihajlo Mijanović (Crna Gora), prof dr Veselin Drašković (Crna Gora), doc dr Mimo Drašković (Crna Gora), doc dr. Aleksandar Ivanović (Crna Gora), doc dr. Aleksandar R Ivanović (Srbija), mr sci Mirjana Popović (Crna Gora), prof dr Veselin Mićanović (Crna Gora), prof dr Braco Kovačević (RS), prof dr Đorđije Blažić (Crna Gora), dr sci Tatjana Vujović (Crna Gora)

Recenzentski odbor

Prof dr Duško Vejnović (RS), prof.dr Mihajlo Mijanović (Crna Gora), prof. dr. Veselin Drašković (Crna Gora), doc dr Mimo Drašković (Crna Gora), doc dr. Aleksandar Ivanović (Crna Gora), doc.dr. Aleksandar R Ivanović (Srbija), mr Mirjana Popović (Crna Gora), prof dr Veselin Mićanović (Crna Gora), prof dr Braco Kovačević (RS), prof. dr Đorđije Blažić (Crna Gora), dr sci Tatjana Vujović (Crna Gora), doc dr Nada Šakotić (Crna Gora)

Štampa

Društvo za promet i usluge „RAS PRESS“ – Ozrinići bb

Za štampariju

Milisav Vujković

Uredništvo i administracija

Baja Pivljanina 7a, 81400 Nikšić, Crna Gora

Telefon/faks: +382 (40) 682-680

Web stranica: <https://defendologijamne.com>

<https://defendologijamne.me>

e-mail: casopis.defendologijamne@gmail.com

Žiro račun: : 510 -210521 -44 CKB banka otp group;

;

Grafičko oblikovanje i pripreme

Redakcija

Milojko Pušica

Lektori

Sara Janković

Kristina Milić

Korektor

Jelena Milić

Prevod

Sara Janković

Kristina Milić

Tiraž

150 primjeraka

Godišnja pretplata za pravna lica 20 eura
za fizička lica 10 eura.

Rješenjem Ministarstva kulture broj 775 od 04. marta 2016. godine, upisan je štampani medij teorijsko-stručni časopis «Defendologija MNE» u Evidenciju medija rješenjem broj 05-1021/2

CIP - Каталогизација у публикацији
Национална библиотека Црне Горе, Цетиње

ISSN 2337-0920 = Defendologija MNE

COBISS.CG-ID 30483472

UDK 321.01:351.74

SADRŽAJ

prof. dr Nebojša Macanović, doc. dr Mario Babić, dipl. Soc. Radnik Željko Simeunić Karakteristike savremene škole	7
Mr Marija Vujičić, prof. dr Nada Šakotić, mr Slavko Milić Inkluzivno obrazovanje – zakonski okvir i praktična implementacija	17
dr sci. Mitar Radonjić, spec. Jelena Vuković Karakteristike sajberbulinga u digitalnom društvu	29
doc. dr Bojan Macuh Kompetencije roditelja za obrazovanje kod kuće u Sloveniji: gde su granice kućnog obrazovanja	45
mast. Spec. Srdjan Vujinović Kontraobavještajna zaštita ministarstva unutrašnjih poslova Crne Gore od organizovanih kriminalnih grupa	53
dr Mario Tomić, doktorand Lana Tomčić Nasilje među djecom i mladima u savremenom društvu	71
doktorand Merjem Duraković, doc. dr Muhamed Šemoski Kriminalna psihologija prestupnika u zatvorima za maloljetnike	85
dipl. Soc radnik Željko Simeunić Koncept cjeloživotnog učenja u Bosni i Hercegovini – izazovi i mogućnosti	97
prof. dr sci Helena Lajšić Uticaj apsentizma na organizaciju i upravljanje performansom ljudskih resursa uz podršku informacionih sistema	105
mr Biljana Bulajić Zapošljavanje kao preduslov uspješne reintegracije bivših osuđenika	123
Uputstvo autorima	139

RIJEČ UREDNIKA

Poštovani čitaoci,

Pred vama je novi, jubilarni dvobroj naučnog časopisa Defendologija MNE, brojevi 19–20, koji i ovoga puta donosi pažljivo birane teme od suštinskog značaja za savremeno društvo i njegovo razumijevanje. Naš časopis, prepoznat kao pouzdan prostor za razmjenu naučnih i stručnih uvida, ostaje vjeran svojoj misiji da kroz interdisciplinarni pristup odgovori na izazove vremena u kojem živimo. Ovaj dvobroj u središte pažnje stavlja inkluziju, digitalnu komunikaciju, bezbjednost, psihološke aspekte i upravljanje u savremenom obrazovnom i društvenom kontekstu – oblasti koje su sve prisutnije u svakodnevnom životu, ali i kompleksnije za analizu i praktičnu primjenu. Kroz radove naših autora i autorki otvaraju se nova pitanja, nude se relevantni uvidi i predlažu konkretna rješenja, čime se doprinosi širem društvenom dijalogu i naučnoj zajednici. Inkluzija, kao temelj savremenog demokratskog društva, obrađena je kroz različite aspekte – od obrazovanja do socijalnih politika – naglašavajući potrebu za jednakim mogućnostima za sve članove društva. U vremenu ubrzanog tehnološkog razvoja, digitalna komunikacija postaje oslonac profesionalnog i privatnog života, a njene prednosti i izazovi predstavljeni su kroz niz istraživačkih i analitičkih tekstova. Bezbjednost, kao trajna briga društva, u ovom broju sagledava se ne samo iz ugla institucionalne zaštite, već i kroz prizmu individualne i kolektivne psihološke otpornosti. Upravljanje obrazovnim i društvenim sistemima, u kontekstu novih tehnologija i promjena u društvenim strukturama, otvara prostor za promišljanje o novim modelima liderstva, efikasnosti i odgovornosti. Autori i autorke koji su dali doprinos ovom izdanju dolaze iz različitih naučnih oblasti i društvenih konteksta, što ovom broju daje dodatnu širinu i dubinu. Njihov rad svjedoči o posvećenosti nauci, ali i o društvenoj odgovornosti svakog pojedinca da doprinosi boljitku zajednice. Zahvaljujemo se svim autorima/autorkama, recenzentima/recezentkinjama i saradnicima/saradnicama koji su omogućili izlazak ovog izdanja. Njihov trud i znanje čine osnovu kvaliteta koji njeujemo i razvijamo iz broja u broj. Vjerujemo da će sadržaj koji vam donosimo biti podsticajan, koristan i inspirativan. Neka vas stranice ovog broja povedu u promišljanje, podstaknu na istraživanje i osnaže vašu profesionalnu i naučnu radoznalost.

Srdačno,

Glavni urednik

mr sci. Slavko Milić, predsjednik Naučnog odbora

*Prof.dr Nebojša Macanović¹
Fakultet političkih nauka u Banjoj Luci
Katedra za pedagogiju i metodike
Doc.dr Mario Babić²
Doktor pedagoških nauka
Evropski univerzitet „Kallos“ Tuzla
Dipl.soc.radnik Željko Simeunić³
Samostalni stručni saradnik za pitanja mladih i nevladine organizac opštinskoj upravi
Teslić*

UDK: 371

PREGLEDNI RAD

KARAKTERISTIKE SAVREMENE ŠKOLE

CHARACTERISTICS OF THE MODERN SCHOOL

APSTRACT

Obrazovanje je danas jedno od najdinamičnijih društvenih procesa, jer je u stalnoj trci sa novim naučnim dotignućima i njihovoj što efikasnijoj primjeni. Sve češće se ukazuje da snaga i moć jedne zemlje leži upravo u kvalitetu njenog sistema obrazovanja. Zato je danas neophodno težiti efikasnom obrazovanju, a da bi smo to imali moramo imati školski sistem koji je usklađen sa interesovanjima i potrebama novih generacija učenika, kao i težiti permanentnom usavršavanju nastavnika koji sada ima sasvim drugu ulogu nego što je imao u tradicionalnoj nastavi.

Ključne riječi: škola, društvo, učenici, obrazovanje i vaspitanje.

ABSTRACT

Education today is one of the most dynamic social processes, because it is in a constant race with new scientific achievements and their most efficient application. It is increasingly being pointed out that the strength and power of a country lies precisely in the quality of its education system. That is why today it is necessary to strive for efficient education, and in order to have that, we must have a school system that is in line with the interests and needs of new generations of students, as well as strive for the permanent improvement of teachers, who now have a completely different role than they had in traditional teaching.

Keywords: school, society, students, education and upbringing.

UVOD

Brojne promjene u društvu utiču da se i škola mora prilagoditi diskontinuitetu savremenog doba koji tradicionalno orijentisanu prosvjetnu koncepciju čini prilično nestabilnom (Macanović, 2017). Kroz istoriju je nastao veliki broj didaktičkih modela i proveden je veliki broj reformi čiji je zajednički cilj bio da se pokušaju prevazići problemi i slabosti tradicionalnog modela škole i nastave, a osnovna kritika tradicionalne nastave i tradicionalnog modela rada u njoj zasnovana je na činjenici da se nastavni proces prilagođava imaginarnom i zamišljenom učeniku kojeg najčešće i nema u razredu (Tobudić, 2001: 51). Viljem Glaser (Glasser, 1994; 1999; 2000; 2001a; 2001b) dao je veliki naučnoteorijski doprinos u razvoju škole i nastave i reformi tradicionalne u savremenu nastavu. On govori o savremenoj školi kao kvalitetnoj školi (Glasser, 1994, 1999) utemeljenoj na teoriji izbora (Glasser, 2000), koju obilježava upravljanje vođenjem nasuprot tradicionalnom šefovskom modelu. U reformisanoj savremenoj školi on teži uspostaviti kompetentni razred u kojem nudi novi način poučavanja, testiranja i ocjenjivanja a u kojem svaki učenik može uspjeti (Glasser, 2001b) i učenici uče zato što trebaju da nauče ono čemu ih nastavnik poučava i uče da mogu imati više kontrole nad svojim radom nego prije. Iz ugla posmatranja ovog problema, značajna je filozofija Glaserovog kompetentnog razreda što je po njemu uspjeh bilo kojeg ljudskog poduhvata, uključujući svako učenje i učenje u školi razmjernan kvalitetu interpersonalnog odnosa koji imaju pojedinci koji su uključeni u određeni poduhvat.

U Glaserovoj kvalitetnoj školi navedeno je da učenici vole školu, učenje i nastavu, jer se u njoj primjenjuje takav način ophođenja s učenicima s ciljem njihovog ličnog i grupnog približavanja. Učenici pomoću sljedećih sedam povezujućih i međusobno prožetih navika teorije izbora: *briga, slušanje, podržavanje, učestvovanje, ohrabrivanje, vjerovanje i prijateljevanje* grade snažan odnos. To je doprinijelo tome da su učenici odbacili vanjsku kontrolu (nepovoljno okruženje) zbog toga što ona narušava (umanjuje) odnos učenik–nastavnik–razred, a prihvatili su teoriju izbora (Glasser, 2000), koja omogućuje povezivanje različitih subjekata (nastavnici, učenici i roditelji). Škola mora da bude mjesto za učenje, razvoj, formiranje ličnosti i sistema vrijednosti, mjesto koje motiviše učenike za rad i ispoljavanje kreativnosti, a da bi zaista to uspjela mora da prevaziđe konfekcijske nastavne planove i programe i prilagodi sadržaje interesovanjima i potrebama novih generacija učenika (Macanović, 2015).

KARAKTERISTIKE I ULOGA SAVREMENE ŠKOLE U OBRAZOVNOM SISTEMU

Jedan od zahtjeva koji se stavlja kao uslov za oblikovanje pretpostavki za razvijanje kvalitetne škole jeste i kvalitetno vođenje (Gossen i Anderson, 1996). Obilježje kvalitetne savremene škole jeste i vođenje kao model upravljanja i kontrole, a jedna od tajni uspješne škole jeste i demokratsko vođenje (Brajša, 1995:130–131). Za razliku od manipulisanja, koje je u osnovi uticaj na druge protiv njihove volje, vođenje je

proces uticaja na jednu ili više osoba s ciljem da promijene svoje stavove i ponašanje (Ammelbirg, 1993).

Naime, i proces poučavanja je po svojoj prirodi i upravljački posao. Stoga, možemo govoriti i o modelima upravljanja u nastavnom procesu. Takođe, u kontekstu rasprave o razlici tradicionalne i savremene nastave možemo govoriti i o šefovskom i voditeljskom upravljanju u nastavnom procesu, s tim što je šefovsko upravljanje imanentno tradicionalnoj, a voditeljsko savremenoj nastavi. Tako, Viljem Glaser (Glasser, 1999:18) smatra da škola ukoliko želi biti kvalitetna treba se odreći šefovskog i prihvatiti voditeljsko upravljanje, a nastavnici kvalitetne škole vode i nikad ne šefuju (Glasser, 1999: 17–26).

Proces vođenja je zahtjev koji se postavlja pred savremenu školu. Proces vođenja je odgovoran i zahtjevan proces kojeg, prema Pavlu Brajši (1995), karakteriše osam obilježja: vlastita aktivnost (htjeti nešto učiniti), snaga uticaja (na druge uticati), usmjerenje prema ciljevima (zajedno s drugima nešto postići), sposobnost odlučivanja (nešto htjeti odlučiti), postupak sa sukobima (htjeti se suočiti sa ljudskim sukobima), izdržljivost (htjeti odstraniti slabosti), samokritika (emocionalna umjerenost) i komuniciranje (nekoga htjeti uvjeriti). U ovom kontekstu, uspješne vođe su aktivni, znaju motivisati, usmjeravati, odlučivati, postupati sa sukobima, izdržljivi su, samokritični i znaju razgovarati (Aigner, 1992, prema: Brajša, 1995: 12–16).

Tradicionalnu školu prepoznajemo po šefovskom upravljanju. Takvo upravljanje karakteriše:

- zadaci i načini rada učenika unaprijed se određuju, nema ustupaka i učenici se moraju prilagođavati i mijenjati;
- šef ne pokazuje, obično učenicima saopštava kako treba da rade, rijetke su prilike u kojima se postavlja pitanje učenicima da li se određena aktivnost može drugačije uraditi;
- šef nadgleda i ocjenjuje rad bez uključivanja učenika i ne ukazuje na mjerila kvaliteta;
- prilikom opiranja i negodovanja od strane učenika, šef najčešće koristi prisilu (Glasser, 1994: 37–38).

Šefovsko upravljanje u osnovi obećava kontrolu, ali se to u praksi ne dešava. U tradicionalnoj školi značajan broj učenika i dalje ne poštuje pravila, a nastavnici su skloni zahtijevanju kazni za takve učenike i tako postaju šefovima i, u suštini, gube na djelotvornosti. U interpersonalnom smislu i ciljevima razvija se polarizacija: šef nastoji izvući najviše što može, a dati najmanje što može a, s druge strane, učenici pružaju što manje mogu a pokušavaju izvući ono što žele. Tako se razvija neprijateljski odnos između nastavnika i učenika (Glasser, 1994: 40), koji je poguban za kvalitet škole. Slična je situacija kada nastavnici u šefovskom upravljanju u ostvarivanju svojih ciljeva koriste nagrade, s tim što ostvaruju bolje rezultate od onih koji kao instrument koriste kaznu, jer nagrade ublažavaju atmosferu nepovjerenja.

Rezultat tradicionalnog šefovskog pristupa u interpersonalnom upravljanju školom jeste osjećaj učenika da školu doživljavaju stranom neprijateljskom, beskorisnom i gotovo ih je nemoguće prisiliti da bolje uče, da su u većoj mjeri angažovani i bolje rade. Zato je školi, da bi bila kvalitetna nužno voditeljsko kao zamjena za tradicionalno šefovsko upravljanje. Za razliku od tradicionalnog modela upravljanja, voditeljsko upravljanje u školi ima sljedeće karakteristike:

- *Voditelj uključuje učenike u raspravu o kvalitetu određenog posla i vremenu potrebnom kako bi se obavio pa učenici mogu kazati i svoje prijedloge. Voditelj stalno nastoji prilagoditi aktivnosti sposobnostima i potrebama učenika.*
- *Voditelj (ili učenik kojeg izabere) pokazuje ili simulira aktivnost kako bi učenik koji je obavlja tačno vidio šta rukovodilac očekuje. Istovremeno, od učenika se neprestano traži mišljenje o mogućim poboljšanjima.*
- *Voditelj od učenika traži provjeru ili ocjenu kvaliteta vlastitog rada. Pritom se podrazumijeva kako voditelj priznaje da oni znaju puno o tome kako proizvesti visokokvalitetni rezultat pa će ih zato i saslušati.*
- *Voditelj učenicima olakšava rad, pokazujući im kako je učinio sve da bi im obezbijedio najbolje materijale i radne uslove, te srdačno, blisko okruženje lišeno prisile (Glasser, 1994: 42–43).*

POLOŽAJ NASTAVNIKA I UČENIKA U SAVREMENOJ ŠKOLI

Za savremenu školu važne su kompetencije nastavnika. S tim u vezi Ajanović i Stevanović (1998) navode sljedeće uloge savremenih nastavnika:

- *Medijator (posrednik između nastavnih sadržaja i učenika);*
- *Animator i terapeut;*
- *Organizator;*
- *Analitičar svog i učenikovog rada;*
- *Istraživač i inicijator;*
- *Koordinator;*
- *Programer;*
- *Mentor.*

Nastavnik u savremenoj školi usmjeren je na permanentno usavršavanje, ali i stalno razvijanje svojih opštih i specifičnih kompetencija. On danas ima višestruku ulogu u nastavnom procesu. U vaspitnom smislu, prema Marku Stevanoviću (1997), nastavnik u savremenoj školi je i realizator procesa vaspitanja, inicijator u rješavanju vaspitnih pitanja, vaspitnu grupu orijentiše i ukazuje na pravce daljeg vaspitnog kretanja, tražilac i davalac informacija iz domena vaspitanja, usklađivač vaspitnog uticaja, mentor, inicijator vaspitnih aktivnosti, izvjestilac o vaspitnim problemima, evaluator napretka i vaspitnih efekata, motivator u vaspitnom procesu. U savremenoj nastavi nastavnici kvalitetnim interpersonalnim odnosima s učenicima i odgovarajućim vaspitno-obrazovnim pristupom mogu doprinijeti učvršćivanju veza koje integrišu kognitivni, afektivni i psihomotorni razvoj ličnosti. Ne potcjenjujući nastavne sadržaje, izdvaja se bitnim pristup i način na koji se predaje, a posebno način na koji nastavnici učenike podstiču na kognitivno i interpersonalno odlučivanje i rješavanje problema. Nastava je danas dinamičan proces koja traži i dinamične učesnike. Zato je neophodno motivisati i nastavnike i učenike, te razvijati njihove interpersonalne odnose kako bi i ishod učenja bio što kvalitetniji. Turbulentni odnosi i dešavanja u društvu reflektuju se i na obrazovanje koje danas ima sve odgovorniju ulogu u socijalizaciji djece i mladih (Salovey i Sluyter, 1999).

Škola mora biti i inovativna. „Inovativna škola primjenjuje socijalne oblike učenja i savremene nastavne metode koje doprinose do razvoja nastavnih sistema, metodičkih inovacija i primjene brojnih savremenih didaktičkih principa koji doprinose efikasnijem usvajanju gradiva od strane učenika (Omerović, 2014: 44).

S obzirom na kompleksnost teme pokušaćemo predstaviti najvažnija obilježja škole budućnosti. Govoreći o njenim odlikama i potrebama Vilotijević (2009) ukazuje šta takva škola treba da posjeduje, te ukazuje na najznačajnije karakteristike koje treba da ima savremena škola, tj. škola budućnosti:

1. Efikasna je ona škola u kojoj su svi učenici uspješni i u kojoj svaki pojedinac postiže onoliko koliko mu prirodni potencijali omogućuju. Pobjedničko učenje je moguće jer svi normalno razvijeni učenici mogu, uz primjenu odgovarajućih metoda i postupaka i uz diferencirani rad, da postignu zadovoljavajuće rezultate.
2. U efikasnoj školi rad je raznovrstan i vrlo bogat i obuhvata ne samo učenje nego i zadovoljavanje najraznovrsnijih učeničkih interesovanja i potreba – intelektualnih, kulturno-umjetničkih, sportskih, socijalnih. Škola je cjelodnevno pedagoški organizovana i u njoj učenici završavaju sve dnevne školske obaveze. Pored redovne, dodatne i dopunske nastave, učenici imaju i časove samostalnog rada (učenje, izrada zadataka, vrednovanje dnevnih postignuća). Nastavnici im pomažu da budu uspješni. Cjelodnevnom organizacijom produžava se školski rad i omogućuje intenzivniji pedagoški uticaj na učenike, škola se odupire negativnom uticaju ulice.
3. Nastava u školi treba da bude sistemski organizovana što znači da nastavni proces treba da bude zaokružen i da obuhvata stvaranje radne atmosfere, realizaciju planiranih zadataka i kontrolu ostvarenog. Povratna informacija prati cijeli nastavni tok, pa učenici i nastavnik na kraju časa uvijek znaju da li su, i koliko su, ostvarili zadatke. Eventualne slabosti i propusti se na vrijeme koriguju.

4. U školi jedan nastavnik treba da organizuje i vodi nastavu iz više predmeta. Personalnom koncentracijom nastave u istom radi manji broj nastavnika čime se omogućuje da se nastavnik više bavi učenicom a ne samo predmetom. Time se potpunije ostvaruju i druge funkcije – vaspitna, savjetodavna, dijagnostička, evaluatorska.
5. Nastava treba da bude didaktičko-metodički raznovrsna i bogata. Pretjerana dominacija frontalnog oblika rada osiromašuje odjeljensku interakciju, vodi pasivizaciji učenika i učenička znanja čini reproduktivnim. Daleko više treba praktikovati saradničke oblike rada, rad u malim grupama i individualni pristup koji doprinose socijalizaciji, učenju učenja, a i djelotvorniji su.
6. Težište nastave treba da bude na misaonim aktivnostima učenika, na problemskom pristupu i praktičnoj primjenjivosti stečenih znanja. Učenik uvijek treba da zna zbog čega neki sadržaj treba da savlada i kakav je značaj toga sadržaja za njegov rad i život.
7. U efikasnoj školi postoji podsticajno okruženje za učenje, postoji jasna vizija razvoja, postavljaju se visoki ciljevi. U njoj vlada saradnička atmosfera, rukovodstvo ne šefuje nego saraduje sa nastavnicima, a nastavnici ne naređuju učenicima nego sa njima saraduju.
8. Vrednovanje rada i rezultata je stalno i zasniva se na permanentnoj povratnoj informaciji. Vrednuju se ne samo nastavnikovi rezultati nego i kvalitet obrazovno-vaspitnog procesa u kome učenici treba da nauče kako treba učiti. Ocjena učenikovog rada treba da ima podsticajni karakter i da mu ukazuje šta i kako treba da radi. Pri ocjenjivanju uzimaju se u obzir ne samo učenikova postignuća nego i zalaganje, nivo vaspitanosti, interesovanja, etičke i druge vrijednosti. Neprihvatljivo je "istjerivati" uspjeh niskim ocjenama jer time se učenici odvrćaju od škole i ozbiljnog rada. Treba razvijati sistem samovrednovanja i pomoći učenicima da sami ocjenjuju kvalitet svoga rada, da uviđaju šta je u tome radu dobro, a šta može biti još bolje. V. Glasser tvrdi da nastavnikovo ocjenjivanje, pored drugih slabosti, ima i jednu ogromnu – ne podstiče učenike da bolje rade. On čak tvrdi da, kad učenici počnu učiti kvalitetno, neće imati potrebe za rangiranjem. Podsjećamo da je Pestaloci bio protivnik ocjenjivanja.
9. Organizacija nastavnih objekata i opreme treba da bude primjerena savremenom razvoju i potrebama. Škola treba da raspolaže sredstvima moderne informatičke tehnologije (računari i moderni multimedijalni sistemi) koja obezbjeđuje stalnu povratnu informaciju, obogaćuje nastavni proces, omogućuje učenicima da sami sebe kontrolišu, a svakom pojedincu da napreduje svojim tempom. Organizacija nastavnog prostora treba da se usklađuje sa postavljenim ciljevima i prirodom nastavne građe što znači da učionički prostor i drugi prostori za rad i učenje treba da budu mobilni i da se prilagođavaju različitim oblicima rada (manje ili veće grupe).
10. Standardi uslova rada treba da budu takvi da omogućuju primjenu efikasnijih oblika nastave. Odjeljenje treba da ima do 24 učenika, veća grupa do 12, a manja do šest učenika.
11. Pedagoška organizacija i rad su efikasniji i djelotvorniji u manjim zajednicama učenika i nastavnika. Škola treba da ima do 24 učenička odjeljenja i najviše 650 učenika. U takvoj školi se svi nastavnici i učenici međusobno poznaju, saradnja je lakša i bolja, socijalna i emocionalna klima povoljnija.
12. Radnu normu nastavnika čine ne samo nastavni časovi nego i organizacija slobodnog vremena učenika. Nastavnik treba da ima do 15 časova nastave, a ostatak do 20

časova treba da čine druge pedagoške aktivnosti (časovi učenja, stručno usavršavanje itd).

13. U savremenoj školi svi uče, ne samo učenici nego i pomoćno osoblje i nastavnici. Stručno usavršavanje, praćenje razvoja uže struke i didaktičko-metodičkih inovacija je stalna obaveza svakog nastavnika pojedinačno i škole u cjelini.

14. Savremena škola ima razvijenu pedagoško-psihološku službu koje čine jedinice Republičkog Zavoda za unapređivanje vaspitanja i obrazovanja. Zadatak službe je da podstiče unapređivanje obrazovno-vaspitnog procesa, saradnju između nastavnika i učenika, da razvija povoljnu socijalno-emocionalnu klimu u učeničkoj zajednici i saradnju sa đačkim roditeljima.

15. Roditelji treba da budu stalni saradnici i dio radnog sistema škole. Oni pomažu školi u ostvarivanju planova, unapređivanju rada, poboljšavanju materijalne osnove, organizaciji pojedinih aktivnosti, u saradnji škole sa organizacijama i institucijama u neposrednom okruženju.

16. U školi budućnosti se istražuje i eksperimentiše. Sve što je dostignuto treba da bude prestiguto jer ne postoji gornja granica kvaliteta. "I kad si na vrhu moraš se penjati" kaže poljski aforističar Stanislaw Jeży Lec. Zato istraživanje i primjena inovacija treba da bude stalna praksa svake dobre škole. Cilj je da rad sa učenicima ne bude zanatski i rutinski nego stvaralački.

17. Kad se jedna tehnologija, kao što je ona po paradigmi Komenskog, maksimalno angažuje i iskoristi njenom "gornjom stranom" novi prodor je moguće učiniti samo pojavom nove tehnologije. Smatra se, kad je riječ o nastavi, da je rubikon pređen pojavom informacione tehnologije. Ova tehnologija je visoko kompatibilna sa prirodom nastavnog procesa. Nova informaciona paradigma nastave temelji se na inteligentnoj komponenti (čipu). Informaciona tehnologija je sve minijaturnija, sve moćnija, sve jeftinija i sve dostupnija školama.

Svi ovi prijedlozi jasno ukazuju kako i na koji način treba da funkcioniše škola budućnosti. Ovim najbitnijim karakteristikama, svakako treba dodati i osnovne ciljeve obrazovanja na kojima se rad u takvoj školi mora zasnivati. Pored ovih važnih smjernica i karakteristika škole po mjeri učenika i nastavnika škola mora da razvija ljubav prema učenju kako kod učenika tako i kod nastavnika kojima je neophodno permanentno obrazovanje tokom čitavog profesionalnog rada i usavršavanja. Koliko je važan aspekt interpersonalnih odnosa u nastavi svih učesnika, te koliko su kompetencije nastavnika važne u nastavnom procesu govorili su mnogi domaći autori (Branković, Ilić, 2003; Macanović, 2019; Matijević i Radovanović, 2011, Omerović; 2016; Vilotijević, 2009). Upravo zbog toga škola po mjeri učenika i nastavnika je potreba današnjeg vremena i turbulentnih dešavanja koja zahtijevaju efikasnije učenje i empatiju prema znanju.

ZAKLJUČAK

Kvalitetan i efikasan vaspitno-obrazovni sistem podrazumijeva ozbiljne i dobro osmišljene inovacije u svim njegovim strukturama, komponentama, modelima i aspektima.

Shvatimo li vaspitno-obrazovni sistem kao integralnu cjelinu u čijem se okviru odvija sveukupna prosvjetna djelatnost, nije teško zaključiti da je riječ o izuzetno složenoj strukturi, čiju osnovu konstitutivno i funkcionalno sačinjava: formalno, neformalno i informalno vaspitanje i obrazovanje.

Obrazovanje je suštinski osnov života i egzistencijalna potreba svakog čovjeka. Ono je proces koji se odvija u obrazovnim institucijama, ali i izvan njih. Obrazovanje je u isto vrijeme i društveni proces i najbolji pokazatelj njegove uspješnosti. Ono nikad ne dopijeva do svoga potpunog kraja, nego predstavlja put za ostvarivanje svih vrijednosti. Zbog toga nije dovoljno da pojedinac usvoji određeni fond znanja i da time završi svoj put. On mora već da se osposobi da koristi tokom života sve situacije da bi tako obogatio ta znanja, prilagođavajući se istovremeno svijetu koji se uz njega takođe mijenja. Budući da postojeće znanje i vještine sve brže zastarijevaju, neophodno je kontinuirano obrazovanje, tj. učenje tokom čitavog života.

Sve više se teži jedinstvenom društvu znanja, državi bez granica, informatizaciji obrazovanja, mobilnosti nastavnika i studenata, kao i drugim brojnim novinama i promjenama koje direktno utiču na efikasnost i kvalitet obrazovanja. Današnji globalni svijet živi brzo, aktivno i neujednačeno. Sve sfere života i rada teže ka tome da se što je moguće više osvoji savremenost. Tome mora težiti i škola. Iako danas školi najčešće dodajemo prefiks savremena, njena savremenost nikada ne ide ispred savremenosti društva kojem pripada i nikada nije takva da je ne bi trebalo usavršavati i mijenjati. Problem je i u tome što se društvo brže mijenja u odnosu na postojeću školu. Upravo zbog toga današnje učenike treba što više osposobljavati ne samo za znanje koje im je potrebno da bi završili određeni nivo formalnog obrazovanja, već i za nove životne uloge. Stoga pretpostavljamo da će veća angažovanost učenika u nastavi i bolji interpersonalni odnosi biti u funkciji ne samo osavremenjavanja nastavnog procesa i školske klime, već i siguran zalog za budućnost učenika i onu savremenost koju će oni kreirati i razvijati tokom XXI vijeka.

LITERATURA

1. Ajanović, Dž, Stevanović, M. (1998). Školska pedagogija: Sarajevo: Prosvjetni list.
2. Ammelbirg, G. (1993). Mitarbeiter richtig motivieren. Düsseldorf: ECON.
3. Brajša, P. (1995). Sedam tajni uspješne škole. Zagreb: Školske novine.
4. Branković, D., Ilić, M. (2003). Osnovi pedagogije. Banja Luka: Comesgrafika.
5. Glasser, W. (1994). Kvalitetna škola. Zagreb: Educa.
6. Glasser, W. (1999). Nastavnik u kvalitetnoj školi. Zagreb: Educa.
7. Glasser, W. (2000). Teorija izbora, nova psihologija osobne slobode. Zagreb: A-linea.

8. Glasser, W. (2001a). Realitetna terapija u primjeni, Zagreb: Alinea.
9. Glasser, W. (2001b). Svaki učenik može uspjeti. Zagreb: Alinea.
10. Glasser, W. (2002). Kvalitetna škola. Drugo izdanje. Zagreb: Educa.
11. Gossen, D. i Anderson, J. (1996). Stvaranje uvjeta za kvalitetne škole. Zagreb: Alinea.
12. Macanović, N. (2015). Pedagoške aktuelnosti. Banja Luka: EDC i Udruženje nastavnika i saradnika Univerziteta u Banjoj Luci.
13. Macanović, N. (2019). Kompetencije i društvo znanja. U Zborniku: Društvo znanja. str.7-19. Banja Luka: Centar modernih znanja.
14. Matijević, M., Radovanović, D. (2011). Nastava usmjerena na učenika. Zagreb: Školske novine.
15. Omerović, M. (2014). Vrednovanje pedagoškog rada u školi. Tuzla: OFF-SET Tuzla.
16. Omerović, M. (2016). Metodika nastavnog rada. Tuzla: OFF-SET Tuzla.
17. Salovey, P. & Sluyter, D. J. (1999). Emocionalni razvoj i emocionalna inteligencija: pedagoške implikacije. Zagreb: Educa.
18. Stevanović, M. (1997). Odgoj u obitelji i školi, Pula: "Mara".
19. Tobudić, N. (2001). Aktivno učenje u interaktivnoj nastavi. Tuzla: Bosanska riječ.
20. Vilotijević, M. (2009). Promenama do efikasnije škole budućnosti. U Zborniku: Buduća škola. str. 713-750. Beograd: Srpska akademija obrazovanja.

mr Marija Vujičić

Filozofski fakultet Nikšić

prof. dr Nada Šakotić

Filozofski fakultet Nikšić

mr Slavko Milić

Predsjednik naučnog odbora Defendologija centra Crne Gore

UDK: 376.1(094.5)(497.16)

PREGLEDNI RAD

INKLUZIVNO OBRAZOVANJE – ZAKONSKI OKVIR I PRAKTIČNA IMPLEMENTACIJA

INCLUSIVE EDUCATION – LEGAL FRAMEWORK AND PRACTICAL IMPLEMENTATION

APSTRACT

Transformacijom konvencionalnog obrazovnog sistema u inkluzivni započeta je značajna reforma obrazovanja, kako u Crnoj Gori, tako i šire. Osnovna intencija inkluzivnog modela ogleđa se u preoblikovanju obrazovno-vaspitnih institucija i društva u cjelini, oslanjajući se na njegovanje tolerancije prema različitostima. Cilj ovog rada jeste ukazivanje na značaj inkluzije u obrazovanju i benefite koje ona sa sobom donosi, kao i da se, sa osvrtom na pravni okvir, analiziraju mogućnosti primjene koncepta inkluzivnog obrazovanja u praksi. Sam termin inkluzija, koji označava uključenost, obuhvaćenost, pripadanje, u oblasti obrazovanja odnosi se i na darovitu i talentovanu djecu, ali i djecu iz marginalizovanih socijalnih grupa, odnosno pripadnike nacionalnih i etničkih manjina.

Ključne riječi: inkluzija, obrazovanje i vaspitanje, razvojne smetnje i teškoće, zakoni, praksa

ABSTRACT

With the transformation of the conventional education system into an inclusive one, a significant reform of education was started, both in Montenegro and beyond. The basic intention of the inclusive model is reflected in the transformation of educational institutions and society as a whole, relying on the cultivation of tolerance towards differences. The aim of this paper is to point out the importance of inclusion in education and the benefits it brings, as well as to analyze, with reference to the legal framework, the possibilities of applying the concept of inclusive education in practice. The very term inclusion, which means inclusion, coverage, belonging, in the field of education refers to gifted and talented children, but also to children from marginalized social groups, that is, members of national and ethnic minorities.

Key words: inclusion, education and upbringing, developmental disabilities and difficulties, laws, practice

UVOD

Sva savremena društva, kakvo je i crnogorsko, počivaju na postulatima pravičnosti i socijalne kohezije, čiji se razvoj odvija uporedo sa razvojem obrazovanja, odnosno u međusobnoj korelaciji. U takvom ambijentu, inkluzivno obrazovanje postaje ne samo poželjno, već i nužno.

Posljednjih decenija došlo je do različitih promjena u procesu obrazovanja i vaspitanja djece sa smetnjama i teškoćama u razvoju na globalnom nivou, što uslovljava sve veću aktuelnost ove tematike, te zainteresovanost svih onih koji direktno ili indirektno učestvuju u procesu obrazovanja i vaspitanja djece sa posebnim obrazovnim potrebama da se kontinuirano bave ovim pitanjima. Tendencija ka sve većem prihvatanju i identifikovanju važnosti prava svakog djeteta da se obrazuje u skladu sa individualnim potrebama i sposobnostima, rezultirala je pojavom inkluzivnog obrazovanja.

Začeci inkluzivnog obrazovanja vezuju se za period sedamdesetih godina prošlog vijeka, sa ciljem borbe protiv segregacije djece sa smetnjama i teškoćama u razvoju (Bećirović, 2003). Brojne međunarodne institucije i organizacije, među kojima i UNESCO, bave se problematikom obrazovanja i vaspitanja ove djece, definišući ključne komponente i karakteristike inkluzivnog obrazovanja. Prateći međunarodne standarde i usklađujući sistemsku rješenja i zakonodavstvo sa evropskim rješenjima i Crna Gora je podržala i prihvatila inkluzivno obrazovanje. Kroz takav model obrazovanja, djeca sa posebnim potrebama bivaju uključena u redovne škole, što je od suštinskog značaja u ostvarivanju osnovnih ljudskih prava. Ključni princip na kojem se zasniva inkluzivno obrazovanje jeste da škole treba da prihvate svu djecu i omoguće da ona uče zajedno, bez obzira na njihove intelektualne i tjelesne karakteristike, socio-ekonomski status i druge razlike koje mogu postojati. U tom smislu, zadatak inkluzije jeste prihvatanje različitosti i identifikovanje barijera i izazova u učenju i njihovo svodenje na minimum. Na taj način se, dakle, učenicima omogućavaju obrazovni programi primjereni njihovim potrebama, uz efikasan razvoj socijalizacije i solidarnosti među djecom sa razvojnim smetnjama i teškoćama i njihovim vršnjacima (The Salamanca Statement and Framework for Action, 1994).

Međutim, nije dovoljno samo integrisati djecu sa posebnim potrebama u redovni obrazovni sistem. Potrebno je svim učenicima obezbijediti takav obrazovni program koji je modifikovan i prilagođen pojedinačnim potencijalima djeteta, razviti savremene nastavne kurikule i metode koje će na najbolji način odgovoriti njihovim potrebama, osavremeniti školu. Osim toga, neophodna je potpuna uključenost svih subjekata obrazovno-vaspitnog procesa, učinkovita i kontinuirana saradnja sa roditeljima, lokalnom zajednicom i širim

društvenim okruženjem. Takođe, veoma je bitno raditi na edukaciji, mijenjanju društvene svijesti i prevazilaženju eventualnih negativnih stavova prema ovoj društvenoj populaciji.

ZAKONSKI OKVIR I STRATEGIJE INKLUZIVNOG OBRAZOVANJA U CRNOJ GORI

Međunarodna dokumenta

Članstvom u Ujedinjenim nacijama i ratifikovanjem međunarodnih dokumenta, Crna Gora se obavezuje na prilagođavanje pravnog sistema tim dokumentima i obezbjeđivanje uslova za njihovu implementaciju.

Međunarodna zajednica kao jedno od osnovnih ljudskih prava, prepoznaje pravo na obrazovanje. Ni pitanje inkluzivnog obrazovanja se ne zanemaruje. Naime, postoji više dokumenata kojima se ta oblast reguliše. Hronološki gledano, Univerzalnom deklaracijom o ljudskim pravima (1948), svim ljudskim bićima garantovana je sloboda i jednakost u dostojanstvu i pravima (čl.1), pravo na obrazovanje, koje treba da „unapređuje razumijevanje, trpeljivost i prijateljstvo“ (čl. 26), kao i jednaka socijalna zaštita za svu djecu (čl. 25). Dalje, 1989. godine usvojena je Konvencija o pravima djetata, koju je Crna Gora ratifikovala 2006. godine, kada je i postala članica Ujedinjenih nacija. Konvencijom se jemči sveobuhvatna zaštita prava za svu djecu svijeta i definišu standardi za poštovanje prava djece u oblasti obrazovanja, zdravstvene, socijalne i dječije zaštite, pravosuđa. Sve potpisnice Konvencije priznaju da „dijete sa fizičkim i mentalnim smetnjama u razvoju treba da uživa pun i kvalitetan život“, u uslovima u kojima razvija svoje samopouzdanje i dostojanstvo, uz aktivno učešće u zajednici. Takođe, strane ugovornice su u obavezi da djetetu sa smetnjama u razvoju omoguće posebnu brigu i obezbijede, u skladu sa raspoloživim sredstvima, besplatnu pomoć, a sve u cilju da se tom djetetu omogući „djelotvoran pristup i sticanje obrazovanja, obuke, zdravstvene zaštite, usluga rehabilitacije, pripremu za zapošljavanje i mogućnosti rekreacije“, kako bi dijete postiglo što je moguće veći stepen socijalne integracije, intelektualnog i kulturnog razvoja (Konvencija o pravima djeteta, 1989: čl. 23). Godine 1994. u Španiji, pod pokroviteljstvom UNESCO-a održana je Svjetska konferencija o obrazovanju za posebne potrebe, na kojoj je usvojena Salamanska konvencija. Ovim dokumentom propisuje se da svako dijete ima pravo na obrazovanje, te da se obrazovni sistemi moraju prilagoditi jedinstvenim karakteristikama svakog djeteta, njegovim interesovanjima, sposobnostima i potrebama za učenjem. Poziva se na razvoj inkluzivnog obrazovanja širom svijeta, odnosno promovise se ideja da „oni sa posebnim obrazovnim potrebama moraju imati pristup redovnim ško-

lama“ (The Salamanca Statement and Framework for Action, 1994: 8). Nešto kasnije, 2006. godine, na Generalnoj skupštini Ujedinjenih nacija usvojena je Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom. Njome se djeci sa invaliditetom priznaje puno uživanje svih ljudskih prava i sloboda na osnovu jednakosti sa drugom djecom, pa samim tim i pravo na obrazovanje. Sve države potpisnice moraju obezbijediti inkluzivni sistem obrazovanja na svim nivoima, sistem koji će osobama sa invaliditetom obezbijediti pun razvoj ljudskih potencijala, ličnosti, talenata, intelektualnih i fizičkih sposobnosti, uz kvalitetne i individualizovane mjere podrške, koje treba da maksimiziraju kako akademski, tako i socijalni uspjeh (Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom, 2006). Pored toga, i Evropska Unija, odnosno njen Parlament, nadovezujući se na Evropsku strategiju za osobe sa invaliditetom 2010–2020, usvaja Strategiju o pravima osoba sa invaliditetom za period 2021–2030. godine. Cilj je potpuna uključenost osoba sa invaliditetom u društvo u kome su njihova prava zaštićena i u kome nema diskriminacije.

Nacionalni pravni okvir

Crna Gora u skladu sa navedenim međunarodnim dokumentima i obavezama koje preuzima ratifikovanjem istih, razvija svoje zakone i strategije za inkluzivno obrazovanje.

U ovom kontekstu, prije svega, treba pomenuti da se Ustavom Crne Gore („Sl. list CG“, br. 1/2007 i 38/2013 – Amandamani I–XVI) zabranjuje svaki vid diskriminacije, po bilo kom osnovu (čl. 8), ali i osiguravaju (pored ostalih) i ekonomska, socijalna i kulturna prava i slobode, u okviru kojih se jemči posebna zaštita lica sa invaliditetom (čl. 69), kao i pravo na školovanje pod jednakim uslovima (čl. 75). Opštim zakonom o obrazovanju i vaspitanju („Sl. list CG“, br. 64/2002, 31/2005, 49/2007. i „Sl. list CG“, br. 4/2008 – dr. zakon, 21/2009 – dr. zakon, 45/2010, 40/2011 – dr. zakon, 45/2011, 36/2013 – odluka US, 39/2013, 44/2013 – ispr. i 47/2017), kojim se definišu organizacija i uslovi za obavljanje obrazovnog i vaspitnog rada u oblasti: predškolskog, osnovnog, srednjeg opšteg i stručnog obrazovanja, obrazovanja lica sa posebnim potrebama i obrazovanja odraslih, jemče se jednaki uslovi u ostvarivanju prava na obrazovanje, bez obzira na nacionalnu pripadnost, rasu, pol, vjeru, jezik, socijalno porijeklo, invaliditet ili drugo lično svojstvo. Zakonom o predškolskom vaspitanju i obrazovanju („Sl. list RCG, br. 64/2002. i „Sl. list CG“, br. 80/2010, 40/11), posebnim programom definišu se oblik i sadržaj vaspitno-obrazovnog rada za djecu sa smetnjama i teškoćama u razvoju, za koju se realizuju i individualni razvojno-obrazovni programi, u skladu sa posebnim propisom (čl. 18). Kada je u pitanju oblast osnovnog obrazovanja i vaspitanja, Zakon o osnovnom obrazovanju i vaspitanju („Sl. list RCG“ br. 64/2002, 49/2007

i „Sl. list CG“, br. 45/2010, 40/2011 – dr. zakon, 39/2013 i 47/2017), čiji je jedan od ciljeva „podsticanje, razmijevanje, solidarnost i uvažavanje različitosti“, garatuje dostupnost osnovnog obrazovanja i vaspitanja svim licima, što ne može biti ograničeno po bilo kom osnovu, pa ni po osnovu invalidnosti ili drugih sličnih okolnosti (čl. 2a), a obrazovanje djece sa posebnim potrebama ostvaruje se u školi u skladu sa ovim zakonom i propisima koji uređuju tu oblast (čl. 9). Zakon Pojmovnikom definiše da su djeca sa posebnim obrazovnim potrebama ona djeca koja imaju određene smetnje u razvoju – tjelesne, intelektualne, senzorne, kombinovane, kao i djeca sa teškoćama u razvoju, odnosno ona sa poremećajima u ponašanju, hroničnim bolestima, poteškoćama u učenju i drugim teškoćama uzrokovanim socio-emocionalnim, jezičkim i kulturološkim preprekama (čl. 11).

Od izuzetne važnosti je i donošenje Zakona o vaspitanju i obrazovanju djece sa posebnim obrazovnim potrebama („Sl. list RCG“, br. 80/2004 i „Sl. list CG, br. 45/2010), kojim se propisuju načini vaspitanja i obrazovanja ove djece, kao i njihovo usmjeravanje. Prema Zakonu, ciljevi vaspitanja i obrazovanja djece sa smetnjama i teškoćama u razvoju jesu: osiguravanje jednakih mogućnosti vaspitanja i obrazovanja za svu djecu, uz odgovarajuće uslove za optimalan razvoj, pravovremeno usmjeravanje u adekvatni program vaspitanja i obrazovanja i individualni pristup. Osim toga, Zakonom se propisuje i kontinuiranost programa, uključivanje roditelja u proces, obezbjeđivanje primjerene obrazovne tehnologije i tehničke pomoći (čl. 7). Takođe, 2006. godine usvojen je Pravilnik o kriterijumima za utvrđivanje vrste i stepena oštećenja, problema i poremećaja kod djece i mladih sa posebnim potrebama i njihovo uključivanje u programe obrazovanja. Međutim, Pravilnik se temelji na medicinskom modelu i prihvata samo koncepte „defekta“ i „oštećenja“. Zato, da bi se slijedio evropski trend, dati model je trebalo prilagoditi, odnosno prihvatiti kulturno-socijalni model koji odražava koncepte očuvanih potencijala djeteta (Šakotić, 2017). Treba pomenuti i Zakon o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom („Sl. list CG“, br. 035/15, 044/15), kojim su definisane vrste diskriminacije po osnovu smetnje u razvoju i invaliditeta u oblasti obrazovanja i vaspitanja. U tom smislu, diskriminacijom se smatra onemogućavanje ili otežavanje licu sa invaliditetom: izbora obrazovnog programa, upisa i pristupa obrazovno-vaspitnoj ustanovi, praćenja nastave i provere znanja, učešća u nastavnim i vannastavnim aktivnostima, individualizovane podrške u učenju, kao i isključivanje lica sa invaliditetom iz ustanove kad u istoj situaciji tome ne podliježu njegovi vršnjaci (čl. 21).

Osim navedenih zakona, treba pomenuti i strategije inkluzivnog obrazovanja u Crnoj Gori □ dokumente kojima se dugoročno promovise inkluzivno obrazovanje u obrazovnom sistemu Crne Gore. U okviru nacionalne strategije uteme-

ljenja inkluzivnog obrazovanja, usvojena je 2008. godine prva Strategija inkluzivnog obrazovanja, dokument čije je vodeće načelo „kvalitetno i dostupno obrazovanje za sve“, a zadatak da opredjeljenje stručne i šire javnosti za inkluziju prevede u konkretne i ostvarive zadatke svih ključnih aktera i obrazovno-vaspitnih ustanova, kako bi se odnos prema djeci sa posebnim potrebama usglasio sa međunarodnim dokumentima iz ove oblasti (Strategija inkluzivnog obrazovanja, 2008:5). Urađena je opsežna analiza tadašnjeg stanja u obrazovanju i vapitanju djece sa posebnim potrebama – pozitivne i negativne strane dotadašnje primjene inkluzivnog modela, te na osnovu tih rezultata definisani i operacionalizovani specifični ciljevi daljeg razvoja inkluzivnog obrazovanja za period od 2008. do 2013. godine. Na osnovu analize realizacije mjera iz ove Strategije, usvojena je nova Strategija inkluzivnog obrazovanja (2014–2018), kojom su određeni novi ciljevi pravci obrazovanja i vaspitanja djece razvojnim smetnjama i teškoćama, kao i preporuke za unapređenje tadašnjeg stanja. Danas je aktuelna treća Strategija inkluzivnog obrazovanja za period 2019–2025. godine, koja predstavlja nastavak realizacije mjera iz prethodne. Uključuje principe, teorijska i praktična dostignuća u pravcu razvoja potencijala djece sa posebnim obrazovnim potrebama.

PRAKTIČNA IMPLEMENTACIJA INKLUZIVNOG MODELA U OBRAZOVNO-VASPITNIM USTANOVAMA

Rezultati međunarodnih istraživanja

Jedno od načela pokreta za inkluziju bila je filozofija nultog odbijanja, prema kojoj se nijedna klasifikacija invaliditeta ne može smatrati prestrogom da bi onemogućila učeniku da bude uključen u redovnu školu (Brice & Miller, 2000). Iako inkluzija velikom brzinom postaje ključna paradigma kada je u pitanju obrazovanje i vaspitanje djece sa posebnim potrebama, postavlja se pitanje kakvi su zaista njeni praktični ishodi. Istraživanja koja su sproveli Salend & Garrick Duhaney (1999), pokazuju heterogene akademske i socijalne ishode integracije djece sa posebnim potrebama u inkluzivno okruženje. Naime, inkluzijom se postižu bolji rezultati na testovima, poboljšavaju performanse čitanja, povećava motivacija za učenjem, razvijaju prijateljstva, dobija veća socijalna podrška. Međutim, sa druge strane, kako autori navode, postoje i suprotni primjeri – da neki učenici sa invaliditetom imaju akademsku korist kada dobiju svoje obrazovne programe kroz tradicionalne modele obrazovanja. Ovakvim neuvjerljivim rezultatima može, u prvom redu, doprinijeti sama (ne)uspješnost u sprovođenju inkluzivnog programa, uslovljena neadekvatnom obukom nastavnog kadra i nedostatkom administrativne podrške (Salend & Duhaney, 1999; Lindsay, 2007). Kavale & Forness (2000), došli su do sličnih

rezultata – previše vremena se troši na razgovore o inkluziji, pri čemu se zapostavlja pažnja usmjerena ka njenom efikasnom i djelotvornom sprovođenju, što zahtijeva oprez, jer inkluzija „nije nešto što se jednostavno dešava, već nešto što zahtijeva pažljivo razmišljanje i pripremu (2000: 287). Jasno je da su efikasna primjena inkluzivnog obrazovanja i efekti koje ono ima na učenike sa posebnim obrazovnim potrebama, ali i na njihove vršnjake i ostale učesnike obrazovno-vaspitnog procesa, uslovljeni brojnim faktorima – prije svega edukovanošću nastavnika i stručnih saradnika o razvojnim smetnjama i teškoćama, njihovom osposobljenošću za rad sa ovom djecom, umijećem prilagođavanja nastavnog procesa individualnim potrebama djeteta, uključenošću roditelja u obrazovno-vaspitni proces, pozitivnim stavovima svih onih koji su u direktnoj ili indirektnoj vezi sa ovom djecom, kao i sviješću šire zajednice i spremnošću društva da razumije i prihvati različitost.

Obrazovna inkluzija u Crnoj Gori

Devedesetih godina 20. vijeka, Crna Gora prepoznaje potrebu za uvođenjem inkluzivnog modela obrazovanja za djecu sa smetnjama i teškoćama u razvoju. Rezultat toga jeste njihova integrisanost u redovne obrazovne programe. Oblast inkluzivnog obrazovanja kontinuirano se razvija, na šta utiče i pretpriprustni proces Crne Gore Evropskoj uniji, budući da se kroz Poglavlje 23 (Ljudska prava) i Poglavlje 26 (Obrazovanje i kultura) eksplicitno naglašavaju prava osoba sa invaliditetom i inkluzivno obrazovanje.

Teško je precizirati koliko je djece sa razvojnim smetnjama i teškoćama obuhvaćeno obrazovanjem, s obzirom na to da na nacionalnom nivou ne postoji podatak o broju djece sa posebnim potrebama. Međutim, Analiza sektora obrazovanja za period 2015–2020. godine pokazuje da je taj broj u stalnom porastu. Naime, rezultati Analize prikazuju sve veći broj djece sa posebnim potrebama u redovnim školama iz godine u godinu, dok, sa druge strane, broj djece smještene u resursnim centrima ostaje prilično nizak (UNICEF, 2022). Takav trend bi se mogao objasniti činjenicom da u Crnoj Gori postoje tri resursna centra (nekada specijalne škole) – dva u Podgorici (Resursni centar za djecu i osobe sa intelektualnim smetnjama „1. jun“ i Resursni centar za djecu i mlade „Podgorica“ za tjelesne smetnje i smetnje vida) i jedan u Kotoru (JU Resursni centar za sluh i govor „Dr Peruta Ivanović“), što ih čini teško dostupnim za djecu koja stanuju u drugim gradovima. Nasuprot tome, podaci koji se odnose na srednje obrazovanje, dosta se razlikuju – primjetan je trend smanjenja broja učenika sa posebnim potrebama, kako u redovnim školama, tako i u resursnim centrima između drugog i trećeg razreda, što može nagovijestiti da se ovi učenici upusiju na kraće obrazovne programe i/ili ranije napuštaju školu. Slična je

situacija i na polju predškolskog obrazovanja, gdje je, takođe, primjetan mali broj djece sa posebnim potrebama u redovnim predškolskim ustanovama. Ovakvi podaci ukazuju na stanje koje zahtijeva hitnu intervenciju na pojačanoj afirmaciji i promociji ranog učenja i kvalitetniju ranu intervenciju (UNICEF, 2022).

Analiza multisektorskog odgovora na potrebe djece sa smetnjama u razvoju u Crnoj Gori iz 2019. godine pokazuje da se posljednjih godine pristup djeci sa posebnim obrazovnim potrebama značajno promijenio na bolje, te da su za njih stvoreni bolji uslovi u predškolskim ustanovama i školama. Spovedene su brojne obuke nastavnog i profesionalnog kadra iz redovnih škola, resursnih i dnevnih centara, a poboljšali su se i stavovi roditelja prema obrazovnoj inkluziji. Sve to rezultiralo je povećanim brojem djece sa razvojnim smetnjama i teškoćama u redovnim školama – na primjer, broj upisane djece sa posebnim potrebama 2018. godine bio je skoro deset puta veći u odnosu na 2009. godinu (UNICEF, 2019).

Usmjeravanje djece sa posebnim potrebama vrše Komisije za usmjeravanje, sačinjene od pedagoga, psihologa, defektologa, socijalnog radnika i pedijatra. Komisije predlažu program, adekvatnu stručnu pomoć, odgovarajuće kadrovske, prostorne i materijalne uslove za svako dijete ponaosob. Za djecu koja imaju rješenje o usmjerenju, osiguran je besplatan boravak i ishrana u vrtiću, kao i besplatni udžbenici i usluge resursnih centara. Za individualan rad sa djecom sa razvojnim smetnjama i teškoćama, Zavod za školstvo organizuje i koordinira mobilnu službu. U službi rade specijalni edukatori i rehabilitatori, logopedi, psiholozi i pedagozi, čiji je zadatak da informišu stručnu službu škole o učenikovim potencijalima, vrstama podrške, a nastavnike o pravilnoj izradi i realizaciji IROP-a i ITP-a (Milić & Dulović, 2020).

Da bi djeca sa posebnim potrebama uopšte pohađala nastavu u obrazovno-vaspitnim ustanovama, neophodno je te ustanove obezbijediti dostupnima i pristupačnim svim učenicima, odnosno ukloniti arhitektonske barijere, prilagoditi učionice i toalete, omogućiti sigurno kretanje slijepim i slabovidim licima, obezbijediti adekvatnu asistivnu tehnologiju i pomagala. Mada je inkluzija u crnogorskom obrazovnom procesu prisutna već duži niz godina, dostupni podaci u Informatoru o pristupačnosti obrazovno-vaspitnih ustanova i obrazovno-vaspitnog procesa (2015) pokazuju da nijesu sve škole u Crnoj Gori u mogućnosti da odgovore ovim potrebama. Nema svaka obrazovno-vaspitna ustanova pristupne rampe, liftove ili kose platforme, taktilne vodiče za kretanje, asistivnu tehnologiju, udžbenike na Brajevom pismu i drugo. Moglo bi se pretpostaviti da je danas, desetak godina kasnije, situacija donekle bolja, ali opet nije na zadovoljavajućem nivou.

Neizostavni dio inkluzije djece sa smetnjama i teškoćama u razvoju jeste prethodno pomenuti Individualni razvojno-obrazovni program (IROP), dokument

koji se kreira za svako dijete pojedinačno, a sadrži: cjelovit opis trenutnog djetetovog stanja, individualne karakteristike djeteta od značaja za procjenu očuvanih potencijala, oblasti zaostajanja u odnosu na vršnjake, ciljeve koje treba ostvariti, načine, oblike i sadržaje podrške, načine praćenja i vrednovanja definisanih ciljeva. Nastavnik IROP izrađuje u saradnji sa stručnim saradnicima, roditeljima i upravom škole, a isti mu u toku rada služi kao vodič u ostvarivanju obrazovnih i vaspitnih ciljeva (Šakotić, 2023). Kao nadovezujući i dopunjujući dio IROP-a, izrađuje se Individualni tranzicioni plan (ITP), na kraju osnovne škole i na kraju srednjoškolskog obrazovanja, a sa ciljem što uspješnijeg prelaska iz jedne faze obrazovanja u drugu, odnosno iz sistema obrazovanja na tržište rada. Osim toga, kao podršku djeci sa posebnim obrazovnim potrebama, škole angažuju asistente u nastavi, koji djeci pružaju sveobuhvatnu pomoć, od sticanja znanja i vještina po instrukcijama nastavnika i u skladu sa IROP-om, preko pomoći u procesu komunikacije i socijalizacije, pa do brige o sebi (Milić, Marić, Knežević & Gavranović, 2016).

Ovdje bi, kao značajno, trebalo pomenuti i izučavanje predmeta iz oblasti inkluzivnog obrazovanja na studijskim programima za obrazovanje budućih učitelja, vaspitača, pedagoga i psihologa na Filozofskom fakultetu u Nikšiću, kao i master studije Inkluzivno obrazovanje, u cilju pružanja teorijskih i praktičnih znanja iz ove oblasti i što boljeg osposobljavanja studenata za rad sa djecom sa posebnim potrebama.

ZAKLJUČAK

Razvoj inkluzivnog obrazovanja u Crnoj Gori započeo je krajem prošlog vijeka, što je kao ishod imalo uključivanje djece sa posebnim potrebama u redovni obrazovni sistem. Upravo redovne škole sa inkluzivnom orijentacijom predstavljaju najdjelotvornije sredstvo za borbu protiv segregacije i diskriminatornih stavova po bilo kom osnovu, kao i stvaranje prijetne zajednice i ambijenta dobrodošlice za svu djecu.

Kao država potpisnica brojnih međunarodnih dokumenata, Crna Gora teži usklađivanju svog pravnog sistema sa njima i obezbjeđivanju uslova za njihovu primjenu. Jedan od osnovnih zadataka jeste osigurati pravo na jednako i svima dostupno obrazovanje, što se postiže inkluzivnim pristupom. Inkluzija uvažava individualnost svakog djeteta, te stoga njen cilj nije promijeniti dijete, već revidirati i prilagoditi obrazovni sistem potrebama svakog djeteta. Osim evidentnih koristi za djecu sa posebnim potrebama, inkluzija donosi višestruke benefite i svima ostalima □ ukratko, društvo postaje tolerantnije, solidarnije, spremnije da prihvati različitost i humanije.

Mnoge studije pokazuju porast broja djece sa smetnjama i teškoćama u razvoju uključene u redovni nastavni proces. Da bi se takav trend nastavio i doprinijelo još boljim efektima inkluzivnog obrazovanja, te omogućilo ovoj djeci da ostavare svoj puni potencijal, neophodan je kontinuirani angažman i saradnja svih sudionika u nastavnom procesu, krovnih institucija koje se bave obrazovanjem i međunarodnih partnera na dodatnoj promociji i osnaživanju obrazovne inkluzije, ostvarivanju bolje pristupačnosti obrazovno-vaspitnih ustanova i nastavnog procesa, obezbjeđivanju adekvatne asistivne tehnologije i pomagala, poštovanju pedagoških normativa, edukaciji nastavnog i stručnog kadra.

LITERATURA

1. Bećirović, S. (2003). Determinante inkluzivne edukacije. U: Pašalić Kreso, A. (ured.). *Inkluzija u školstvu Bosne i Hercegovine – put prevazilaženja neravnopravnosti u odgovu i obrazovanju*, 108–127. Sarajevo: TEPA i Odsjek za pedagogiju Filozofskog fakulteta u Sarajevu.
2. Brice, A., & Miller, R. (2000). Case Studies in Inclusion: What Work, What Doesn't. *Communication Disorders Quarterly*, 21(4), 237-242.
3. Informator o pristupačnosti obrazovno-vaspitnih ustanova i obrazovno-vaspitnog procesa. (2015). Podgorica: Ministarstvo prosvjete.
4. Kavale, K. A., & Forness, S. R. (2000). History, Rhetoric, and Reality: Analysis of the Inclusion Debate. *Remedial and Special Education*, 21(5), 279-296.
5. Konvencija o pravima djeteta (1989). Generalna skupština Ujedinjenih nacija.
6. Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom (2006). Generalna skupština Ujedinjenih nacija.
7. Lindsay, A. (2007). Educational psychology and the effectiveness of inclusive education/mainstreaming. *British journal of Educational Psychology*, 77(1), 1-24.
8. Milić, T., Marić, A., Knežević, J., & Gavranović, J. (2016). Standard zanimanja Asistent/Asistentkinja u nastavi. Podgorica: Centar za stručno obrazovanje.
9. Milić, T., & Dulović, B. (2020). *Inkluzivno vodič za puno, dostojanstveno, zagarantovano učešće lica s invaliditetom u svakodnevnim životnim aktivnostima*. Podgorica: NVO Staze.
10. Opšti zakon o obrazovanju i vaspitanju („Sl. list CG“, br. 64/2002, 31/2005, 49/2007. i „Sl. list CG“, br. 4/2008 – dr. zakon, 21/2009 – dr. zakon, 45/2010, 40/2011 – dr. zakon, 45/2011, 36/2013 – odluka US, 39/2013, 44/2013 – ispr. i 47/2017).

11. Salend, S. J., & Garrick Duhaney, L. (1999). The Impact of Inclusion on Students With and Without Dissabilities and Their Educators. *Remedial and Special Education*, 20(2), 114-126.
12. Strategija inkluzivnog obrazovanja u Crnoj Gori 2008-2013. Podgorica: Ministarstvo prosvjete.
13. Strategija inkluzivnog obrazovanja u Crnoj Gori 2014-2018. Podgorica: Ministarstvo prosvjete.
14. Strategija inkluzivnog obrazovanja u Crnoj Gori 2019-2025. Podgorica: Ministarstvo prosvjete.
15. Šakotić, N. (2017). Inkluzivno obrazovanje u Crnoj Gori. U: Šćepanović, M. (ured.). *Socijalna inkluzija osoba sa invaliditetom: značaj i programi podrške*, 31-38. Novi Sad: Društvo defektologa Vojvodine.
16. Šakotić, N. (2023). *Osnove inkluzivnog obrazovanja*. Nikšić: Prof. dr Nada Šakotić.
17. UNESCO (1994, June). *The Salamanca Statement and Framework for Action. World Conference on Special Needs Education: Access and Quality*. Salamanca, Spain.
18. UNICEF (2019). *Analiza multisektorskog odgovora na potrebe djece sa smetnjama u razvoju u Crnoj Gori*. Podgorica: UNICEF Crna Gora i Vlada Crne Gore.
19. UNICEF (2022). *Analiza sektora obrazovanja 2015-2020*. Podgorica: UNICEF Crna Gora i Ministarstvo prosvjete Crne Gore.
20. *Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima (1948)*. Generalna skupština Ujedinjenih nacija.
21. *Ustav Crne Gore („Sl. list CG“, br. 1/2007 i 38/2013 – Amandamani I-XVI)*.
22. *Zakon o osnovnom obrazovanju i vaspitanju („Sl. list RCG“ br. 64/2002, 49/2007 i „Sl. list CG“, br. 45/2010, 40/2011 – dr. zakon, 39/2013 i 47/2017)*.
23. *Zakon o predškolskom obrazovanju i vaspitanju („Sl. list RCG, br. 64/2002. i „Sl. list CG“, br. 80/2010, 40/11)*.
24. *Zakon o vaspitanju i obrazovanju djece sa posebnim obrazovnim potrebama („Sl. list RCG“, br. 80/2004 i „Sl. list CG, br. 45/2010)*.
25. *Zakon o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom („Sl. list CG“, br. 035/15, 044/15)*.

UDK: 044.738.5:316.624

PREGLEDNI RAD

KARAKTERISTIKE SAJBERBULINGA U DIGITALNOM DRUŠTVU

CHARACTERISTICS OF CYBERBULLYING IN THE DIGITAL SOCIETY

APSTRACT

Promjene u društvu i era razvoja informaciono-komunikacijskih tehnologija sa sobom nam donosi i negativne pojave i opasnosti. Jedna od tih pojava jeste i novi vid nasilja – sajberbuling ili nasilje koje se vrši putem interneta i društvenih mreža. Pored ovog problema, na internetu se pojavljuju i druge opasnosti, kao što su pedofilija, zlostavljanja, ucjene i drugo. Internet sa sobom nosi brojne rizike i štetnosti, posebno po najranjivije grupe korisnika, a to su djeca i mladi. Osobe na internetu i društvenim mrežama lako mogu da skrivaju svoj identitet, nemaju preveliku odgovornost za izgovorenu riječ i stvaraju lažni osjećaj sigurnosti. Sajberbuling je novi oblik ispoljavanja agresivnog ponašanja koje svakim danom širi svoje polje djelovanja i povezuje sve više djece i mladih. Upravo i cilj ovog rada jeste da predstavimo karakteristike i razloge zbog čega dolazi do sajberbulinga, kao i posljedice ove devijantne pojave u društvu.

Ključne riječi: nasilje na internetu, digitalno društvo, vršnjačko nasilje, djeca i mladi.

ABSTRACT

Changes in society and the era of the development of information and communication technologies bring with them negative phenomena and dangers. One of these phenomena is a new form of violence – cyberbullying, or violence carried out via the internet and social media. In addition to this issue, other dangers also appear online, such as pedophilia, abuse, blackmail, and more. The internet carries numerous risks and harmful effects, especially for the most vulnerable groups of users – children and young people. People on the internet and social networks can easily hide their identity, face little responsibility for what they say, and create a false sense of security. Cyberbullying is a new form of aggressive behavior that is expanding its reach every day and increasingly involving children and youth. The aim of this paper is to present the characteristics and causes of cyberbullying, as well as the consequences of this deviant phenomenon in society.

Keywords: internet violence, digital society, peer violence, children and youth.

¹ kontakt@radonjicmitar.me

UVOD

Posljednjih decenija ovog vijeka došlo je do tehničko-tehnološkog razvoja čime je ubrzan razvoj čovječanstva i uticalo se na mijenjanje ustaljenih navika života i rada koje su decenijama prije bile mnogo sporije i jednostavnije. Tako ubrzan razvoj postao je još brži sa razvojem novih medija, a naročito globalne mreže – interneta koji ruši granice prostora i vremena i otkriva još neotkrivene mogućnosti ovog medija, koji iz dana u dan mijenja svijet i poimanje istog (Bajić, 2014). Današnjoj generaciji život je od samog početka oblikovan na drugačiji način. Odlikuje je poznavanje i raširena upotreba medija, digitalnih tehnologija i informacija i na taj način im je omogućeno da koriste sve prednosti koje su im omogućene upotrebom sredstava za komuniciranje. Za njih je sasvim prirodno da kontrolišu tok informacija, da uče ono što sami biraju, da upijaju mnogo više informacija od prethodnih generacija, da istovremeno komuniciraju na više načina i lokacija, te da istovremeno obavljaju više intelektualno zahtjevnih radnji (Bubonjić, 2013, vidi u Bajić, 2014: 324). Postoje brojne prednosti koje sa sobom nosi internet, kao što su umreženost, rasprostranjenost, brzina pronalaženja informacija i osoba, brzina komunikacije sa bilo kojom osobom itd. (Osmić, Čustović, 2018).

Sajberbuling (cyberbullying) možemo posmatrati kao slanje ili objavljivanje povređujućih slika ili tekstova putem interneta ili drugih digitalnih sredstava komunikacije. Takođe, to može biti i uzmeniravanje telefonskim pozivima, uznemiravanje preko društvenih mreža, kao i uznemiravanje putem SMS poruka. Iskustva nam govore da kod učenika koji već imaju sukobe sa vršnjacima, koji su bili zlostavljani ili su zlostavljali druge, te koji koriste psihoaktivne supstance postoji veći rizik da budu žrtve ili počinioci sajber nasilja (Jugović, 2018).

POJAM I KARAKTERISTIKE SAJBERBULINGA

Sajberbuling predstavlja savremeni oblik vršnjačkog nasilja koji se ispoljava kroz direktne i indirektno napade (Stojanović, 2022). Sajber nasilje može biti direktno ili indirektno ispoljeno na žrtvu od strane nasilnika. Direktno sajber nasilje podrazumijeva neposredno vršenje nasilja nad žrtvom, dok indirektno sajber nasilje podrazumijeva uplitanje drugih osoba, tj. posrednika u vršenje sajber nasilja, sa i bez njihovog znanja, a najčešće je riječ o slučajnim saučesnicima koji i ne znaju i nisu svjesni da su dio negativnih akcija prema žrtvi (Popović-Čitić, 2009).

Indirektno sajber nasilje jeste nasilje putem posrednika. Odvija se tako što napadač napada žrtvu preko treće osobe. Treća osoba obično nije svjesna da je uključena u sam čin nasilja. Na primjer, jedno dijete će doznati lozinku drugog djeteta, tj. njegovog Facebook profila i sa toga profila će slati uvredljive i neprimjerene sadržaje njihovim prijateljima. U ovom slučaju svi će misliti da je stvarna žrtva ustvari taj koji je nasilnik. Ovo može izazvati niz negativnih stvari, od toga da se roditelji i prijatelji naljute na žrtvu, do toga da administratori isključe (deaktiviraju) profil na Facebook-u, a roditelji kazne dijete. U ovom slučaju oni su posrednici u nasilju, a da toga nisu ni svjesni. Napadi preko posrednika predstavljaju najopasnije oblike nasilja putem interneta, jer mogu uključivati odrasle osobe, koje nerijetko imaju mnogo lošije namjere nego djeca (Vejnović, 2013).

Živimo u svijetu u kojem postoji intenzivan i brz razvoj informaciono-komunikacijskih tehnologija, što sa sobom nosi otvorenu mogućnost velike upotrebe ličnih kompjutera i mobilnih telefona. Danas, svakom pojedincu, od djeteta do odrasle osobe dostupan je pristup internetu. Internet predstavlja globalnu svjetsku računarsku mrežu, koja omogućava dostupnost informacija svakoj osobi u svijetu koja ima lični računar (Bognar, Matijević, 2005). Razvoj interneta i komunikacijskih tehnologija donosi sa sobom i beneficije, ali ima i svoje loše strane. Internet ima i dobre i loše uticaje na svoje korisnike, a sve zavisi od toga na koji način i u koje svrhe ga koristimo. Razvoj i upotreba interneta donosi novine u naše živote, olakšao nam je dostupnost i razmjenu različitih sadržaja, informacija i izvora podataka, omogućio različite načine učenja na daljinu, ali i svakodnevnu komunikaciju sa bilo kojom osobom na planeti, a koja ima pristup internetu. Korištenje novih medija, a posebno interneta predstavlja ulaznicu u cjelovit život, odnosno osoba koja nije medijski pismena u opasnosti je da ostane isključena iz života na različitim nivoima (Labaš, 2011). Sa druge strane, virtuelni svijet sa velikim brojem korisnika idealno je mjesto za ispoljavanje nasilnog ponašanja, a jedna od najranjivijih grupa jesu djeca i adolescenti (Macanović, 2020).

Informaciono-komunikacijske tehnologije, odnosno mediji mogu imati direktan i indirektan uticaj na djecu i mlade. Odnosno, o direktnom uticaju možemo govoriti kada mediji utiču na djecu i mlade kao korisnike i primaoce medijskih sadržaja. Dok se o indirektnom uticaju govori kada mediji utiču na osobe koje su važne za djecu i njihov razvoj, kao i na društvo i kulturološko okruženje u kojem djeca i mladi žive i odrastaju (Kuterovac-Jagodić, Štulhofer, Lebedina-Manzoni, 2016).

Postoje brojni faktori koji pojačavaju ili smanjuju uticaj medija na djecu i mlade, a to mogu biti razvojne osobine djeteta, društveno i porodično okruženje u kojem dijete odrasta, kao i svrha i karakteristike medijskih sadržaja kojima je neko dijete izloženo. Pa tako, gledanje nekih medijskih sadržaja na neko dijete može imati negativne efekte,

dok na drugu djecu isti taj sadržaj ne mora da ima negativan uticaj (Anderson i sar., 2003).

Uticaj informaciono-komunikacijskih tehnologija i medija je veoma širok. Odnosno, isti utiču na skoro sva područja funkcionisanja i razvoja djece i mladih, a to su: emocionalni razvoj, kognitivni razvoj, moralni razvoj i percepcija svijeta, socijalni razvoj i ponašanje, fizički razvoj, te zdravlje i slika tijela (Kuterovac-Jagodić, Štulhofer, Lebedina-Manzoni, 2016). Upravo iz medijskih sadržaja djeca veoma često uče o imenovanju i prepoznavanju vlastitih emocija, kao i načinima kako da se nose sa njima (Halberstadt, Denhman, Dunsmore, 2001). Izlaganje djece i mladih određenim medijskim sadržajima utiče i na njihov moralni razvoj, rasuđivanju o dobru i zlu, kao i na razumijevanje tuđih osjećanja. U ovom domenu, najveći uticaj imaju nasilni sadržaji iz medija. Upravo ovi sadržaji mogu imati negativne uticaje na djecu i mlade, iako se njima želi prikazati neka moralna i obrazovna pouka, odnosno predstavilo kršenje ljudskih i dječijih prava, kao i socijalni sukobi (Kolučki, Lemish, 2013). Do pojave agresivnog ponašanja kod djece može dovesti dugotrajno i učestalo izlaganje nasilnim sadržajima iz medija (Anderson i sar., 2003). Sve veća upotreba medija od strane djece i mladih dovodi do sve manjeg kretanja i usvajanja nezdravog načina života, čime se utiče i na fizički razvoj djece (Foretić, Rodek, Mihaljević, 2009). Svjedoci smo da mediji i medijski sadržaji veoma često prikazuju i nameću nerealne standarde ljepote, što kod djece i mladih izaziva nezadovoljstvo izgledom vlastitog tijela i nisko samopouzdanje, čime se utiče na stvaranje slike o vlastitom tijelu i izgledu, te zadovoljstvo istim (Patekar, 2019).

Internet ima svoje prednosti korištenja, kao što su dostupnost informacija i lakše učenje, dostupnost aktualnih vijesti, internet predstavlja izvor zabave (igranje igrice sa drugim na webu), olakšava komunikaciju bilo gdje da se nalazimo, kao i razmjenu mišljenja, iskustava i informacija sa vršnjacima i odraslima. Takođe, djeca i mladi mogu da poboljšaju vještine pisanja, jer je pisanje dominantan oblik komunikacije putem interneta. Djeca i mladi u ovoj sferi razvijaju kreativnost, ali i strategije rješavanja problema i selekcije informacija (Buljan-Flander, 2008). Uz medije djeca mogu da uče različite teme o svijetu koji ih okružuje, usvajaju vrijednosti i obrasce ponašanja, te uče o međuljudskim odnosima, ali i o svemu ostalom što ih zanima (Osmančević, 2016).

Međutim, postoje i neke opasnosti korištenja savremenih oblika komunikacije, a to su: velika izloženost neprimjerenim seksualnim sadržajima, žrtve su na internetu dostupnije pedofilima, kao i uznemirujućim i neprijateljskim porukama. Takođe, kao mana pojavljuje se mogućnost izolacije od društva zbog dugotrajnog korištenja interneta (Buljan-Flander, 2008).

Mjesto gdje mladi, ali i odrasli provode najviše vremena u virtuelnom svijetu jesu društvene mreže. Činjenica je da korisnici provode po nekoliko sati u toku dana na

društvenim mrežama. U ovom imaginarnom svijetu korisnici svoj realan život kreiraju i predstavljaju u najboljem svjetlu, što se veoma često razlikuje od stvarnosti. Društvene mreže nam omogućavaju da pretražujemo profile drugih ljudi, te komuniciramo sa njima. Među najpopularnijim društvenim mrežama danas imamo *Facebook*, *Instagram*, *Twitter*, *Youtube* itd. Svjedoci smo mnogobrojnim oblicima sajber nasilja na svim društvenim mrežama, kao što su prijete, ponižavanja i vrijeđanja, pa do različitih oblika omalovažavanja, maltretiranja, lažnog predstavljanja, krađa lozinke i drugih oblika nasilnog ponašanja, koje za cilj ima nanošenje bola, vrijeđanja, te ugrožavanje žrtve (Stojanović, Macanović, 2022).

Elektronsko nasilje predstavlja upotrebu savremenih informaciono – komunikacionih tehnologija s ciljem ugrožavanja drugih osoba (Stojanović, 2021a). Autorka Buljan-Flander navodi da „elektronsko nasilje uključuje bilo kakav oblik višestruko slanih poruka putem interneta ili mobilnog, kojima je cilj povrijediti, uznemiriti ili na bilo koji drugi način oštetiti dijete, mlade ili odrasle koji se ne mogu zaštititi od takvih postupaka“ (Buljan-Flander, 2008:14).

Nasilje modernim oblicima tehnologije ili poznatije kao sajberbuling obuhvata svaku komunikacijsku aktivnost putem sajber tehnologije, te situacije kada je dijete izloženo napadima drugog djeteta ili grupe djece putem mobilnog telefona ili interneta (Škrlec, Buljan-Flander, Kralj, 2010).

Sajberbuling uključuje maloljetnike sa obje strane, odnosno i žrtva i nasilnik su maloljetnici. Ukoliko se sa jedne strane uključi odrasla osoba to prerasta u sajberzlostavljanje ili iskorištavanje. Postoje dvije vrste sajberbulinga, odnosno direktan napad i sajberbuling preko druge osobe ili posrednika. Direktni napadi se mogu sprovesti putem SMS i instant poruka, krađe lozinke, blogova, web stranica, internet glasanja, interaktivnih igrica, slanjem fotografija putem email-a i mobilnih telefona, slanjem zlonamjernog koda i pornografije i oponašanjem (Gavrilović, Šućur-Janjetović, 2014).

Pored nasilja putem interneta, sajberbulingom se smatra i nasilje putem mobilnog telefona. Nasilje putem mobilnog telefona obuhvata bilo kakav oblik poruke (tekstualne, slikovne, videoporuke, fotografija), tj. višestruko slane poruke, čijim slanjem nasilnik ima namjeru da prijete ili nanese osjećaj neugodnosti kod žrtve. Svjedoci smo da danas skoro svako dijete posjeduje i upotrebljava telefon, a ona nisu uvijek u mogućnosti razlikovati primjerene od neprimjerenih sadržaja, pa je tako povećana mogućnost slanja i primanja nasilnih poruka, poziva i drugih sadržaja (Špiگل, Žakula-Desnica, Bubnić, 2010).

Takođe, elektronsko vršnjačko nasilje možemo posmatrati kao moderan oblik vršnjačkog nasilja koji se sprovodi putem sredstava masovne komunikacije, tj. interneta i mobilnog telefona, s ciljem ponižavanja, omalovažavanja, diskreditacije, te drugih

oblika nanošenja štete. Ovaj oblik nasilja među djecom karakteriše anonimnost nasilnika, specifičan sadržaj i oblik ispoljavanja, kao i brzo širenje i dostupnost nasilnog sadržaja velikoj publici, konstantnost i kontinuiranost ispoljavanja nasilja (Miladinović, Petričević, 2013).

Autor Olweus (1998) navodi da sajber nasilje posjeduje sve karakteristike tradicionalnog vršnjačkog nasilja. Kao prvo, sajber nasilje predstavlja agresivno ponašanje koje se izražava kroz negativne akcije. Kao drugo, uvijek ima namjeru da povrijedi žrtvu. Treće, uvijek postoji nesrazmjerna moć između žrtve i nasilnika. I četvrto, sajber nasilje karakteriše repetitivnost.

Sajber nasilje podrazumijeva ispoljavanje negativnih akcija prema žrtvi, ali se to vrši isključivo preko elektronskih tehnologija, odnosno putem interneta, računara i mobilnih telefona. Sajber nasilnik ima namjeru da nanese direktnu ili indirektnu štetu, povredu ili bol žrtvi. Kada govorimo o tradicionalnom vršnjačkom nasilju možemo reći da postoji nesrazmjernost moći među učesnicima u nasilju koja se zasniva na socijalnom statusu ili fizičkoj snazi. Sa druge strane, kod sajber nasilja, takođe, postoji disbalans moći, ali se taj disbalans zasniva na razlikama u znanju i spretnosti u korištenju informacionih tehnologija. Ponekad neke osobe pokazuju malu spretnost u interakciji i komunikaciji licem u lice, ali zato imaju veliku spretnost na ovom polju u sajber prostoru. Sajber nasilje odlikuje se ponavljanjem negativnih akcija nasilnika tokom vremena. Nekada samo jedna početna negativna akcija nasilnika može dovesti do ponavljanja nasilja nad žrtvom u dužem vremenskom periodu. Nekada samo jedna zlonamjerna poruka može biti prosljeđena velikom broju osoba, što nam govori o ponavljanju viktimizacije, sa gledišta žrtava sajber nasilja (Popović-Ćitić, 2009).

Žrtva sajber nasilja veoma često trpi osuđivanja, verbalno linčovanje, izrugivanje, ali i potpuno isključivanje iz društva. Svi ovi postupci vršnjaka bili su prisutni i prije razvoja interneta, odnosno u realnim odnosima djece u školama. Jedina razlika u odnosu na tadašnje vrijeme je ta što su sada djeca na internetu izložena daleko široj publici i postoji mnogo više mogućnosti da se djeci nanese bol i sram. Najčešće nasilje počinje u realnom svijetu, a onda se postepeno prenosi i na virtuelni, gdje se počinje sa psovkanama, uhođenjem, hakovanjem profila na društvenim mrežama, širenje neistina, pa sve do prijetnji fizičkim napadima. Veliki broj djece i mladih pati od ovakvih napada, ali se teško odlučuje prijaviti nasilje. Čak i kada dođe do prijavljivanja sajber nasilja, ovaj vid nasilja je teško sankcionisati, jer se kao prvi razlog pojavljuje neprimjenjivanje krivičnog zakonodavstva na djecu mlađu od četrnaest godina života, ali postoje i brojni drugi razlozi poput nepovjerenja, straha od stigme itd. (Osmić, Čustović, 2018). Uočljive su brojne specifičnosti sajberbulinga u odnosu na tradicionalne, odnosno neposredne oblike nasilja. Sajber nasilje može biti prisutno 24 sata dnevno, sedam dana u sedmici, na bilo kojem mjestu, kod kuće ili na drugim mjestima na kojim je dijete ranije bilo sigurno. Nasilnik je anonimn, čime se povećava osjećaj nesigurnosti

kod djeteta, a publika je mnogobrojna i konstantno se uvećava. Žrtve nasilja ne moraju biti samo djeca, nego i odrasli, odnosno učitelji i profesori. Nasilnici nekada ne mogu procijeniti koliko štete mogu nanijeti njegove riječi u sajber prostoru, jer nema direktnog kontakta između žrtve i nasilnika. Poruke i riječi šale mogu osobu povrijediti, a da druga osoba koja ih šalje nije imala namjeru zlostavljati nekoga (Buljan-Flander, 2013).

Kod sajberbulinga ne postoje vremenski i prostorni okviri u kojima bi žrtva mogla da bude sigurna. Kod neposrednih oblika vršnjačkog nasilja djeca mogu pronaći utočište i sigurnost u svom domu, ali to nije slučaj kod sajber nasilja. Sajber nasilnici mogu pronaći svoje žrtve na bilo kojem mjestu gdje postoji pristup internetu, mobilnim telefonima i računarima. S obzirom da djeca znaju mnogo više o savremenim tehnologijama od svojih roditelja, veoma često nemaju straha da će biti otkrivene njihove aktivnosti i učestvovanje u sajber nasilju. Sa druge strane, žrtve nasilja rijetko prijavljuju nasilje, jer strahuju da bi moglo doći do ekspanzije nasilja. Drugi razlog neprijavljivanja nasilja jeste strah da im roditelji ne oduzmu računare i mobilne telefone. Roditelji, u ovakvim situacijama, smatraju veoma često da će oduzimanjem savremenih tehnologija riješiti problem, odnosno izbjeći sajber nasilje. Ali, za djecu to predstavlja dodatnu viktimizaciju ili kaznu, jer su danas moderne tehnologije jedan od najvažnijih dijelova socijalnog života i interakcije za djecu i mlade (Popović-Čitić, 2009).

Činjenica je da je anonimnost nasilnika u sajber prostoru zagantovana, odnosno otkrivanje identiteta nasilnika u velikom broju slučajeva je veoma teško, što dovodi do mogućnosti povećanja nasilnih aktivnosti. Mada je prisutno i samootkrivanje nasilnika još na početku ispoljavanja nasilnih radnji i sadržaja (Miladinović, Petričević, 2013).

Kao i kod tradicionalnih oblika nasilja, tako i kod sajber nasilja pored žrtve i nasilnika u nasilju su prisutni posmatrači i svjedoci nasilja. Razlika se ogleda u tome što je ovdje mnogo veći broj posmatrača uključen. Takođe, taj broj se konstantno i neminovno povećava protekom vremena, jer jednom prosljeden zlonamjerni sadržaj u online komunikaciji postaje teško uništiv. Takav sadržaj bez većih problema posmatrači mogu sačuvati na svojim računarima i mobilnim telefonima i u svakom sljedećem trenutku ponovo ga mogu plasirati u sajber prostor. Na taj način posmatrači veoma često bivaju i sami uključeni u elektronsko nasilje. Postoje dva razloga iz kojih se posmatrači lakše uključuju u sajber nasilje u odnosu na tradicionalne oblike nasilja. Prvo, za razliku od tradicionalnog nasilja, sajber nasilje ne zahtijeva ni fizičke sposobnosti, ni socijalne vještine kako bi se učestvovalo u istom. I kao drugo, elektronsko nasilje ne zahtijeva upotrebu neverbalne komunikacije, a osigurana je i anonimnost, čime se olakšava uključivanje posmatrača (Popović-Čitić, 2009).

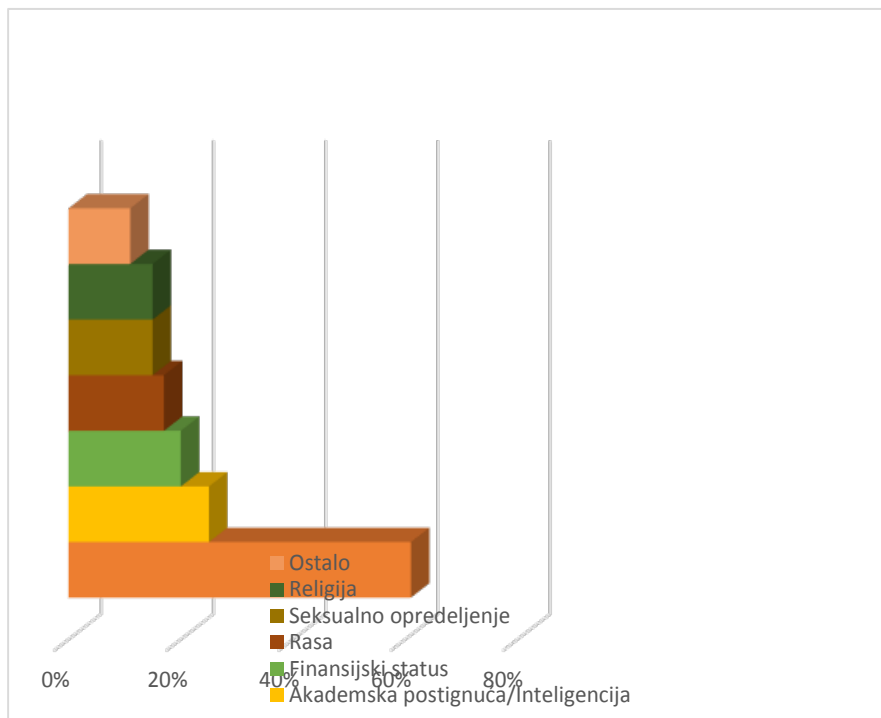
Iako u elektronskom nasilju nema fizičkog kontakta i napada, postoje psihološke posljedice koje ono ostavlja na žrtvu, ali i na nasilnika. Žrtve nasilja nemaju moć i kontro-

lu nad onim što im se događa, pa se veoma često osjećaju kao da su uhvaćeni u zamku, ali osjećaju i frustracije i rastrojenost. Prisutna je pojava depresije, stresa, suicidalnih misli, ljutnje i tuge itd. Dijete koje čini nasilje svojim ponašanjem izaziva agresivnost koja može biti uzrok nasilnog ponašanja u odrasloj dobi (Špigl, Žakula-Desnica, Bubnić, 2010).

POJAM I KARAKTERISTIKE SAJBERBULINGA

Razlozi usljed čega dolazi do sajberbulinga su različiti i zavise prije svega od okolnosti u kojima se nalazi prije svega žrtva sajberbulinga, kao i od strukture ličnosti samog nasilnika. U narednom grafikonu ćemo prikazati najčešće razloge usljed kojih dolazi do sajberbulinga.

Grafikon 1. Najčešći razlozi sajberbulinga

Izvor: *Broadband Search 2022.*

Iz prikazanih podataka vidimo da je najčešći razlog usljed čega dolazi do sajberbulinga fizički izgled žrtve i akademsko postignuće, tj. inteligencija. Svakako da često neke anomalije i fizički nedostaci mogu biti dovoljan razlog za ismijavanje, vrijeđanje,

omalovažavanje žrtve putem interneta. Takođe, njihovo školsko postignuće, inteligencija, sposobnosti često izazivaju zavist kod drugih koji nemaju takve afinitete i sposobnosti, zbog čega su često ciljna grupa za nasilničke napade putem raznih društvenih mreža, gdje se u takvim okolnostima u prvi plan stavljaju neke njihove izjave izvadene iz konteksta kako bi se predstavili kao negativci ili narcisoidne osobe. Finansijski status može biti razlog za napade putem interneta i društvenih mreža. Razlog može biti loše imovinsko stanje zbog čega se žrtva ismijava i vrijeđa, ali i žrtva može biti i osoba dobrog imovinskog stanja, gdje se često traže neki drugi povodi za napad da bi se kasnije iznuđivao novac od žrtve. Ovakva vrsta digitalnog reketiranja je sve prisutnija. Takođe, jedan od razloga usljed čega dolazi do sajberbulinga jesu religija i rasa. Često pripadnost nekoj vjerskoj zajednici, boja kože, porijeklo može biti razlog za sajberbuling. Naručito su ovi napadi izraženi za vrijeme nekih vjerskih praznika ili drugih značajnih događaja za tu vjersku zajednicu. Seksualno opredjeljenje je pojava koja je često povod sajberbulinga. Kao i u prethodnim faktorima i ovaj ostavlja nesagledive posljedice za žrtvu, koja u takvim okolnostima često pokušava da izvrši suicid, jer se ne može nositi sa svakodnevnim problemima i napadima koje doživljava.

Prema Vanji Rakočević (2019) na postojanje i važnost rješavanja problema elektronskog vršnjačkog nasilja ukazuju rezultati brojnih istraživanja sprovedenih kod nas i u Evropi, ali i praksa:

- *Djeca i mladi nemaju dovoljno informacija o bezbjednom korišćenju interneta, kao ni o vrstama zloupotreba. Kada su na mreži, mogu se sakriti iza anonimnosti koju im internet pruža. Uz to, ne osjećaju se odgovornim za ono što čine na internetu kao što bi se osjećali za ono što urade van interneta i ne plaše se da će biti kažnjeni. Upravo zato oni koji čine nasilje mogu biti okrutniji i nasilniji nego što bi se usudili to biti „licem u lice“. Verbalno nasilje i nasilnu komunikaciju na internetu vide kao nešto što ne smatraju lošim i nedopuštenim, navode da je takav vid odnosa prihvatljiv putem interneta, dok ga van interneta smatraju neoprostivim i češće traže i očekuju reakciju odraslih. S druge strane, oni koji su pretrpjeli nasilje često se plaše da drugima kažu šta se desilo jer se boje da zlostavljanje može zapravo postati gore. Na žalost, djeca o svojim radnjama na internetu i o neprijatnim situacijama ne razgovaraju sa roditeljima. Često se i plaše da prijave nasilje, jer se brinu da će im roditelji oduzeti mobilni telefon, kompjuter i/ili pristup internetu, što obično i bude prva reakcija roditelja.*

- *Roditelji vrlo često ne kontrolišu šta djeca rade dok su na internetu (šta pišu u porukama, šta slikaju mobilnim telefonima, koje fotografije/snimke razmjenjuju, koje websajtove posjećuju i sl.), a djeca brišu istoriju pregleda u postavkama, trenutno brišu poruke ili video snimke kako ih roditelji ne bi mogli otkriti. Nekada zbog nedostatka vremena, a ukoliko su djeca starija, najčešće jer ne žele da naruše privatnost*

svoje djece. Najveći broj roditelja, ipak, osjeća se nesigurno i nemoćno da uopšte pokrenu pitanje pravilnog i odgovornog korišćenja interneta. Razlozi su brojni, a najčešći zbog neiskustva i neznanja u ovom području, kao i osjećaja bespomoćnosti izazvanog neiskustvom.

- *Nastavnici se često pitaju da li je u njihovoj nadležnosti da reaguju i kako da reaguju kada prepoznaju problem nasilja na internetu u školskoj sredini, ali i u okruženju, što često rezultira uslozňjavanjem problema i izazivanju različitih oblika nasilja među djecom van interneta. Takođe, ova vrsta ponašanja se često dešava izvan škole, na kućnim računarima ili putem mobilnih telefona.*

- *U našoj zemlji ne postoje jasne procedure niti ustaljena politika postupanja u određenim situacijama nasilja među djecom i njihove zloupotrebe putem interneta.*

Sve ovo upućuje na činjenicu da djeca nemaju dovoljno informacija o bezbjednom korišćenju interneta i kako da prepoznaju moguću opasnost i rizična ponašanja, jer te informacije ne dobijaju ni u školi, niti u porodici. Takođe, djecu ne učimo o preuzimanju odgovornosti za svoje ponašanje i o posljedicama određenih postupaka, koje pogađaju njih same, ali i druge sa kojima su u kontaktu.

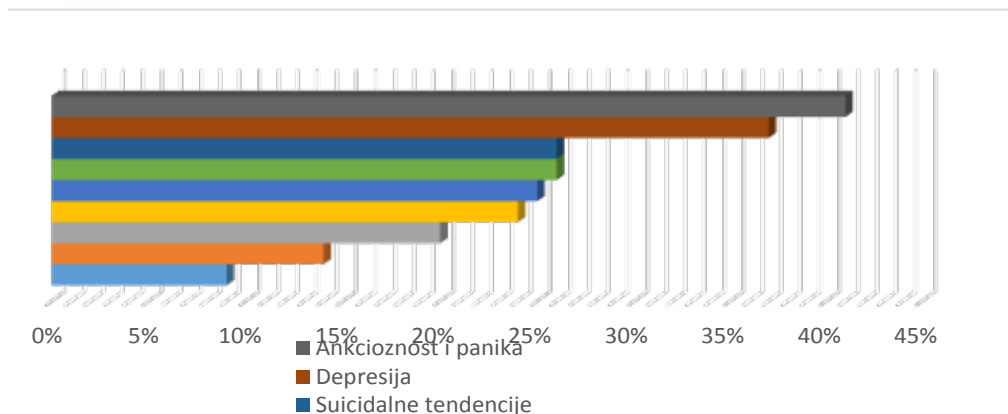
POSLJEDICE SAJBERBULINGA

Eksponencijalno brz razvoj digitalnih tehnologija, a posebno društvenih medija, doveo je do rasta online socijalizacije, a smanjivanja broja kontakata u stvarnom životu. Ljudi se povezuju mnogo intenzivnije i velike geografske razdaljine nisu problem za svakodnevnu komunikaciju. Međutim, prevelikom otvorenošću na internetu, ljudi, a posebno djeca, su postali više izloženi različitim oblicima javnog ponižavanja i ismijavanja. Svi oni koji su prisutni na društvenim mrežama, mogu postati u bilo kojem trenutku žrtve digitalnog nasilja. Postoji nekoliko rizika u vezi sa korišćenjem digitalnih i online medija koji se mogu razvrstati u četiri kategorije, a to su: rizici vezani za ponašanje (bullying, sexting, zloupotreba ličnih podataka i dr.), rizici vezani za neprijemeren sadržaj (nasilje, pornografija, netačni, rasistički i zavaravajući sadržaji i dr.), rizici vezani za kontaktiranje nepoznatih osoba (praćenje, uznemiravanje, krađa identiteta i dr.) i komercijalni rizici (online prevare, kupovine u aplikacijama, prekomjerna izloženost reklamama i dr.) (Livingstone i sar., 2017, vidi u Ramić, 2021: 279).

Kada govorimo o vršnjačkom sajber nasilju, možemo reći da postoje određeni znakovi prepoznavanja. Međutim, ovaj vid nasilja je teže prepoznati od tradicionalnih oblika nasilja. Neki od najčešćih pokazatelja koji upozoravaju na prisutvo sajber nasilja kod djece su: depresija, anksioznost, nisko samopouzdanje, socijalna izolacija, loš školski uspjeh, uznemirenost nakon korištenja računara ili mobilnog telefona i narušeno zdravlje. Najčešće posljedice koje sa sobom donosi sajber nasilje su nisko samopošto-

vanje, suicidalne misli, frustracija, depresivnost, strah, uzvratanje istom mjerom itd. Elektronsko nasilje može ostaviti više posljedica od tradicionalnog nasilja, jer se može pojaviti u bilo koje vrijeme i bilo gdje u virtuelnom svijetu (Batori, Ćurlin, Babić, 2020). Sajberbuling predstavlja problem koji ugrožava fizičko i mentalno zdravlje mladih, jer je povezan sa depresijom, anksioznošću, suicidalnim ponašanjem žrtava, zloupotrebom psihoaktivnih supstanci, padom školskog uspjeha, te ubistvima u školskom okruženju (Dragišić-Labaš, 2020). Iako se tokom komuniciranja u digitalnom svijetu druga osoba ne može fizički povrijediti, sajber nasilje ostavlja negativne posljedice na psihofizičko zdravlje ljudi, ponašanje djece i odraslih, kao i na emocionalno i socijalno funkcionisanje ljudi (Kuzmanović, Lajović, Grujić, Medenica, 2016). Takođe, sadržaji koji su ponižavajući i uvredljivi za osobu može vidjeti veliki broj ljudi u kratkom vremenskom periodu, što može produžiti tok zlostavljanja iste osobe od strane osoba koje nisu u direktnom odnosu sa njom. Pored toga, isti ovakvi sadržaji mogu ostati trajno online, te pratiti osobu tokom njenog cijelog života. Neprimjereni i uvredljivi sadržaji mogu biti dostupni velikom broju ljudi, što samu žrtvu nasilja čini još bespomoćnijom. Ukoliko je osoba uživo verbalno napadnuta, ona vjerovatno neće zapamtiti svaku riječ koju joj je uputio nasilnik, dok u slučaju sajber nasilja osoba može svaki dan iznova pročitati poruku koja joj je upućena putem sredstava komunikacije. Stoga, možemo reći da sajber nasilje sa sobom nosi traumatične posljedice u vidu neugodnih osjećanja koja mogu da traju cijeli život (Batori, Ćurlin, Babić, 2020). Rezultati jednog istraživanja nam govore da 93% učenika koji su pretrpjeli sajber nasilje osjeća tugu, depresiju, anksioznost i beznade, 31% učenika se osjeća vrlo uznemireno, 19% njih se osjećalo povređeni, a 18% učenika se osjetilo postišeno (Finelhor, 2000, vidi u Kuzmanović, Lajović, Grujić, Medenica, 2016: 21). U savremenom svijetu elektronske komunikacije se sve intenzivnije koriste u realnom i odloženom vremenu, ne samo u poslovne svrhe, već zaprepašćujuće često i za bezobzirno, perfidno i prikriveno vršnjačko nasilništvo. Posredstvom elektronske visokosofisticirane tehnologije, žrtve mogu biti kontinuirano uznemiravane, maltretirane, zastrašivane, ucjenjivane, ogovarane i na druge načine personalno kompromitovane (Smith, i sar., 2008). Važno je naglasiti da elektronsko nasilje, kao i svi drugi oblici nasilništva, ima zajednički cilj – sračunat na svjesno i kontinuirano nanošenje štete, duševnih i drugih bolova, te socijalnu izolaciju žrtve. Uznemiravanja, pa i teška elektronska zlostavljanja, danas su sve intenzivnija i beskrupuloznija, sa gotovo nepredvidivim posljedicama po žrtvu, njenu privatnost i lični integritet. Posljedice sajberbulinga mogu biti veoma opasne za fizičko i mentalno zdravlje žrtve nasilja, te ćemo u narednom dijelu knjige upravo govoriti o ovom problemu.

Grafikon 2. Posljedice sajberbulinga

Izvor: *Broadband Search 2022.*

Podaci koje smo prikazali ukazuju da osobe žrtve sajberbulinga često u takvim okolnostima pokazuju znake anksioznosti i panike, zatim depresije, samopovređivanja, izbjegavanje socijalnih interakcija i suicidalne tendencije. Takođe, prestaju sa korišćenjem društvenih mreža, izbjegavaju nastavu i školske obaveze, javljaju se poremećaji u ishrani, te češće konzumiranje alkohola i opojnih sredstava. Najčešće kod žrtava sajberbulinga javlja se istovremeno više navedenih posljedica koje smo prikazali, jer pored psihičkih poremećaja javljaju se i drugi fizički i socijalni. Nažalost često su posljedice tragične i završavaju se sa smrtnim ishodom žrtve. Zato je problem sajberbulinga važan izazov za sve profesije koje se bave djecom i mladima, kako bi kroz efikasne preventivne programe suzbili i sprečili ovu sve rašireniju pojavu u našem društvu za koju još uvijek nemamo adekvatan odgovor.

ZAKLJUČAK

Sve veći broj djece i mladih je izloženo vršnjačkom nasilju putem interneta, ali i pored toga zabrinjava činjenica da i dalje ono nije prepoznato kao ozbiljan problem u društvu. Jedan od razloga zbog kojih ovaj trend nije zabrinjavajući leži u činjenici da se on događa u virtualnom svijetu, te da nije prisutan u „stvarnom djetetovom okruženju“, kao i ubjeđenju da se to dešava uvijek nekom drugom, a ne da se može desiti i nama. Nažalost, ovaj problem je itekako prisutan u djetetovom životu i utiče na sva područja djetetovog razvoja, ali i na formiranje njegove ličnosti i socijalizacije uopšte. Drugi razlog je i nedovoljna informatička pismenost roditelja koji često ne znaju na koji način kontrolisati djecu dok su na internetu, kao ni prepoznati indikatore koji ukazuju da se nešto dešava sa djetetom koje je žrtva nasilja putem interneta. Sajberbuling je virtuelna opasnost za sve koja nažalost ima nesagledive posljedice kako za pojedinca, tako i za društvo uopšte. Zanimljivo je da i pored aktuelnosti ove problematike nismo

pronašli u pisanim i elektronskim medijima prevelik broj slučajeva i ispovjesti žrtava nasilja, što ukazuje na činjenicu da se još uvijek ovom problemu ne pridaje dovoljno pažnje i ne uviđa opasnost ove vrste nasilja po djecu i mlade. Upravo zbog toga moramo ovom problemu posvetiti mnogo više pažnje, jer se sajberbuling i svi njegovi oblici kao virus šire društvenim mrežama i predstavljaju opasnost za sve korisnike. Danas djeca i mladi odrastaju uz pametne telefone i društvene mreže i oni su sastavni dio njihove svakodnevice, ali moramo biti svjesni da će postati i neizbježan i sve veći pratilac njihovog odrastanja. Zato je neophodno da shvatimo stvarne rizike i probleme koje sa sobom nosi sajberbuling i zaštitimo mlade, ali i odraslu populaciju.

LITERATURA

1. Anderson, C. A., Berkowitz, L., Donnerstein, E., Heusmann, L. R., Johnson, J. D., Linz, D., Wartella, E. (2003). The influence of media violence on youth. *Psychological science in the public interest*, 4(3), pp. 81 - 110.
2. Bajić, J. (2014). Postmoderni pristup masovnom komuniciranju: Uloga interneta u obrazovanju i savremenim tržišnim kretanjima. *Časopis za ekonomiju i tržišne komunikacije*, Vol. 4, br. 2, str. 320 - 339.
3. Batori, M., Ćurlin, M., Babić, D. (2020). Nasilje putem interneta među adolescentima. *Zdravstveni glasnik*, 6(1), str. 104 - 114.
4. Bognar, L., Matijević, M. (2005). *Didaktika*. Zagreb: Školska knjiga.
5. Buljan-Flander, G. (2008). Internet i djeca – trebamo li brinuti? U: Kolesarić, V. (ured.), *Nasilje nad djecom i među djecom - Zbornik radova II. znanstveno-stručnog skupa* (str. 13 - 22). Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera.
6. Buljan-Flander, G. (2013). *Nasilje preko interneta (Cyberbullying)*. Zagreb: Poliklinika za zaštitu djece Zagreba.
7. Dragišić-Labaš, S. (2020). Suicidno ponašanje adolescenata i mladih odraslih: Razmatranje rizičnih faktora. Beograd: Filozofski fakultet.
8. Foretić, N., Rodek, S., Mihaljević, D. (2007). Uticaj medija na fizičku aktivnost djece. *Školski vjesnik*, 58(4), str. 381 - 397.
9. Gavrilović, A., Šućur-Janjetović, V. (2014). *Socijalni rad u vaspitno-obrazovnim ustanovama*. Banja Luka: Fakultet političkih nauka.
10. Halberstadt, A. G., Denhman, S. A., Dunsmore, J. C. (2001). Affective Social Competence. *Social development*, 10(1), pp. 79 - 119.
11. Jugović, A. (2018). Problemi u ponašanju djece školskog uzrasta: Pojmovni okvir, obeležja i implikacije za obrazovnu politiku. U: Lazarević, E., Gutvajn, N., Malinić, D., Ševa, N. (ured.) *Unapređenje kvaliteta i dostupnosti obrazovanja u Srbiji*. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.

12. Kolučki, B., Lemish, D. (2013). Kako komunicirati sa djecom. Zagreb: UNICEF Hrvatska.
13. Kuterovac-Jagodić, G., Štulhofer, A., Lebedina-Manzoni, M. (2016). Preporuke za zaštitu djece i sigurno korištenje elektroničkih medija. Zagreb: Agencija za elektroničke medije.
14. Kuzmanović, D., Lajović, B., Grujić, S., Medenica, G. (2016). Digitalno nasilje – prevencija i reagovanje. Beograd: Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije i Pedagoško društvo Srbije.
15. Labaš, D. (2011). Djeca u svijetu interneta: Zatočenici virtualnog svijeta. U: Ciboci, L., Kanižaj, I., Labaš, D. (ured.), Djeca medija – Od marginalizacije do senzacije (str. 35 - 55). Zagreb: Matica Hrvatska.
16. Macanović, N. (2020). Socijalno neprilagođeno ponašanje djece i adolescenata. Banja Luka: Centar modernih znanja.
17. Miladinović, A., Petričević, V. (2013). Elektronsko vršnjačko nasilje. Banja Luka: Fakultet bezbjednosnih nauka.
18. Olweus, D. (1998). Nasilje među djecom u školi. Zagreb: Školska knjiga.
19. Osmančević, L. (2016). Mediji u odgoju i obrazovanju. U: Vejmelka, L., Vuga, A., Radat, K. (ured.), Zbornik radova 2. konferencije prevencije ovisnosti: alkoholizam, ovisnosti o drogama i novije ovisnosti (str. 76 - 83). Zagreb: Društvo za socijalnu podršku.
20. Osmić, A., Čustović, E. (2018). Cyberbullying (mobbing) u Bosni i Hercegovini. U: Macanović, N., Petrović, J., Jovanić, G. (ured.), Ne nasilju – jedinstven društveni odgovor (str. 581 - 587). Banja Luka: Centar modernih znanja.
21. Patekar, N. (2019). Uticaj medija na formiranje slike o sebi. Na sajtu: <https://repozitorij.efst.unist.hr/islandora/object/efst%3A3010/datastream/PDF/view>. Očitano: 02. 02. 2025.
22. Popović-Čitić, B. (2009). Vršnjačko nasilje u sajber prostoru. Temida, Vol. 12, br.3, str. 43-62.
23. Rakočević, V. (2019). Uloga škole u prevenciji i intervenciji elektronskog vršnjačkog nasilja - Priručnik za djecu, roditelje i nastavnike/ce. Podgorica: NVU Djeca Crne Gore.
24. Smith P.K., Mahdavi J, Carvalhe M., Fisher S., Russell S, Tippett, N. (2008): „Cayberbullying: its nature and impact in secondary school pupils“. Journal of Child Psychology and Psychiatry, vol. 49, no. 4, 376-385.
25. Stojanović, R. (2022). Vrste sajberbulinga. Micro mreža. Na sajtu: <https://www.micromreza.com/vijesti/ostale-vijesti/14864-vrste-sajberbulinga>. Očitano: 07.02.2025.
26. Stojanović, R., Macanović, N. (2022). Nasilje na internetu. Banja Luka: Centar modernih znanja.

- 27.Škrlec, N. Buljan-Flander, G., Kralj, D. (2010). Nasilje modernim oblicima komunikacije – prikaz slučaja. U: Kolesarić, V. (ured.), Nasilje nad djecom i među djecom (str. 665 - 671). Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera.
- 28.Špigl, N., Žakula-Desnica, T., Bubnić, Lj. (2010). Izloženost djece nasilju putem mobitela. U: Kolesarić, V. (ured.), Nasilje nad djecom i među djecom (str. 671 - 683). Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera.
- 29.Vejnović, D. (2013). Teorija i praksa vrsta vršnjačkog nasilja. U: Šikman, M. (ured.), Vršnjačko nasilje (etiologija, fenomenologija, načini prevazilaženja i komparativna iskustva) (str. 69 - 78). Banja Luka: Visoka škola unutrašnjih poslova.

Doc. dr. Bojan Macuh
Fakultet za poslovne i komercialne nauke Celje
Slovenija

UDK: 37:004.738.5(497.4)

PREGLEDNI RAD

KOMPETENCIJE RODITELJA ZA OBRAZOVANJE KOD KUĆE U SLOVENIJI: GDE SU GRANICE KUĆNOG OBRAZOVANJA?

PARENTAL COMPETENCIES FOR HOMESCHOOLING IN SLOVENIA: WHERE ARE THE LIMITS OF HOME EDUCATION?

APSTRACT

Obrazovanje kod kuće, ili homeschool, predstavlja alternativni obrazovni pristup u kojem roditelji preuzimaju odgovornost za obrazovanje svoje dece umesto da ih šalju u tradicionalne škole. Zakon o osnovnoj školi u Sloveniji u členu 88. navodi da deca imaju pravo na obrazovanje kod kuće. Ove godine u Sloveniji se kod kuće obrazuje 869 dece (0,45% svih osnovaca). U nastavku iznosim nekoliko pitanja o tome da li jedan roditelj može, na primer, da zameni sedam ili više nastavnika. Takođe se postavlja pitanje da li deca napreduju ili možda nazaduju kroz obrazovanje kod kuće.

Ključne riječi: škola, učenje na domu, roditelji, kompetencije, znanje

ABSTRACT

Homeschooling represents an alternative educational approach in which parents take on the responsibility of educating their children instead of sending them to traditional schools. The Primary School Act in Slovenia, in Article 88, states that children have the right to be homeschooled. This year, 869 children in Slovenia (0.45% of all primary school students) are being educated at home. Below, I present several questions regarding whether one parent, for example, can replace seven or more teachers. There is also the question of whether children are progressing or perhaps regressing through homeschooling.

Keywords: school, homeschooling, parents, competencies, knowledge

UVOD

Učenje kod kuće, poznato i kao domaće školovanje, odnosi se na obrazovni pristup u kojem roditelji ili staratelji podučavaju svoju decu kod kuće, umesto da ih šalju u tradicionalnu školu. Ova forma obrazovanja dobija na popularnosti iz različitih razloga, uključujući potragu za prilagođenim obrazovnim iskustvima, brige o kvalitetu obrazovanja u javnim školama, kao i želju za većom fleksibilnošću u organizaciji vremena. Učenje kod kuće može biti efikasan način obrazovanja koji nudi fleksibilnost i prilagodljivost, ali donosi i izazove koje treba razmotriti. Istraživanjem naučnih izvora, roditelji i staratelji mogu bolje razumeti kako da najbolje iskoriste ovu formu obrazovanja za svoju decu.

ŠTA JE OBRAZOVANJE KOD KUĆE?

To je (takođe poznato kao školovanje kod kuće ili kućno školovanje) način obrazovanja gde deca stiču znanje izvan formalnih obrazovnih institucija, najčešće u domaćem okruženju, pod vođstvom roditelja, staratelja ili mentora. U ovom načinu učenja, roditelji često preuzimaju ulogu nastavnika, a mogu koristiti prilagođene nastavne planove koji odgovaraju potrebama i interesima deteta. Obrazovanje kod kuće omogućava individualizaciju nastavnog procesa, veću fleksibilnost pri izboru predmeta i tempa učenja, kao i dublje uključivanje roditelja u vaspitanje i obrazovanje dece. Ovaj oblik obrazovanja postao je sve popularniji poslednjih decenija, naročito zbog pristupa digitalnim obrazovnim resursima i povećane zabrinutosti oko kvaliteta i sigurnosti u javnim školama (Ray, 2017). Rayova studija navodi da učenje kod kuće može biti uspešan oblik obrazovanja, jer deca koja se školuju kod kuće često postižu iste ili bolje akademske rezultate u poređenju sa decom koja pohađaju tradicionalne škole. Pored toga, razvijaju veću nezavisnost i socijalne veštine u različitim okruženjima (isto).

ZAKON O OSNOVNOJ ŠKOLI

U Sloveniji je obrazovanje kod kuće uređeno Zakonom o osnovnom obrazovanju. Glavne tačke u vezi sa obrazovanjem kod kuće su sledeće:

Pravo na obrazovanje kod kuće: Zakon omogućava da se deca obrazuju kod kuće, ako roditelji ili staratelji podnesu odgovarajući zahtev i ispune uslove koje postavlja zakonodavstvo.

Praćenje i nadzor: Roditelji koji žele da obrazuju svoju decu kod kuće moraju da se pridržavaju nastavnog plana koji je usklađen sa standardima koji važe za osnovne škole. Ovo uključuje i obavezno proveravanje znanja.

Nastavni plan: Domaće školovanje mora da prati nastavni plan koji je primeren uzrastu i stepenu obrazovanja deteta. Roditelji su odgovorni za sprovođenje obrazovnog procesa.

Obaveza prijave: Roditelji moraju unapred obavestiti školsku upravu o nameri za obrazovanje kod kuće i predložiti potrebne dokumente koji dokazuju adekvatnost njihovog pristupa.

Proveravanje znanja: Deca koja se obrazuju kod kuće moraju redovno polagati testove i ispita kako bi se obezbedilo da dostignu odgovarajući nivo znanja (Zakon o osnovni šoli (ZOsn): [Uradni list RS](#)).

Roditelji imaju pravo da organizuju obrazovanje svog deteta kod kuće (to im omogućava Zakon), ali time preuzimaju i obaveze povezane sa sprovođenjem obrazovanja svog deteta. Za svaku školsku godinu, roditelji moraju do 16. avgusta za narednu školsku godinu pismeno obavestiti osnovnu školu u koju je dete upisano o obrazovanju kod kuće. Tokom školske godine, ovo pravo se ne može ostvariti. Roditelji mogu prekinuti obrazovanje kod kuće u toku školske godine. Osnovna škola vodi dokumentaciju o obrazovanju učenika kod kuće. Do ovog trenutka sve je u skladu sa Zakonom, ali odavde se postavlja niz pitanja, dilema, polemika i pre svega kritika.

SOCIJALIZACIJA DJETETA

Svako ljudsko biće je društveno biće koje za sopstveni razvoj, kao i za razvoj društva u celini, treba drugog čoveka. To ističem jer su roditelji ti koji treba da to omoguće u okviru porodice, šire porodice, prijatelja i poznanika. Ovo je najvažnije u primarnoj i sekundarnoj socijalizaciji, jer su to periodi koji najviše oblikuju detetov lični pogled na život. Dakle, predškolski period, vrtić i osnovna škola. Kuća i porodica obično nisu dovoljne za njegov lični razvoj, pa je aktivno druženje sa vršnjacima veoma važno za njegovu socijalizaciju. Socijalizacija deteta je proces kroz koji dete usvaja vrednosti, norme, obrasce ponašanja, uverenja i veštine potrebne za uspešno funkcionisanje u društvu. Ovaj proces se odvija kroz interakciju sa porodicom, vršnjacima, obrazovnim institucijama i širom zajednicom. Socijalizacija je ključna za oblikovanje detetove ličnosti, identiteta i socijalnih veština. Ona se odvija u više faza, od primarne socijalizacije u porodičnom okruženju, gde dete usvaja osnovne socijalne veštine i prvi put se suočava sa društvenim normama, do sekundarne socijalizacije, koja se odvija u škola, među vršnjacima i u drugim društvenim institucijama. Važan deo socijalizacije je i razvoj empatije, saradnje, komunikacije i rešavanja konflikata. Kod učenika koji se školuju kod kuće, pitanje socijalizacije je često aktuelno, jer zbog manjeg kontakta sa vršnjacima postoji rizik da dete neće dovoljno socijalno napredovati. Međutim, istraživanja pokazuju da deca koja se školuju kod kuće učestvuju u različitim grupnim aktivnostima, kao što su sportovi, interesne aktivnosti, volonterske organizacije i drugi oblici društvenih kontakata, što doprinosi njihovoj adekvatnoj socijalizaciji (Medlin, 2013). Medlinova istraživanja otkrivaju da su deca koja se školuju kod kuće adekvatno socijalizovana i često razvijaju snažne socijalne veštine. Ta deca obično nisu socijalno izolovana, već imaju širok spektar društvenih iskustava, koja uključuju kontakte sa odraslima i decom različitih uzrasta, što im omogućava razvoj raznovrsnih socijalnih kompetencija (isto).

ULOGA RODITELJA

Uloga roditelja u obrazovanju kod kuće je ključna, jer oni preuzimaju odgovornost za obrazovni proces, kao i ulogu nastavnika, savetnika i mentora. Roditelji planiraju i sprovode nastavne sadržaje, prilagođavaju metode učenja potrebama i interesima deteta i prate njegov napredak. Njihova uloga nije samo u prenošenju znanja, već i u stvaranju podržavajućeg okruženja koje podstiče radoznalost, kritičko mišljenje i razvoj samodiscipline. Roditelji koji obrazuju decu kod kuće često koriste različite resurse, kao što su udžbenici, onlajn kursevi, didaktički materijali i lokalne zajednice za podršku socijalizaciji. Njihova odgovornost uključuje i prilagođavanje nastavnog plana, podsticanje samostalnog učenja i uključivanje u vanškolske aktivnosti, kao što su sport, umetnost ili volonterstvo. Uloga roditelja se stoga proteže daleko izvan pedagoške; u velikoj meri utiču i na socijalizaciju deteta, njegovu emocionalnu inteligenciju i razvoj vrednosti. Istraživanja pokazuju da deca koja se školuju kod kuće često razvijaju dublje odnose sa svojim roditeljima, što omogućava neposredniji prenos porodičnih vrednosti i normi (Murphy, 2012). Roditelji su osnova za razvoj detetovog uključivanja u okolinu, u društvo, dakle u proces socijalizacije. Zbog ubrzanog tempa života, posla i obaveza, sve češće se dešava da deca ostaju na brigu baki i deki (ako je to moguće), drugim rođacima, prijateljima i poznanicima. Najčešće su, ili često, prepuštena sama sebi. Da li se zato roditelji odlučuju da se njihovo dete obrazuje kod kuće? Da li će ostati kod kuće (onima koji su u dobroj finansijskoj situaciji to nije problem, ali šta je sa ostalima) i nositi se sa zahtevima obrazovanja koje sprovode obrazovne ustanove? Hoće li se sami obrazovati kako bi mogli obrazovati svoju decu? Ili će u prepodnevnom satima voziti decu u različite privatne obrazovne ustanove kako bi se o njima starali? Da li svi roditelji zaista temeljno razmisle o svojoj odluci o obrazovanju kod kuće, koja može biti na štetu deteta? Ovo su pitanja za vas roditelje, koji ste se odlučili ili razmišljate da se vaše dete obrazuje kod kuće. Roditelji koji se odluče za ovaj oblik obrazovanja igraju proaktivnu ulogu u prilagođavanju nastavnih sadržaja i izboru strategija učenja, što pozitivno utiče na akademski uspeh i celokupni razvoj deteta. Istraživanja takođe pokazuju da roditelji dece koja se školuju kod kuće često izveštavaju o višem stepenu uključenosti u obrazovanje svoje dece u poređenju sa roditeljima dece u tradicionalnim školama (Murphy, 2012).

Uloga roditelja u obrazovanju dece kod kuće je od ključnog značaja, jer utiče na kvalitet obrazovnog procesa i uspeh dece. Roditelji u ovoj ulozi preuzimaju odgovornost za planiranje, sprovođenje i ocenjivanje obrazovnih aktivnosti. U nastavku su navedeni neki ključni zadatci roditelja pri domaćem školovanju.

Ključni zadatci roditelja u obrazovanju kod kuće:

Planiranje obrazovnog procesa: Roditelji moraju razviti odgovarajući nastavnik plan koji uzima u obzir interese, sposobnosti i potrebe njihove dece. Važno je da plan uključuje različite obrazovne metode i aktivnosti.

Učenje i poučavanje: Roditelji su odgovorni za poučavanje različitih predmeta, što može uključivati čitanje, pisanje, matematiku, prirodne nauke i društvene nauke. Pri

tome mogu koristiti različite obrazovne izvore, kao što su knjige, internet materijali i iskustva iz svakodnevnog života.

Stvaranje podsticajnog okruženja: Roditelji moraju obezbediti obrazovno okruženje koje podstiče istraživanje i kreativnost. To uključuje pružanje odgovarajućih materijala, opreme i prostora za učenje.

Praćenje napretka: Roditelji moraju redovno ocenjivati dostignuća i napredak svoje dece kako bi osigurali da dete ispunjava obrazovne ciljeve. To može uključivati polaganje testova, projekata i drugih oblika ocenjivanja.

Podrška i motivacija: Roditelji igraju ključnu ulogu u motivaciji i podsticanju dece. Važno je da deci pružaju emocionalnu podršku i ohrabrenje, što može doprineti njihovom uspehu u učenju (Ray, B. D., 2017).

Roditelji koji se odluče za obrazovanje kod kuće preuzimaju veliku odgovornost, ali uz adekvatan pristup i podršku mogu omogućiti deci kvalitetno i prilagođeno obrazovno iskustvo.

Znanja i kompetencije roditelja

Znanja i kompetencije roditelja u obrazovanju svoje dece kod kuće su ključne za uspeh ovog obrazovnog modela. Dok većina roditelja nema formalno pedagoško obrazovanje, oslanjaju se na različite izvore znanja i strategije za poučavanje. Njihove kompetencije uključuju:

Organizacione i planerske sposobnosti: Roditelji moraju oblikovati nastavni plan koji odgovara potrebama deteta, istovremeno uzimajući u obzir zvanične obrazovne standarde. To uključuje i sposobnost prilagođavanja sadržaja detetovom tempu učenja.

Komunikacijske i didaktičke veštine: Važna je sposobnost jasnog i efikasnog prenošenja informacija. Roditelji treba da razviju metode poučavanja koje podstiču razumevanje, radoznalost i kreativnost kod dece.

Sposobnost podsticanja samostalnosti i odgovornosti: Roditelji igraju ključnu ulogu u odgajanju deteta u nezavisnog učenika, koji zna samostalno istraživati i rešavati probleme.

Fleksibilnost i prilagodljivost: Učitelji kod kuće moraju biti fleksibilni, jer poučavanje treba da se zasniva na individualnim interesima i potrebama deteta, što može zahtevati trenutne promene u pristupu.

Socijalne i emocionalne kompetencije: Pored akademskog znanja, roditelji treba da obezbede i socijalni i emocionalni razvoj svog deteta, što uključuje učenje socijalnih veština, upravljanje emocijama i podsticanje pozitivne slike o sebi. Iako većina roditelja koji podučavaju kod kuće nema formalno pedagoško obrazovanje, istraživanja pokazuju da uz pomoć dostupnih obrazovnih resursa, online kurseva, podržavajućih zajednica i konsultacija sa stručnjacima uspešno razvijaju potrebne kompetencije (Green, C. L., & Hoover-Dempsey, K. V., 2007).

Teško mi je da se upustim u ovo područje, jer bih mogao nekome naneti nepravdu. Dvojim da roditelji, koji se odluče da obrazuju svoju decu kod kuće, imaju dovoljno svih stručnih znanja. Ako ih već imaju (što sumnjam), sigurno ne za sva predmetna

područja. Ovdje mogu nastati veliki problemi. Da li traže pomoć od drugih? Zašto ih onda ne šalju u školu koja ima jednake kriterijume, stručne i kvalifikovane kadrove? Deca u školi (kao i kod kuće) ne primaju samo znanje i ne usvajaju veštine; sve to takođe učvršćuju i međusobno upoređuju, a takođe ga i proveravaju. Kako to mogu raditi roditelji bez odgovarajućih kompetencija? Trebali bi (obavezno) razmišljati o tome da osnovna škola postavlja temelje za dalja obrazovanja. Nedostatak u određenom području može imati ozbiljne posledice u budućnosti. To se često dešava i uz stečeno znanje u školi, a kamoli kod kuće.

Novosti u oblasti obrazovanja kod kuće

U školskom godini 2024/2025 je uvedeno u Sloveniji nekoliko promena u obrazovanju dece kod kuće.

Pravilnik o izmenama i dopunama Pravilnika o proveru i ocenjivanju znanja, kao i napredovanju učenika u osnovnoj školi, od 22. 7. 2024. godine, u članu 4. navodi da će: u školskom godini 2024/2025. deca koja se obrazuju kod kuće biti ocenjena iz svih predmeta, a ne kao do sada, kada su bila ocenjena samo iz nekih.

Dakle, biće potrebna šira znanja ne samo za roditelje koji obrazuju svoju decu kod kuće, već pre svega za njihovu decu, ukoliko žele ravnopravan pristup dobijanju učenja o završenom obrazovanju kod kuće. Hoće li oboje biti sposobni za to?

S obzirom na broj dece koja se obrazuju kod kuće, može se zaključiti da roditelji smatraju da su dovoljno kompetentni, obučeni i, pre svega, stručnjaci, kako bi mogli da pruže celu paletu znanja koja njihova deca treba da usvoje. U osnovnoj školi ih dobijaju od učitelja i drugih stručnih radnika, kao i od svojih vršnjaka u svakodnevnim druženjima.

Da završim, roditelji, ako zaista nema ozbiljnog razloga za obrazovanje kod kuće, omogućite svojoj deci detinjstvo, sticanje znanja i učenje, druženje sa vršnjacima i prijateljima, odlazak u školu u prirodi, izlete, obilazak zanimljivosti i ne zatvarajte ih između četiri zida. Tamo su već previše često i prepušteni sami sebi, telefonima, računarima i drugim porocima. Pustite ih u svakodnevni život vršnjaka.

ZAKLJUČAK

Neka istraživanja pokazuju da deca koja se obrazuju kod kuće mogu imati jednake ili čak bolje akademske rezultate od dece u tradicionalnim školama. Istraživanja takođe pokazuju da su ovi učenici često samostalniji, motivisaniji i sposobniji da prilagode učenje svojim interesima i potrebama. Ipak, neki stručnjaci su kritični zbog mogućih problema u socijalizaciji, nedostatka interakcije sa vršnjacima i pitanja o kvalitetu pedagoškog znanja roditelja.

Generalno, istraživanja potvrđuju da obrazovanje kod kuće, uz odgovarajuće planiranje i podršku, može dovesti do uspešnog akademskog i socijalnog razvoja dece. Ključni faktor uspeha je uključivanje roditelja, njihova sposobnost prilagođavanja

nastavnog procesa, kao i pristup odgovarajućim obrazovnim resursima i socijalnim prilikama za decu (Murphy, J., 2014).

Istraživanja o obrazovanju kod kuće u Srbiji su relativno retka, s obzirom na to da je ovo manje rasprostranjena forma obrazovanja u poređenju sa nekim drugim zemljama, kao što su Sjedinjene Američke Države ili Velika Britanija. Ipak, sprovedene su neke studije koje se bave motivacijom roditelja za izbor obrazovanja kod kuće, pravnim okvirom i iskustvima dece i roditelja.

U Sloveniji je obrazovanje kod kuće regulisano Zakonom o osnovnom obrazovanju, koji propisuje da roditelji pri ovoj formi obrazovanja moraju obezbediti odgovarajuće uslove za ispunjavanje nastavnog plana. Deca koja se obrazuju kod kuće moraju na kraju svake školske godine proći proveru znanja u okviru škole u koju su upisana.

Istraživanja pokazuju da su razlozi za izbor obrazovanja kod kuće u Srbiji slični onima drugde: nezadovoljstvo kvalitetom javnog obrazovanja, želja za individualnim pristupom učenju, zaštita dece od negativnih uticaja u školi (npr. bullying) i fleksibilniji raspored. Ujedno, roditelji u Srbiji koji se odluče za ovu formu obrazovanja često su visoko motivisani, jer obrazovanje kod kuće zahteva mnogo angažovanja (Žagar, M., Kovač Šebart, M., & Krek, J., 2015).

LITERATURA

1. Green, C. L., & Hoover-Dempsey, K. V. (2007). *Why do parents homeschool? Education and Urban Society*. 39(2), 264–285. Pridobljeni s spletne strani <https://doi.org/10.1177/0013124506294862>
2. Medlin, R. G. (2013). **Homeschooling and the question of socialization revisited.** *Peabody Journal of Education*, 88(3), 284–297. Pridobljeno s spletne strani <https://doi.org/10.1080/0161956X.2013.796825>
3. Murphy, J. (2014). The social and educational outcomes of homeschooling. *International Journal of Educational Reform*. 23(2), 87–103. Pridobljeno s spletne strani <https://doi.org/10.1177/105678791402300201>
4. Murphy, J. (2012). Homeschooling in America: Capturing and assessing the movement. *SAGE Publications*. Pridobljeno s spletne strani <https://doi.org/10.4135/9781452279786>
5. Ray, B. D. (2017). *Research facts on homeschooling*. National Home Education Research Institute. Pridobljeno s spletne strani <https://www.nheri.org/research-facts-on-homeschooling/>
6. Zakon o osnovni šoli (ZOsn): Uradni list RS
7. Žagar, M., Kovač Šebart, M., & Krek, J. (2015). Domače šolanje v Sloveniji: Stališča staršev in izkušnje otrok. *Sodobna Pedagogika*. 66(1), 134–149.

mast spec. Srđan Vujinović

student specijalističkih studija Fakulteta političkih nauka – smer Terorizam i Organizovani kriminal Beograd

UDK: 343.98(497.16)

PREGLEDNI RAD

KONTRAObAVEŠTAJNA ZAŠTITA MINISTARSTVA UNUTRAŠNJIH POSLOVA CRNE GORE OD ORGANIZOVANIH KRIMINALNIH GRUPA

COUNTERINTELLIGENCE PROTECTION OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF MONTENEGRO AGAINST ORGANIZED CRIMINAL GROUPS

APSTRACT

Da bi se moglo govoriti o uspešnoj borbi protiv kriminaliteta, efikasnost i efektivnost policijskog rada nužno mora biti uslovljena tajnošću. Postizanje optimalnog rezultata u kontekstu sprečavanja krivičnih dela i razotkrivanja nezakonitog delovanja organizovanih kriminalnih grupa nije lak zadatak, kako bi se taj zadatak uspešno izvršio prvobitno je potrebno osigurati konspirativnost policijskih aktivnosti. Kvalitetnija kontraobaveštajna zaštita MUP-a Crne Gore je osnova koju je potrebno obezbediti da bi smo mogli očekivati efektivno sprečavanje kriminaliteta. Cilj rada je deskripcija svojevrsnog bezbednosnog programa čija bi pažljivija analiza i komparacija sa trenutnom praksom trebala posledično da razotkrije nedostatke u zaštiti MUP-a, ali i unapredi postojeću kontraobaveštajnu zaštitu Ministarstva unutrašnjih poslova Crne Gore.

Ključne reči: kontraobaveštajna zaštita, policija, kriminal, kriminalne grupe

ABSTRACT

In order to talk about a successful fight against crime, the efficiency and effectiveness of police work must necessarily be conditioned by secrecy. Achieving an optimal result in the context of preventing criminal acts and exposing the illegal activities of organized criminal groups is not an easy task, in order to successfully perform that task, it is necessary to ensure conspiratoriality of police activities. Better counterintelligence protection of the MUP of Montenegro is the basis that needs to be ensured so that we can expect effective crime prevention. The aim of the paper is to describe a kind of security program, whose careful analysis and comparison with current practice should consequently expose the shortcomings in the protection of the MUP, but also improve the existing counterintelligence protection of the Ministry of Internal Affairs of Montenegro.

Key words: counterintelligence protection, police, crime, criminal groups

UVOD

Nijedan sistem nije savršen, nesavršenost je pogotovo prisutna u organizacionim sistemima koji su kreirani od strane čoveka. Pomenuto neposredno važi i za državne organe, bez obzira na njihovu prirodu. Državni organi su organizacioni sistemi koje karakteriše složenost i dinamičnost. Ova dva atributa državnih organa kao organizacionih sistema proističu skoro uvek iz njihove veličine i kvantiteta interakcija. Popularan i često pominjan stav Rasela Ekofa koji u celosti odgovara predmetu ovog rada glasi: „Sistem nikada nije zbir njegovih delova, on je proizvod njegovih interakcija“ (Wycislak, Radin, 2024, str. 35).

Kada je ljudski faktor dominantan u organizacionom sistemu, uvek se može očekivati greška kao prateća pojava njegovog delovanja. Ta greška koja je posledica ljudskog činjenja odnosno nečinjenja, sama po sebi ne mora nužno imati element namernosti niti malicioznosti, ona može jednostavno biti produkt neznanja, što je ako uzmemo u obzir mnoge bezbednosne propuste u međunarodnim organizacijama i najčešći slučaj u praksi. Odlično zapažanje autora Strauha po pitanju ljudskih grešaka je navedeno u njegovom popularnom delu *Istraživanje ljudske greške* gde naglašava: „Bez obzira na ljudski progres koji je načinjen u okviru napredne tehnologije, još nije osmišljen sistem koji će biti imun na ljudske greške“ (Strauch, 2004, str. 3-4)

Istaknuto predstavlja odličan osnov navedene teme rada, za to postoje dva razloga:

1. Ministarstvo unutrašnjih poslova Crne Gore (MUP) je složen sistem koji se sastoji iz više delova. Delovi su u određenom odnosu s obzirom da imaju isti cilj, pa iz toga proizlazi da između njih postoji interakcija. Svaka interakcija između dva sistema, ali i između različitih delova unutar jednog sistema nužno mora da sadrži razmenu neophodnih informacija, tačnije delovi sistema moraju komunicirati kako bi se osiguralo funkcionisanje tog sistema i njegov uticaj na okruženje u kom se nalazi.
2. U proces razmene informacija između pomenutih delova Ministarstva unutrašnjih poslova Crne Gore uključeni su ljudski kadrovi, koji kao što to uvek i biva imaju potencijal da pogreše u toku izvršenja radnih zadataka. Kada se to desi, bez obzira na prirodu greške može doći do ugrožavanja tajnosti rada policije i tada kontraobaveštajna zaštita celokupnog sistema može biti narušena. Nažalost prethodnih godina bili smo svedoci odlivanja poverljivih informacija iz Ministarstva unutrašnjih poslova Crne Gore. Uzevši u obzir javno dostupne informacije, neovlašćeno prikupljanje poverljivih službenih informacija uspeli su da izvedu upravo članovi organizovanih kriminalnih grupa koji deluju na ovoj teritoriji.

Sprečavanje ovakvog epiloga i osiguravanje tajnosti rada policije mora biti bazirano na kompleksnom sistemu zaštite. Iako Republika Crna Gora jeste u NATO Alijansi, čini se da implementacija bezbednosnih principa koji imaju veliku važnost u zapadnim zemljama i dalje nije našla svoje mesto u državnim organima ove države. Uzroci za takvu situaciju su višestruki, ali im nećemo pridavati značaj u ovom radu, jer je on isključivo namenjen za predlog bezbednosnog programa koji bi mogao unaprediti sistem zaštite tajnih podataka koji su u delokrugu rada Ministarstva unutrašnjih poslova Crne Gore.

U praksi Ministarstava unutrašnjih poslova, koja je generalno manje-više ista u većini zemalja u našem okruženju, postoji neopravdano zanemarivanje takozvane insajderske pretnje. Insajderska pretnja je sve veći problem za poverljivost tajnih podataka, zbog čega je i nju potrebno uzeti u obzir prilikom definisanja kontraobaveštajnih mera zaštite. Odličan primer je relativno skoriji slučaj u okviru kog je službenica Agencije za nacionalnu bezbednost Crne Gore prenosila informacije članovima kriminalnog miljea. (Jovanović J. , 2024)

POJAM I CILJ KONTRAOBAVEŠTAJNE ZAŠTITE

Kontraobaveštajna zaštita je sintagma koja se često može čuti kada se govori o nacionalnoj bezbednosti. Vrlo je prisutna i kada je reč o temama iz domena obaveštajno-bezbednosnih službi, jer sama po sebi ona i jeste sastavni deo poslova ovih službi. Međutim, nije uvek jasno razgraničeno šta ona predstavlja, pa se samim tim i poistovećuje sa pojavama koje su identične ali ne u potpunosti iste kao što je npr. bezbednosna zaštita¹. Neadekvatno razgraničenje unosi konfuziju, ali i daje osnov laicima da iznose svoja tumačenja koja naknadno postaju usvojeno „znanje“ kojim se različiti pojedinci vode. Opasnost postaje veća kada pogrešno informisani pojedinci postanu deo državnog aparata pri čemu tada oni imaju priliku da svoje laičko znanje implementiraju. U tom trenutku oni nesumnjivo stvaraju uslove za nastanak problema čiji se uzroci ogledaju u implementaciji nesvršishodnih mera zaštite, a njihove posledice u odlivanju poverljivih informacija neovlašćenim osobama.

U našem regionu najdominantnija su tumačenja zapadnih teoretičara, oni imajući bogatu praksu suštinski i daju kvalitetan pogled na fenomen kontraobaveštajne zaštite. Pre nego što pređemo na teorijska određenja, važno je istaknuti i diferencirati još jednu stvar. Naime, u literaturi je pored pomenute kontraobaveštajne zaštite prisutna i sintagma kontraobaveštajni rad. Autor ovog teksta smatra da je kontraobaveštajni rad niz aktivnosti koje za svoju krajnju posledicu imaju kontraobaveštajnu zaštitu štićenog objekta², dakle to su svi oni procesi, radnje i mere koje se implementiraju da bi se realizovao cilj – kontraobaveštajna zaštita, drugim rečima kontraobaveštajni rad prethodi kon-

traobaveštajnoj zaštiti što znači da nisu sinonimi. Ovakav stav ima i logike, jer u kontekstu bezbednosti i sam pridev zaštićenost podrazumeva stanje objekta zaštite u kom mu ne pretilo nikakvo ugrožavanje niti narušavanje aktuelnog stanja. Dakle, zaštita nekog objekta kao takva podrazumeva aktivno stanje u kom posredstvom raznih implementiranih radnji i mera potencijalna pretnja biva onesposobljena, njen negativni uticaj umanjen ili u krajnjoj liniji njen ugrožavajući efekat odložen. Na osnovu pomenutog možemo reći da kontraobaveštajna zaštita predstavlja krajnji ishod svih operativnih i neoperativnih aktivnosti kojima se štiti poverljivost tajnih podataka.

Mobli ističe da je kontraobaveštajni rad proces, odnosno konstelacija aktivnosti, analiza i donošenja odluka u okviru kojih određena grupa sprečava svog protivnika da prikupi tačne informacije o njenim aktivnostima, ljudstvu i planovima. (Mobley, 2012, str. 8). Zanimljiv pogled na kontraobaveštajni rad daje priručnik američke vojske iz 1979. godine u kom se napominje da je on aktivnost koja je posvećena uništavanju efektivnosti protivnika da prikupi poverljive informacije. (Marine Corps, 1979, str. 4). Prunkun, doajen teorije o kontraobaveštajnoj zaštiti napominje da je postoje dve sfere: ofanzivni i defanzivni kontraobaveštajni rad. Defanzivni kontraobaveštajni rad ima za fokus odvratanje i detekciju pokušaja da se neovlašćeno prikupe poverljive informacije (Prunkun, 2012, str. 26).

Predmet kontraobaveštajne zaštite su uvek poverljive informacije, bez obzira u kojoj su formi. Zapravo jedan od problema u praksi je i to što su poverljive informacije u državnim organima neadekvatno klasifikovane, iako najčešće postoji zakon koji to uređuje. Poverljive informacije vremenom gube svoju važnost, pa ukoliko se to ne uzme u obzir stvaraju se uslovi u kojima se tim informacijama daje veći značaj nego što to zaslužuju. Suprotno je takođe tačno, informacije koje ispunjavaju kriterijume da se proglase poverljivim, povremeno usled ljudskog faktora ne bivaju proglašene, što na kraju stvara plodno tle za oticanje tih informacija bez većih posledica za učesnike. Dakle, cilj kontraobaveštajne zaštite je bezbednost poverljivih informacija odnosno osiguravanje da se poverljivost informacije kao atribut ne ugrozi, i da za sadržaj poverljive informacije ne saznaju ona lica koja nemaju razlog da sa njim budu upoznata.

POVERLJIVOST KAO ATRIBUT BEZBEDNOSTI INFORMACIJA

Radi boljeg razumevanja, ovaj deo ćemo krenuti sa jasnijim određenjem koncepta bezbednosti informacija, jer to u načelu i jeste osnova za razumevanje poverljivosti kao atributa bezbednosti informacija. Alsmadi i saradnici ukazuje da je bezbednost informacija kompleksna oblast koja uključuje procese, meto-

dologije, standarde i alate koji su implementirani sa svrhom da zaštite informacije od neovlašćenog pristupa, korišćenja modifikacije i destrukcije, a sa ciljem da se očuva poverljivost, integritet i raspoloživost tih informacija (Alsmadi, i drugi, 2018, str. 1)

Poverljivost informacije podrazumeva da je njen sadržaj dostupan ograničenom broju ljudi, odnosno onim ljudima koji imaju realnu potrebu da za sadržaj informacije znaju kako bi doneli odluku po određenom pitanju. Dakle, ugrožavanje poverljivosti informacije bi se u tom smislu desilo onda kada je narušen princip ograničenosti podataka (need to know rule) (Krausz, 2015, str. 45). Kada u organizaciji dođe do „curenja“ poverljivih informacija to faktički znači da je narušena poverljivost i da su neovlašćena lica saznala za sadržaj informacije.

Prva pitanja na koja bi trebalo dati odgovor kada se govori o kontraobaveštajnoj zaštiti i očuvanju poverljivosti su:

1. Koju informaciju je potrebno zaštititi?
2. Koliko mera zaštite je neophodno?
3. Koliko dugo mere zaštite moraju biti efektivne. (Nichols, Ryan, & Ryan, 2000, str. 44)

Da bi se znalo koju informaciju je potrebno štititi potrebno je napraviti klasifikaciju informacija, odnosno staviti informacije u različite kategorije koje će jasno ukazivati na stepen važnosti konkretnog tipa informacije. Drugim rečima, ne mogu sve informacije biti poverljive, a one koje su poverljive vremenom najčešće gube svoju važnost, tako nešto je i logično. Ukoliko se pomenuto ne uzme u obzir zaštita poverljivih informacija će biti neracionalna i neekonomična.

KATEGORIZACIJA INFORMACIJA KAO PREDUSLOV KONTRA-OBAVEŠTAJNE ZAŠTITE

U ovom delu ćemo ukazati na činjenicu koju mnoge organizacije zanemaruju kada je reč o kontraobaveštajnoj zaštiti, izuzetak u tom smislu nisu ni državni organi. Prema Beniju polazna osnova zaštite poverljivih informacija u bilo kojoj organizaciji je njihova prvobitna identifikacija (Benny, 2014, str. 55). Dakle, kada se kreira plan kontraobaveštajne zaštite potrebno je prvo definisati koje su to informacije predmet zaštite. U Republici Crnoj Gori na snazi je Zakon o tajnosti podataka koji u članu 11. definiše stepene tajnosti podataka: 1. Strogo tajno; 2. Tajno; 3. Poverljivo; 4. Interno. (Zakon o tajnosti podataka, 2008, član 11) Analizom zakona jasno se može uočiti da postoje okviri koji uređuju upravljanje sa poverljivim informacijama u državnim organima. Međutim, bilo bi interesantno preispitati postojeću praksu kada je reč o imple-

mentaciji članova ovog zakona, koja po mišljenju autora rada verovatno ne odstupa značajno od prakse u Republici Srbiji.

Kategorizacija informacija ne sme biti vršena kako bi se forma ispunila, što ume biti praksa u državnim organima. U kategorizaciju informacija moraju biti uključene kompetentne osobe, koje poseduju znanja, iskustvo i neophodno obrazovanje kako bi mogli doneti adekvatnu odluku o značaju konkretnog tipa informacije. Ministarstvo unutrašnjih poslova Crne Gore je veliki sistem, pa je zbog toga najbolje informacije prvo postaviti u opšte kategorije. Nakon toga bi bilo preporučljivo definisati važnost tih opštih kategorija pa njih dodatno filtrirati kroz gorepomenutu kategorizaciju Zakona o tajnosti podataka. Nakon jasnog definisanje svih tipova informacija sa kojima raspolaže Ministarstvo unutrašnjih poslova Crne Gore može se preći na sledeću fazu kontraobaveštajne zaštite. O ovome će biti reči u zasebnom delu.

ORGANIZOVANE KRIMINALNE GRUPE KAO PRETNJA POVERLJIVOSTI INFORMACIJA MINISTARSTVA UNUTRAŠNJIH POSLOVA CRNE GORE

U prethodnom delu smo dali neku osnovu koju ćemo sveobuhvatnije razraditi u poslednjem delu rada, ovde ćemo istaknuti modus operandi organizovanih kriminalnih grupa (OKG) koje na sve načine nastoje da saznaju detalje rada policije. Ovo je važan momenat za OKG zato što saznavanjem specifičnosti operativnog rada policijskih službenika oni imaju mogućnost da prilagode svoje delovanje, ali i da prekinu sa daljim aktivnostima kako ne bi bili procesuirani.

Neretko nakon uspešne penetracije u redove MUP-a članovi OKG bivaju ohrabreni pa postaju neoprezni, što je i dovelo do njihovog razotkrivanja i identifikovanja insajderskih pretnji koje postoje u Ministarstvu unutrašnjih poslova Crne Gore. Modus operandi OKG varira, ali bismo mogli navesti dva dominantna pristupa koja se praktikuju. Prvi je pokušaj da se sopstveni saradnik ubaci u redove Ministarstva unutrašnjih poslova kako bi prikupljao poverljive informacije. Drugi način je pronalazak „slabe tačke“ u Ministarstvu unutrašnjih poslova koja će biti iskorištena kao izvor informacija o aktuelnom delovanju policije usmerenom ka OKG.

Prvi pomenuti modus operandi penetracije u MUP nije uvek jednostavan, zato što prepreku može predstavljati bezbednosna provera kandidata, uz to generalno je pravilo da su saradnici OKG najčešće poznati policiji od ranije. Međutim, u ovom smislu ne treba biti preterano samopouzdan opominje Olson, ovaj autor ukazuje da se greške tokom bezbednosnih provera dešavaju pa je potrebno težiti njihovom minimizovanju, tako nešto je moguće kroz težnju ka potpunijoj standardizaciji postupka bezbednosne provere (Olson, 2021, str. 73).

Drugi modus operandi je češći u praksi, može se videti i u Ministarstvu unutrašnjih poslova Republike Srbije u kontekstu insajderske pretnje koja je pomagala OKG iz Kotora. Poznati slučaj Daniela Jovanovića (Milović, 2024) ukazuje da se za ovaj modus operandi MUP Crne Gore mora blagovremeno pripremiti proaktivno.

INSAJDESKA PRETNJA – POJAM I VRSTE

Drugi modus operandi penetracije OKG u državne organe ćemo detaljnije razraditi, čini se da znanje o njemu relativno nedostaje na šta i praksa ukazuje. Postavlja se pitanje kako i pored svih zakonskih okvira i navodne brige o bezbednosti MUP-a Crne Gore i dalje postoji veliki broj slučajeva insajderskih pretnji? Odgovor je po svemu sudeći u činjenici da projektovani sistem zaštite poverljivih informacija ove insitucije ima svojih manjkavosti, koje treba preispitati i eliminisati.

Insajderska pretnja (insider threat) ili kako je povremeno u literaturi nazvana unutrašnji nosilac ugrožavanja (Vujinović, 2021, str. 34) predstavlja narastajući problem za različite organizacije, u tom smislu državni sistem bezbednosti nipošto nije izuzet. U centru problema insajderske pretnje se nalazi ljudsko ponašanje koje je složeno, ali ne i potpuno nepredvidivo (Thompson, 2019, str. 57). Kada se razmatra insajderska pretnja u organizaciji ključna stvar je sagledati rad onih pojedinaca koji imaju pristup poverljivim informacijama (Vujinović, 2022, str. 43).

Zapažanje Erika Kola i Sandre Ring koje ima svoju težinu i kada je reč o policijskoj potkulturi glasi „Rukovodstvo organizacije smatra da kada zaposli novog člana kolektiva, taj član automatski postaje deo kolektiva, takvim ga posmatraju i on se takvim oseća, što uzrokuje stvaranje međusobnog poverenja“, međutim iako se novom članu daje određeni pristup i funkcija da li mu se bezuslovno treba verovati pitanje postavljaju autori. (Cole & Ring, 2006, str. 5)

Insajderska pretnja u kontekstu teme ovog rada je svaka osoba koja je u nekom tipu radnog odnosa u okviru Ministarstva unutrašnjih poslova Crne Gore i koja ima legitiman pristup različitim resursima Ministarstva unutrašnjih poslova. Cantrantzos daje svoje tumačenje u kom insajdersku pretnju posmatra kao svakog pojedinca koji zauzima poziciju od poverenja u organizaciji i koja ima pristup tajnim podacima (Cantrantzos, 2012, str. 2)

Insajderska pretnja je kompleksan fenomen, ovde ćemo napomenuti još jednu značajnu stvar u kontekstu njene taksonomije. Naime, policijski službenik ne mora direktno predstavljati problem, međutim činjenica da je na određenoj poziciji i da nema razvijenu bezbednosnu kulturu može doprineti problemu

„curenja“ tajnih podataka. U literaturi je zabeleženo postojanje saradnika insajderske pretnje (insider affiliate) koji u načelu nema direktan pristup tajnim podacima, ali je u neposrednoj blizini njih pa usled nedostatka odgovarajućih mera zaštite on može ugroziti poverljivost informacija (Sarkar, 2010, str. 115). Potrebno je imati u vidu da nivo zaštite zaposlenih MUP-u mora odgovarati nivou analizirane pretnje, a što u krajnjem slučaju biva uslovljeno hijerarhijskom pozicijom koju osoba ima i važnošću posla koji obavlja.

U pogledu vrste insajderske pretnje, najdominantnija je kategorizacija na: namerne (maliciozne) insajderske pretnje i nenamerne (slučajne) insajderske pretnje. Arduin pruža malo drugačije tumačenje pa iznosi svoj stav da bi svaka insajderska pretnja mogla da se kategorizuje u tri tipa:

1. Nenamerne insajderske pretnje (onaj zaposleni koji usled neznanja procedura izvrši radnju odnosno ne izvrši radnju što ima za posledicu ugrožavanje poverljivosti informacija); 2. Namerne ali nemaliciozne insajderske pretnje (aktivnosti zaposlenog koje mu olakšavaju izvršenje radnih zadataka, ali koje odstupaju od dobre bezbednosne prakse pa samim tim povećavaju rizik od ugrožavanja poverljivosti informacija);

3. Namerne i maliciozne insajderske pretnje (oni pojedinci koji svesno nastoje da ugroze poverljivost informacija i prenesu njihov sadržaj neovlašćenim licima) (Arduin, 2018, str. 65).

DOPRINOS NENAMERNIH INSAJDESKIH PRETNJI UGROŽAVANJU POVERLJIVOSTI INFORMACIJA MUP-A

Iako često čujemo da se govori o saradnicima OKG u MUP-u Crne Gore koji su preneli poverljive informacije o aktuelnim istragama, ne bi trebalo zanemariti nenamerne insajderske pretnje. Neznanje i nemar zaposlenog u toku izvršavanja radnih zadataka može doprineti ugrožavanju poverljivosti informacija. Ovo bi takođe trebalo imati u vidu prilikom definisanja plana kontraobaveštajne zaštite Ministarstva unutrašnjih poslova Crne Gore.

Konkretno, slučaj u kom zaposleni MUP-a prenosi sadržaj određenih informacija svom kolegi na javnom mestu nerazmišljajući o riziku da je u njegovom okruženju pripadnik OKG je odličan primer nemara koji je zastupljen i u Republici Srbiji.

Slučajevi u okviru kojih se zaposleni MUP-a promovišu na društvenim mrežama i ističu različite događaje iz svog privatnog života su takođe problematični. Bez obzira što se često može čuti da je reč o „privatnom životu“ i „vremenu van radnih zadataka“ postavlja se pitanje da li je tako nešto opravdan argument. Policijski službenik je predstavnik države u određenom smislu jer predstavlja državni organ, tako bi nešto uvek trebalo imati prednost i značaj u

pogledu svake dalje diskusije o tome šta je prihvatljivo za objavljivanje na društvenim mrežama.

Pored navedenog, potrebno je imati na umu da članovi OKG aktivno prikupljaju informacije o policijskim službenicima na društvenim mrežama kako bi se upoznali sa njihovim karakteristikama i moralnim aspektima ličnosti ukoliko ikad sa njima budu ostvarili kontakt. Takođe, praćenjem objava policijskog službenika moguće je identifikovati ranjivosti koje mogu biti iskorištene kako bi se policijski službenik motivisao da sarađuje sa organizovanom kriminalnom grupom. Ovo su sve elementi koje bi trebalo imati u vidu prilikom kreiranja plana kontraobaveštajne zaštite Ministarstva unutrašnjih poslova Crne Gore.

PREDLOG BEZBEDNOSNOG PROGRAMA U FUNKCIJI KONTRA- BAVEŠTAJNE ZAŠTITE MINISTARSTVA UNUTRAŠNJIH POSLOVA CRNE GORE

Prema Dragišiću, program predstavlja najsloženiju plansku odluku koja služi za ostvarivanje složenih ciljeva ili grupe ciljeva (Dragišić & Radojević, 2014, str. 88). U tom smislu osmišljavanje bezbednosnog programa prethodi kvalitetnoj kontraobaveštajnoj zaštiti. To potvrđuje i Dragišić koji dodatno ističe da je program skup većeg broja projekata koji su trenutno aktivni i onih koji su već prihvaćeni ali imaju odložen početak primene (Dragišić & Radojević, 2014, str. 88). Svaki bezbednosni program se sastoji od većeg broja projekata koji po svojim karakteristikama mogu biti različiti, ali su nužno povezani jer u kontekstu zaštite poverljivih informacija oni imaju iste ciljeve.

Možemo reći da je bezbednosni program integrisani skup većeg broja projekata iz oblasti fizičke i tehničke zaštite objekata, administrativnih i softverskih mera zaštite, ali i edukativnih mera kojima se nastoji postići optimalan nivo kontraobaveštajne zaštite poverljivih informacija koje su sastavni deo rada Ministarstva unutrašnjih poslova Crne Gore.

U ovom radu ćemo izložiti metodiku američke vojske koja se trenutno implementira u Sjedinjenim Američkim Državama sa ciljem zaštite vojnih resursa od obaveštajnog prodora stranih obaveštajnih agencija. Metodika je takva da ju je moguće neposredno implementirati i u okviru drugih državnih institucija. Prema pomenutoj metodici kontraobaveštajne zaštite, ona se deli na četiri međusobno povezane faze:

1. Kontraobaveštajna procena;
2. Kontraobaveštajno istraživanje;
3. Kontraobaveštajni plan;
4. Implementacija kontraobaveštajnih mera. (U.S. Marine Corps, 2007, str. 1-5)

Kontraobaveštajna procena

Vojna teorija ističe da kontraobaveštajna procena situacije predstavlja kompleksnu analizu koja se sprovodi u posebnim uslovima, naročito u pogledu oskudnih i nepouzdatih informacija. U načelu zbog toga se procena i vrši jer tamo gde postoje sigurni podaci dovoljna je analiza nekog stanja i definisanje akcija koje treba preduzeti. U uslovima kada ne postoje jasne, potpune i tačne informacije potrebno je proceniti situaciju i doneti odluku (Jovanović B., 1984, str. 159).

Kontraobaveštajna procena predstavlja prvi i osnovni korak u planiranju kontraobaveštajnih mera i postavljanju organizacione strukture koja treba da sprovede propisane mere i postupke (Stojković, 2010, str. 121). Kontraobaveštajnom procenom se moraju sagledati postojeći kapaciteti zaštite poverljivih informacija, pored toga u ovoj fazi je potrebno izvršiti procenu mogućnosti i verovatnoće u kojima organizovane kriminalne grupe mogu da ugroze poverljivost informacija. Korisno je sagledati prethodne primere pokušaja OKG da izvrše penetraciju u MUP, ali se preporučuje i konsultovanje sa stručnjacima iz drugih država koji mogu dati korisne informacije.

Kontraobaveštajna procena je uvod za kontraobaveštajno istraživanje koje bi trebalo da iznedri odgovore na pitanja koje su to manjkavosti u sistemu zaštite poverljivih informacija. U ovoj fazi upravo je relevantno sagledanje prethodno pomenutog koncepta kategorizacije informacija u Ministarstvu unutrašnjih poslova. Akcenat bi trebalo staviti na kritičku analizu koja bi ukazala da li je trenutnim kategorizovanim informacijama dat odgovarajući značaj koji zaslužuju. Kontraobaveštajna procena treba da identifikuje slabosti na ovom planu. Podsetimo se na Zakon o tajnosti podataka Crne Gore, koji u članu 18. gde se ostavlja mogućnost da ovlašćeno lice može ukinuti stepen tajnosti pre isteka roka. Situacija postaje složenija onda kada je to lice saradnik OKG, a kontraobaveštajnom procenom se tako nešto ne uzme u obzir.

Kontraobaveštajno istraživanje

U okviru kontraobaveštajnog istraživanja nadležne institucije u Crnog Gori bi prevashodno trebalo da se bave analizom postojećeg sistema zaštite poverljivih informacija u Ministarstvu unutrašnjih poslova. Angažman ovog tipa je složen, jer podrazumeva kontraobaveštajno istraživanje u domenu celokupnog Ministarstva. Preporučljivo je da se postupak kontraobaveštajnog istraživanja standardizuje, kako bi celokupna aktivnost bila uniformna i kako bi se mogao izvesti kvalitetan zaključak.

Kontraobaveštajno istraživanje bi trebalo da nadležnim institucijama da odgovor na to da li postojeći sistem zaštite informacija može da zaštiti poverljivost informacija od organizovanih kriminalnih grupa. Faktički, kontraobaveštajno istraživanje se bavi analizom takozvane bezbednosne posture koja predstavlja relativno nov termin. Bezbednosna postura nekog sistema se odnosi na sposobnost sistema da detektuje i neutrališe različite pretnje koje imaju potencijal da ugroze njegov optimalan rad. U kontekstu kontraobaveštajne zaštite, analizira se da li postojeću sistem može detektovati i neutralisati ugrožavanje poverljivosti informacija. Metode koje se koriste ne odudaraju značajno od metoda naučnog istraživanja, mada se treba reći da je jedna od značajnijih metoda posmatranje koje bi trebalo da utvrdi diskrepancu između onoga što je definirano da se radi i onoga što se zaista u praksi realizuje. U načelu, širom Balkana upravo to predstavlja najveći problem.

Kontraobaveštajni plan i implementacija kontraobaveštajnih mera

Rezultat kontraobaveštajne procene i kontraobaveštajnog istraživanja se ogleda u kreiranju kontraobaveštajnog plana u kom se definišu kontraobaveštajne mere. Kontraobaveštajno istraživanje bi trebalo da ukaže na nedostatke u sistemu zaštite poverljivih informacija Ministarstva unutrašnjih poslova Crne Gore. Pomenuti nedostaci moraju biti analizirani, nakon toga je potrebno dati predloge rešenja koji imaju svoje mesto u planu kontraobaveštajne zaštite. S obzirom da će kontraobaveštajni plan čitati i laici preporučuje se da se piše razumljivim jezikom koristeći jasnu terminologiju. Objašnjenja predloga kontraobaveštajnih mera moraju biti jasna i konkretna.

Poslednja faza je implementacija kontraobaveštajnih mera. Nakon što plan kontraobaveštajne zaštite bude usvojen, potrebno je mere implementirati. U tom smislu treba očekivati i određeni otpor nekih delova Ministarstva unutrašnjih poslova Crne Gore, pogotovo ukoliko su u pitanju nove mere koje do sada nisu imale svoje mesto u svakodnevnom radu zaposlenih. Zbog toga je važno objasniti njihov značaj onim zaposlenima na koje nove kontraobaveštajne mere utiču.

Potrebno je biti oprezan, jer zaposlenima treba uvek dati ograničenu količinu informacija o kontraobaveštajnim merama zaštite. Ranije u radu smo pomenuli insajdersku pretnju koja može uzrokovati „curenje“ poverljivih informacija, upravo neznanje svih aspekata kontraobaveštajnih mera zaštite predstavlja problem insajderskoj pretnji i u tom smislu ima odvrćajući efekat. Kao što Kapeli tvrdi: „Insajderske pretnje ne mogu biti sprečene i detektovane isključivo primenom tehnoloških rešenja“ (Cappelli, Moore, & Trzeciak, 2012, str. 14). Ovi autori sa pravom ističu da tehnološka rešenja nisu konačan odgovor

na ovu pretnju, i da je uvek potrebno uvrstiti ljudski faktor koji će upravljati celokupnim sistemom zaštite, u suprotnom insajderska pretnja može nadmudriti sistem zaštite i realizovati svoj maliciozni cilj.

Implementacija kontraobaveštajnih mera nije jednokratni postupak. Preporučuje se periodičan pregled efektivnosti i efikasnosti implementiranih mera. Bez kontrole kvaliteta ne može se očekivati kontinuiran kvalitetan rezultat kontraobaveštajne zaštite. Razlog je sasvim prosto rečeno – ljudska priroda. Ljudska priroda koju karakteriše kompleksan odnos kognitivno-emocionalnih aspekata ljudske ličnosti ume biti ometajući faktor u funkcionisanju sistema zaštite poverljivih informacija. Pogotovo je problematičan fenomen kognitivne pristranosti koji skoro uvek ima negativne efekte na proces donošenja strateško-operativnih odluka državnih organa.

Bezbednosni program Ministarstva unutrašnjih poslova Crne Gore

U ovom delu ćemo dati kratak osvrt na niz projekata koje bi Ministarstvo unutrašnjih poslova Crne Gore moglo da uzme u obzir kako bi se unapredila kontraobaveštajna zaštita. Kada se definiše bezbednosni program treba težiti kreiranju sistema zaštite koji će funkcionisati po principu – zaštite po dubini. Zaštita po dubini je koncept koji se posmatra kao tradicionalni pristup u zaštiti organizacionih resursa, u okviru kog se potencira potreba da postoji niz mera zaštite koje su pretežno različite vrste i čija je svrha smanjenje ranjivosti sistema koji se štiti. (Partida & Andina, 2010, str. 69).

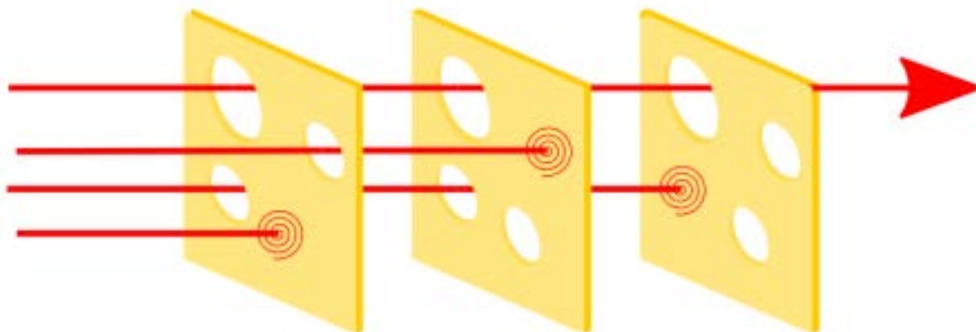
Neki autori smatraju da je zaštita po dubini izuzetno korisna strategija jer izolovana mera zaštite najčešće ne može da spreči pretnju da ugrozi poverljivost informacija, međutim implementacijom niza mera zaštite rizik se značajno smanjuje svakom dodatnom merom. (Pompon, 2016, str. 148).

Značaj zaštite po dubini koju bezbednosni program treba da pruži se može videti u popularnom delu Džejmisa Risona koje se naziva Upravljanje rizicima od organizacijskih akcidenata, u svojoj teoriji Rison ističe važnost modela „švajcarskog sira“ (slika 1.) koji karakteriše postojanje većeg broja komplementarnih mera zaštite čija je svrha da spreče negativne efekte određene pretnje. Na slici se može videti da su tri pretnje sprečene, a da je jedna uspela da zaobiđe mere zaštite. Upravo se teorijski model Risona (Reason, 1997, str. 9) može primeniti i u kontekstu kontraobaveštajne zaštite Ministarstva unutrašnjih poslova Crne Gore.

Uvek se mora računati da će organizovane kriminalne grupe pokušati zaobići mere zaštite i težiti pronalasku niza slabosti u sistemu zaštite poverljivih informacija koje mogu biti iskorišćene kako bi se prikupile informacije o aktivnostima policijskih službenika. Za takav scenario se treba pripremiti i osmisliti plan delovanja. U praksi kontraobaveštajne zaštite u zapadnim zemljama

čest je slučaj da se postavljaju različite dezinformacije kako bi se organizovane kriminalne grupe navele na pogrešne zaključke.

Slika 1. Izvor: (https://en.wikipedia.org/wiki/Swiss_cheese_model, pristupljeno 08.01.2025)

Niz projekata koje je neophodno realizovati kako bi se unapredila kontraobaveštajna zaštita odnosi se na:

1. Projektovanje tehničkih sistema zaštite;
2. Projektovanje protivprislušnih sistema zaštite;
3. Projektovanje softverskih sistema zaštite;
4. Projekti edukacije policijskih službenika.

Projektovanje tehničkih sistema zaštite

Svaki objekat koji je direktno povezan sa Ministarstvom unutrašnjih poslova Crne Gore bi trebalo da ima implementiran tehnički sistem zaštite. Ovde se prevashodno misli na sistem za video nadzor i sistem za kontrolu pristupa. Preporučuju se i drugi sistemi, međutim ovde ćemo se fokusirati na pomenute zato što su oni najefikasniji u borbi protiv neovlašćenog prikupljanja poverljivih informacija. Sistem za video nadzor bi trebao da bude postavljen tako da ima pregled spolja, ali i unutar objekta. Ključno je da se ograniči pristup najvažnijim delovima sistema za video nadzor kako se ne bi mogao isključiti celokupan sistem.

Sistem za kontrolu pristupa je od velike važnosti za kontraobaveštajnu zaštitu i njega bi trebalo instalirati u svakoj policijskoj stanici. To je nažalost retka praksa, najčešće su razlozi finansijske prirode, ali ne izostaju ni oni koji se tiču nedovoljnog poznavanja materije i nedostatka svesti o potrebi zaštite poverljivih informacija. Situacija je identična u svim zemljama u našem regionu, zaključuje autor na osnovu neposrednog iskustva.

Projektovanje protivprislušnih sistema zaštite

Redak je slučaj da organizovane kriminalne grupe koriste sofisticirana sredstva koja su namenjena za prisluškivanje. Tako nešto je više sastavni deo rada obaveštajnih službi drugih zemalja. Međutim, ono što nije retkost je da insajderska pretnja snimi poverljivi razgovor i da ga prosledi članovima OKG. Činjenica da postoji verovatnoća toga, bez obzira koliko mala, uslovljava postojanje protivprislušnih mera. Postoji nekoliko tipova protivprislušnih mera koje se preporučuju: 1. one koje sprečavaju daljinsko prisluškivanje; 2. one koje sprečavaju lokalno prisluškivanje. Interesantno je pomenuti stav Zemljanova koji ističe da se za zaštitu od prisluškivanja koriste sledeći načini:

I. Informaciono sakrivanje, koje podrazumeva: a) tehničko zatvaranje i šifriranje govorne informacije u funkcionalnim kanalima veza; b) dezinformisanje
II. Energetsko sakrivanje putem: a) izolacije akustičkog signala; b) apsorpcije akustičkog talasa; c) prigušivanje akustičkih signala; d) pravljenje šumova i smetnji u prostoriji (ili sredini gde se prostiru zvučni talasi);
III. Pronalaženje i eliminisanje postavljenih uređaja. (Zemljanov, 2022, str. 257)

Da bi protivprislušne mere bile efektivne potrebno je da se realizuje nabavka hardverskih uređaja koji imaju sposobnost da neutrališu rad prislušnih uređaja. Na taj način bi se onemogućilo daljinsko, ali i lokalno snimanje poverljivih razgovora koji se odvijaju u objektima Ministarstva unutrašnjih poslova Crne Gore.

Projektovanje softverskih sistema zaštite

Postoji više softverskih rešenja koji bi se mogli implementirati u Ministarstvu unutrašnjih poslova Crne Gore. Jedan od tih sistema se zove softver za prevenciju gubljenja podataka (Data Loss Prevention Software). Ovaj softver bi mogao da spreči neovlašćene osobe da pristupe podacima koji su poverljivi, odnosno da te podatke neovlašćeno distribuiraju.

Softveri ovog tipa imaju mogućnost da prate ponašanje zaposlenog koji pristupa internoj mreži i njegove sajber navike, što je, posmatrano iz ugla zaštite podataka vrlo korisno jer je moguće detektovati insajderske pretnje pre nego što one pričine konkretnu štetu. Potrebno je imati na umu da nijedan softver nije savršen, ovakvi alati nisu konačno rešenje, ali su vrlo korisni u borbi protiv insajderskih pretnji. U tom smislu trebalo bi uzeti u obzir reči Normana Botta koji ističe da samo sveobuhvatan pristup u kontekstu zaštitnih mera može sprečiti neovlašćeno odlivanje poverljivih informacija, pod tim podrazumeva uključenost svih zaposlenih u organizaciji. (Bottom & Gallati, 1984, str. 103).

Projekti edukacije policijskih službenika

Kontinuirane edukacije policijskih službenika su imperativ. S obzirom da organizovane kriminalne grupa usavršavaju svoje metode i koriste sve napredniju tehnologiju, zadatak Ministarstva unutrašnjih poslova je da ide u korak sa tim. To će se postići periodičnim edukacijama koje bi trebalo da upoznaju policijske službenike sa novitetima u okviru delovanja organizovanih kriminalnih grupa.

ZAKLJUČAK

Kontraobaveštajna zaštita Ministarstva unutrašnjih poslova Crne Gore nužan je preduslov efikasnog i efektivnog policijskog rada. Propusti u kontraobaveštajnoj zaštiti povećavaju rizik od neovlašćenog saznavanja poverljivih informacija. U onim slučajevima kada članovi organizovane kriminalne grupe dođu do informacija o rezultatima operativnog rada problem je već nastao. Zbog toga, neophodan je proaktivan pristup koji se ogleda u definisanju bezbednosnog programa čiji efekti mogu sprečiti članove organizovanih kriminalnih grupa da dođu do poverljivih saznanja. U radu je definisana i insajderska pretnja, koja po svemu sudeći predstavlja najveći problem u sistemu zaštite poverljivih informacija MUP-a Crne Gore. Uspeh insajderske pretnje je velikim delom proizvod nedostatka određenih mera zaštite. U tom smislu autor je dao predloge nekoliko projekata koji bi mogli poboljšati celokupnu zaštitu poverljivih informacija. Kontraobaveštajna zaštita je kontinuiran proces koji se sastoji iz više faza: kontraobaveštajna procena, kontraobaveštajno istraživanje, kontraobaveštajni plan i implementacija kontraobaveštajnih mera. Svaku fazu je neophodno realizovati, a kontraobaveštajnu zaštitu periodično preispitivati. Činjenica je da organizovane kriminalne grupe konstantno unapređuju svoj modus operandi, shodno tome potrebno je usvojiti proaktivan pristup kojim se na vreme mogu identifikovati nedostaci u sopstvenoj zaštiti.

LITERATURA

1. Alsmadi, I., Burdwell, R., Aleroud, A., Wahbeh, A., Al-Qudah, M., & Al-Omari, A. (2018). Practical Information Security A Competency-Based Education Course. Switzerland: Springer International Publishing.
2. Arduin, P. (2018). Insider Threats. United Kingdom: Wiley.

3. Benny, D. (2014). *Industrial Espionage - Developing Counterespionage Program*. Boca Raton Florida: Taylor & Francis Group.
4. Bottom, N., & Gallati, R. (1984). *Industrial Espionage - Intelligence Techniques and Countermeasures*. United States of America: Butterworth Publishers.
5. Cantrantzios, N. (2012). *Managing the Insider Threat: No Dark Corners*. USA: CRC Press.
6. Cappelli, D., Moore, A., & Trzeciak, R. (2012). *The CERT Guide to Insider Threats: How to Prevent, Detect, and Respond to Information Technology Crimes (Theft, Sabotage, Fraud)*. United Kingdom: Pearson Education.
7. Cole, E., & Ring, S. (2006). *Insider Threat – Protecting the enterprise from sabotage, spying, and theft*. Canada: Syngress.
8. Dragišić, Z., & Radojević, K. (2014). *Bezbednosni menadžment*. Beograd: Fakultet bezbednosti.
9. Jovanović, B. (1984). *Uvod u teoriju vojnog rukovođenja*. Beograd: Vojnoizdavački zavod.
9. Jovanović, J. (2024, Novembar 9). Službenice ANB-a dostavljale informacije prijateljima sa dosijeom: Službene tajne za drugove kriminalce. Preuzeto sa Vijesti Online:
10. <https://www.vijesti.me/vijesti/crna-hronika/731935/sluzbenice-anb-a-dostavljale-informacije-prijateljima-sa-dosijeom-sluzbene-tajne-za-drugove-kriminalce>
11. Krausz, M. (2015). *Managing Information Security Breaches - Studies from real life*. United Kingdom: IT Governance Publishing.
12. Marine Corps, N. D. (1979). *Counterintelligence*. Washington: United States: Department of Defense.
13. Milović, K. (2024, Decembar 12). Daniel Jovanović: BIA krila informacije o kavčanima, na njih gledala kao na prijatelje. Preuzeto sa Mondo: <https://mondo.me/Info/Crna>
14. [hronika/a1278482/Daniel-Jovanovic-BIA-krila-informacije-o-kavcanima-na-njih-gledala-kao-na-prijatelje.html](https://mondo.me/Info/Crna/hronika/a1278482/Daniel-Jovanovic-BIA-krila-informacije-o-kavcanima-na-njih-gledala-kao-na-prijatelje.html)
15. Mobley, B. (2012). *Terrorism and Counter-intelligence*. New York: Columbia University Press.
16. Nichols, R., Ryan, D., & Ryan, J. (2000). *Defending Your Digital Assets Against Hackers, Crackers, Spies & Thieves*. United States of America: McGraw-Hill.
17. Olson, J. (2021). *To Catch a Spy - The Art of Counterintelligence*. Washington DC: Georgetown University Press.
18. Partida, A., & Andina, D. (2010). *IT Security Management - IT Securiteers Setting Up an IT Security Function*. New York: Springer.
19. Pompon, R. (2016). *IT Security Risk Control Management - An Audit Preparation Plan*. Washington DC: Apress.

20. Prunckun, H. (2012). Counterintelligence: Theory and Practice. Ukraine: Rowman & Littlefield Publishers.
21. Reason, J. (1997). Managing the Risks of Organizational Accidents. England: Ashgate Publishing Limited.
22. Sarkar, R. (2010). Assessing insider threats to information security using technical, behavioural and organisational measures. Information Security Technical Report, 112-133.
23. Stojković, M. (2010). Bezbednosni menadžment. Niš: Visoka škola stručnih studija za kriminalistiku i bezbednost.
24. Strauch, B. (2004). Investigating Human Error: Incidents, Accidents, and Complex Systems. Burlington, USA: Ashgate Publishing Limited.
25. Thompson, E. (2019). The Insider Threat – Assessment and Mitigation of Risks. USA: Taylor & Francis Group.
26. U.S. Marine Corps. (2007). Counterintelligence. Washington DC: Department of Defense
27. Vujinović, S. (2021). Uloga poslovno-kontraobaveštajnog rada u sprečavanju industrijske špijunaže - master rad. Beograd: Fakultet bezbednosti.
28. Vujinović, S. (2022). Zaštita korporacija od industrijske špijunaže - specijalistički rad. Beograd: Kriminalističko-policijski univerzitet.
29. Wycislak, S., & Radin, M. (2024). The Fundamentals of Systems Thinking, Management & Effective Leadership. Singapore: World Scientific Publishing Company.
30. Zakon o tajnosti podataka (2008). Službeni list Crne Gore br. 014/08, 076/09, 041/10, 040/11, 038/12, 044/12, 014/13, 018/14, 048/15, 074/20.
31. Zemljanov, V. (2022). Kontraobaveštajni rad - praktični vodič. Beograd: Fakultet bezbednosti.

dr Marija Tomić

Filozofski fakultet Univerziteta u Banjoj Luci

Lana Tomčić, doktorand

Odsjek za pedagogiju, Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu

UDK: 316.624

PREGLEDNI RAD

NASILJE MEĐU DJECOM I MLADIMA U SAVREMENOM DRUŠTVU

VIOLENCE AMONG CHILDREN AND YOUNG PEOPLE IN MODERN SOCIETY

APSTRACT

Nasilje bez obzira o kojem obliku ili vrsti govorimo je u stalnoj ekspanziji. Ono što je indikativno jeste sve veća zastupljenost nasilja među mladima. Oni sve više nasilje prihvataju kao poželjan oblik ponašanja pomoću kojeg dolaze do određenog cilja. Želja za dominacijom nad drugima osobama, omalovažavanje, vrijeđanje, dolazak do određenih materijalnih sredstava ili potreba da se formira neformalna grupa sa nasiljem kao vidom inicijacija u istu su samo od nekih razloga i okolnosti zbog čega mladi ljudi sve više pribjegavaju nasilju. Upravo ovaj rad govori o oblicima nasilja i nekim karakteristikama nasilja u savremenom društvu kako bi smo ukazali na neke nove specifičnosti razvoja i formiranja ličnosti kod novih generacija mladih.

Ključne riječi: nasilje, mladi, savremeno društvo, vaspitanje.

ABSTRACT

Violence, no matter what form or type we are talking about, is constantly expanding. What is indicative is the increasing prevalence of violence among young people. They increasingly accept violence as a desirable form of behavior by means of which they reach a certain goal. The desire to dominate other people, belittling, insulting, obtaining certain material means or the need to form an informal group with violence as a form of initiation into the same are only some of the reasons and circumstances why young people increasingly resort to violence. This paper is about the forms of violence and some characteristics of violence in contemporary society in order to point out some new specifics of personality development and formation among new generations of young people.

Keywords: violence, youth, contemporary society, education

UVOD

Mnoge neformalne grupe, bande, vjerske organizacije, studentska bratstva pribjegavaju nasilnim oblicima ponašanja kao vidu inicijacija, odnosno pristupanja u iste novih članova. Takvi obredi mogu često biti brutalni. Često se kao vid inicijacija koriste batine i prebijanje novih članova, samopovređivanje, silovanje, međusobne tuče sa starijim članovima i sl. (Macanović, Radonjić, 2024).

Mladi danas sve više posmatraju nasilje kao uobičajni model ponašanja. Postaju pasivni posmatrači kad do istog dođe ne želeći da isto spriječe ili čak u nekim situacijama isto popularišu snimajući ga mobilnim telefonima i postavljajući video na društvene mreže kako bi povećali publicitet tog događaja. Oni često i nesvjesno postaju dio nasilnih vršnjačkih grupa. Potreba da budu prepoznati u nekoj skupini vršnjaka, da se priča o njima i da budu popularni u kraju često nameće nasilničko ponašanje prema drugima. Oni brzo stižu publicitet i rejting, ali i etiketu nasilnika koja ih često prati u stopu u njihovom odrastanju.

VRSTE I KARAKTERISTIKE NASILNOG PONAŠANJA KOD MLADIH

Nasilje postaje sastavni dio odrastanja kod mladih. Već smo napomenuli da je nasilno ponašanje sve zastupljeniji oblik ponašanje, najčešće upravo među mladim ljudima. Samim tim, raširena je i lepeza klasifikacije nasilja. U radu ćemo navesti najistaknutije podjele koje su dali autori sa našeg područja, te detaljnije objasniti šta se podrazumijeva pod određenim vrstama nasilnog ponašanja. Postoje oblici ponašanja koji su okarakterisani kao nasilni i nepoželjni, a da ih mi pri tome nismo smatrali kao nasilje, ali postoje i ponašanja koja u literaturi nisu klasifikovana kao nasilna a gledano racionalno i etički predstavljaju nasilje. Tako imamo ruganje koje spada u verbalni oblik nasilja za koji mnogi neće reći da predstavlja nasilje. U najvećem broju slučajeva u periodu školovanja mladi dožive ovaj oblik nasilja.

Naravno, pod nasiljem se ne podrazumijeva bilo kakvo ruganje, pod nasiljem se smatra ponašanje kojem je krajnji cilj da povrijedi osobu kojoj je upućeno, upravo iz ovih razloga teško je tačno procijeniti šta predstavlja nasilje. Na drugoj strani imamo oblike nasilnih ponašanja koje sprovode ekonomski najmoćnije zemlje i kompanije na globalnom nivou, kao i vlade najdominantnijih zemalja, a da pri tome takva ponašanja budu okarakterisana kao dobronamjerna.

Autorka Zečević (2010) nasilna ponašanja dijeli u odnosu na funkcije, oblike i usmjerenost, te naglašava da postoje dokazi da su fizičko i instrumentalno nasilje prisutniji u mlađoj populaciji, dok se verbalno i neprijateljsko nasilje javlja ju od školske dobi pa nadalje.

U odnosu na funkcije, nasilje može biti:

- instrumentalno (ono koje je prouzrokovano na temelju neke dobiti) i
- neprijateljsko (nasilje radi nasilja).

U odnosu na oblike, nasilje može biti:

- fizičko - nasilje kojim s povrijeđuje tijelo druge osobe (udaranje, šutiranje, guranje, davljenje, čupanje, uništavanje stvari, zaključavanje itd.),
- verbalno - kada se koriste riječi da bi povrijedili nečija osjećanja (vrijeđanje, ismijavanje, omalovažavanje, kada se neko okrivljuje za nešto što nije uradio, prijetnje itd.),
- socijalno nasilje - kada se neko isključuje iz grupnih aktivnosti, ogovara, kada se pričaju laži o nekoj osobi, širenje glasina, itd.),
- seksualno nasilje - kada nekoga protiv njegove/njene volje dodiruju po intimnim dijelovima tijela, upućuju bezobrazne riječi, pokazuju bezobrazne slike, tjeraju na seksualne odnose i slično,
- psihološko nasilje - kada se upućuju prijeteći pogledi, grimase, uhođenje određene osobe, iznuđivanje novca i slično.

Prema usmjerenosti, nasilje se dijeli na:

- direktno - ono koje se ispoljava direktno na osobu ili osobe (kojima se želi nanijeti bol, kao i na stvari koje se žele uništiti) i
- indirektno (ono koje se ispoljava prema supstituiranim ciljevima osobe/stvari) (Zečević, 2010).

Svjetska zdravstvena organizacija nasilje dijeli u tri grupe (Smolović, 2018):

1. nasilje prema samom sebi – obuhvata suicidalno ponašanje i čin samopovređivanja. Suicidalno ponašanje obuhvata suicidalne misli, pokušaj samoubistva i već izvršena samoubistva, a čin samopovređivanja odnosi se na nanošenje povreda samom sebi;
2. interpersonalno nasilje – obuhvata maloljetničko nasilje, silovanje ili seksualne napade u kojima su nasilnici nepoznate osobe, nasilje u institucijama (škole, radna mjesta, zatvori i domovi za starije i nemoćne) i nasumične nasilne incidente. Obuhvata i porodično nasilje kao što je zlostavljanje djece, nasilje među partnerima i zlostavljanje starijih članova;
3. kolektivno nasilje – odnosi se na socijalno, političko i ekonomsko nasilje, odnosno organizovani oblik nasilja jedne grupe ljudi prema drugoj grupi.

Profesori Jugović (2018) i Macanović (2020) ističu da nasilje koje se ispoljava u školi može da ima različite vidove: može da bude nasilje među učenicima, nasilje među nastavnicima, prema nastavnicima, nasilje nastavnika i drugog

osoblja prema učenicima, vandalizam, siledžijstvo, fizičko zlostavljanje, seksualno i verbalno uznemiravanje. Najčešća podjela oblika nasilja: „fizičko, verbalno, emocionalno, seksualno, kulturno, ekonomsko” (Macanović i Petrović, 2015, str. 13). Noviji oblik nasilja koji se sve češće upotrebljava jeste sajber ili elektronsko nasilje (Macanović, 2015, 2020; Jugović, 2022).

Ajduković i Sladojević (2003), Mischel i sar. (2006) nasilje dijele na unutrašnje/intrapersonalno (dvostrukog privlačenja, dvostrukog odbijanja i istovremenog odbijanja i privlačenja), interpersonalno (među pojedincima), unutar grupe, između grupa, između zajednica i međunacionalno. U narednom dijelu rada ukazaćemo na najzastupljenije oblike nasilja kod mladih.

FIZIČKO NASILJE

U periodu školovanja povećane su međusobne interakcije mladih ljudi, što doprinosi i mnogim konfliktnim situacijama. Normalno je da se mišljenja i potrebe suprotstavljaju, da dolazi do nesuglasica, sve su to uobičajne pojave koje prate odrastanje. Konflikt može da bude energija koja pokreće promjene i remeti ustaljeni tok i način djelovanja, da ima pozitivne posljedice, ali isto tako može da bude rušilačka energija, da djeluje destruktivno i retrogradno (Ignjatović Džamonja i Žegarac, 2006). Problem je kada konflikt preraste u fizičko nasilje, ukazuje da djeca ne znaju da kontrolišu svoje ponašanje, bijes ili na to nisu naučeni.

Najčešće ispoljavan oblik nasilja jeste fizičko nasilje. Istraživanjem Ombudsmana za dječija prava Republike Srpske u toku 2009. godine u 105 (stotinu pet) osnovnih škola evidentirano je 334 (tri stotine trideset četiri) slučaja nasilja, od toga 87% čini fizičko nasilje (Macanović i Petrović, 2015). Nemogućnost kontrolisanja agresivnog ponašanja najčešće dovodi do ispoljavanja fizičke sile, to je problem sa kojim se suočavaju djeca školskog uzrasta i pokazatelj je da im je potrebno posvetiti više pažnje i edukovati ih kako bi postepeno stvarali navike koje su društveno prihvatljive.

Fizičko nasilje se ispoljava neposrednim napadom na žrtvu, uglavnom je to guranje, šamaranje, grebanje, udaranje, uništavanje ili oštećenje odjeće i imovine žrtve, štipanje i slično (Macanović, 2020; Jugović, 2022). Ovaj oblik nasilja najlakše je uočiti, ali može da ostavi ozbiljne i trajne posljedice po zdravlje.

VERBALNO NASILJE

Verbalno nasilje ispoljava se kao prijetnja, vrijeđanje, zadirkivanje, ruganje, i upravo zbog navedenih načina ispoljavanja teško je uočljivo (Macanović,

2020; Jugović, 2022). Djevojčice su sklonije ispoljavanju verbalnog nasilja, u odnosu na dječake, kako zbog bioloških karakteristika (nježniji pol) tako i zbog kulturoloških specifičnosti koje se usvajaju vaspitanjem. Specifičnosti naše kulture uglavnom su takve da se muškarcima dodjeljuje uloga zaštitnika, te je za muški rod prihvatljivo da se fizički obračunavaju. Verbalno nasilje djeluje bezopasnije i blaže od fizičkog, ali, u suštini, može da ostavi znatno teže posljedice na razvoj žrtve. Djeca koja su žrtve verbalnog nasilja, ukoliko su dugo izložena nasilju, suočavaju se sa ozbiljnim problemima koji ih mogu pratiti cijelog života. Povlačenje u sebe, doživljavanje uvreda vodi gubitku samopouzdanja, povlačenju u sebe, anksioznošću, itd. Vasta i saradnici (1998) ističu da postoje dokazi da tjelesna i instrumentalna agresija/nasilje preovladava u mlađoj dobi, dok se verbalna i neprijateljska agresija češće javlja od školske dobi pa nadalje.

ELEKTRONSKO ILI SAJBER NASILJE

Razvojem društva mijenjaju se i faktori koji doprinose promjenama u ponašanju mladih ljudi, pa tako razvojem informacionih tehnologija nastaju novi oblici društvenosti koji sa sobom nose i nove konflikte. Sajber prostor otvara nove mogućnosti: „Pre svega treba reći da je sajber (eng. cyber) prostor „zajednica” koju čine mreža kompjutera i tzv. pametnih uređaja koji stvaraju tehnički kontekst digitalnog okruženja čoveka” (Jugović, 2022: 349).

Virtuelna stvarnost koja je nastala zahvaljujući razvoju interneta i informacionih tehnologija doprinijela je nastanku novih oblika društvenosti, povezala poznanike širom svijeta udaljene hiljadama kilometara, ali, nažalost, doprinijela je nastanku i mnogih negativnih stvari. Elektronsko nasilje uključuje bilo kakav oblik slanja poruka putem interneta ili mobilnog telefona, a za cilj ima povređivanje, uznemiravanje ili bilo kakvo drugo nanošenje štete, mladom ili odraslom čovjeku koji ne može da se zaštiti. Elektronsko nasilje može da se prenese u školski prostor, ali, isto tako, nasilje iz školskog prostora može da se prenese u digitalni prostor. Mnogo je načina ispoljavanja elektronskog nasilja, od slanja uznemiravajućih poruka do stavljanja na internet snimaka u kojima postoji vršnjačko nasilje prema nekom od učenika (Macanović i Petrović, 2015). Najčešći oblici elektronskog nasilja među djecom školskog uzrasta su uznemiravanje telefonskim pozivima, preko društvenih mreža i putem poruka, sadržaj uvrede mogu da budu ružne riječi, klevete, ljubavne poruke vulgarnog sadržaja, optužbe, prijetnje, provokacije i slično (Jugović, 2022).

Postoje dvije vrste elektronskog nasilja: direktan napad, gdje nasilnik direktno vrši nasilje nad žrtvom i napad preko posrednika/indirektan napad koji podrazumijeva napad preko posrednika (Batori, Ćurlin, i Babić, 2020). Elektronsko nasilje predstavlja problem iz razloga što je jako teško ustanoviti ko je počini-lac, a lažno predstavljanje i krađa indentiteta česte su pojave. Sve češće se ko-riste društvene mreže kako bi se neko javno prozivao, iznose se privatne stvari koje žrtvu dodatno uznemiravaju.

SEKSUALNO NASILJE

Seksualno nasilje ozbiljan je društveni problem i jedan od najtežih oblika nasi-lja koji narušavaju osnovna ljudska prava. Ovaj oblik nasilja prisutan je u svim društvima i možemo reći da ostavlja najteže posljedice po žrtvu, u odnosu na ostale oblike nasilja. Svjetska zdravstvena organizacija seksualno nasilje defi-niše kao bilo koji čin ili pokušaj ostvarivanja seksualnog čina, neželjeni seksu-alni komentar ili prijedlog koji je usmjeren protiv osobe ili njezine seksualno-sti, a koji može počinuti druga osoba bez obzira na odnos sa žrtvom ili situaciju u kojoj se nalaze. Seksualno nasilje uključuje upotrebu sile, prijetnje ili ucjene, jedan je od indikatora nejednakosti ljudi i uvjerenja da su nečije potrebe važni-je od potreba drugih (Mamula, Tukara Komljenović, 2020).

Profesor Jugović (2022) ukazuje na pojedina sociološka shvatanja pri tumače-nju nasilja koja ukazuju da je nasilje moguć odgovor na kulturni pritisak da se postignu važne društvene vrijednosti (kao što su novac, moć, uspjeh, ugled) a koje svi članovi društva ne mogu da postignu. Ovo shvatanje možemo primje-niti na sve ostale oblike nasilja, ali ne u potpunosti i na seksualno nasilje. Seksu-alno nasilje predstavlja patološku pojavu, to je vid izživljavanja kojim se zado-voljavaju sopstvene potrebe bez obzira na štetu koja se nanosi drugima. Potre-bna je mnogo veća društvena angažovanost i kontrola, te adekvatna biga o oso-bama koje imaju psihičke probleme i kod kojih postoje indikatori koji ukazuju da su skloni praktikovanju nasilnog ponašanja.

Prema Krivičnom zakonu Republike Srpske, krivično djelo silovanja čini onaj ko drugog prinudi na obljubu ili s njom izjednačenu polnu radnju upotrebom sile ili prijetnje da će neposredno napasti na život ili tijelo tog ili njemu bliskog lica („Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 64/2017, 104/2018 – odluka US, 15/2021 i 89/2021). Silovanje predstavlja težak udaracna fizičko i psihičko zdravlje, na dostojanstvo, čast i ugled žrtve, ostavlja najveće posljedice na žrtvu, a posredno i na okolinu i društvo. Bitno je istaći da ne postoji opravdanje za silovanje, svaka osoba ima pravo da slobodno i bez prisile odlučuje da li će

stupiti u bilo kakav kontakt sa drugima. Sopstvene potrebe i želje možemo zadovoljavati samo dok ne narušavamo ista prava drugih, ovdje je bitna pravna država i zaštita ljudskih prava.

Seksualnim nasiljem ne smatra se samo fizički kontakt, to je bitno isticati, jer da bi ovaj vid nasilja bio prepoznat prvenstveno treba znati šta sve spada u seksualno nasilje. Ovaj oblik nasilja uključuje ponašanja kao što su neželjeni fizički kontakt i spolna dodirivanja, uvredljive komentare na temu seksualnih odnosa, manuelnu ili oralnu stimulaciju genitalija, prisilu na seksualni odnos, prisilu na ekshibicionizam, uključivanje u prostituciju i izlaganje pornografiji (Jaman, 2009).

Oblici seksualnog nasilja mogu se svrstati u razne kategorije, za potrebe našeg rada korist ćemo podjelu na seksualno uznemiravanje, seksualno zlostavljanje i silovanje (Protokol o postupanju u slučaju seksualnog nasilja, NN, 70/2018). Seksualno uznemiravanje najčeći je oblik seksualnog nasilja, obuhvata neželjena seksualna ponašanja koja ne moraju uključivati fizički dodir, ali osobu dovode u ponižavajući položaj, izazivaju osjećanje srama i stvaraju neugodu. Najčeći oblici seksualnog uznemiravanja su seksističke primjedbe i šale, verbalni prijedlozi, neželjene seksualne primjedbe, fizički dodiri i govor tijela, širenje seksualnih laži, emocionalno proganjanje, i slično. Prema Protokolu o postupanju u slučaju seksualnog nasilja, NN, 70/2018, seksualno zlostavljanje uključuje oblike koji su teži od seksualnog uznemiravanja i obuhvata neželjena seksualna ponašanja iznuđena primjenom sile, uključuje fizički dodir sa nasilnikom. Najčeći oblici seksualnog zlostavljanja su neželjeni/prisilni dodiri tijela, dodirivanje intimnih djelova tijela, izmanipulisane seksualne aktivnosti. Najteži oblik seksualnog nasilja jeste silovanje, a ono se odnosi na prisilne seksualne odnose (vaginalni, analni ili oralni) penetracijom penisom, drugim djelovima tijela, ili predmetima (Mamula i Tukara Komljenović, 2020).

Seksualno nasilje je svaka situacija u kojoj je pojedinac predmet sa očiglednom seksualnom konotacijom, u kojoj se žrtva tretira kao seksualni objekt. Seksualno nasilje obuhvata fizički kontakt, kao što je dodirivanje intimnih dijelova tijela ili priljubljanje tijela uz tijelo (Macanović i Petrović, 2015). Iz istog izvora napominju da prema najvećem broju definicija, ponašanje koje se shvata kao seksualno uznemiravanje ispunjava tri uslova, a to su: da je to ponašanje seksualne prirode koje se manifestuje kroz verbalnu ili neverbalnu komunikaciju (kao i putem fizičkog kontakta); zatim da je to neželjeno ponašanje koje je neodobravano od strane lica prema kojima se vrši, te da je to ponašanje u kojem kriterijum uznemiravanja postavlja osoba koja trpi uznemiravanje preko

subjektivnog doživljaja. Možemo uočiti da osoba nad kojom se vrši seksuano nasilje, jedina može da ukaže da je nasilje prisutno. Potrebno je isticati da svoje ponašanje i način komunikacije treba prilagoditi okruženju, jer svako od nas ima drugačiji doživljaj i osjećaj za humor. Ponekada se ponašanje kojem nije namjera da povrijedi drugog, može protumačiti kao vid nasilja jer ga je druga strana tako doživjela.

Potrebno je podizati svijest da je seksualno nasilje prisutno, te da ga bez ikakvih prepreka treba prijaviti i na vrijeme reagovati. Najčešći razlog zataškivanja seksualnog nasilja jeste stigmatizacija žrtve, onaj ko doživi ovaj oblik nasilja ima strah da će na osnovu priznanja etiketiran. Jasno treba isticati da etiketirani treba da budu počinioci nasilja, a ne žrtve, pružanje podrške žrtvama i javna osuda počiniocu povećava društvenu svijest i osjetljivost na pojavu seksualnog nasilja. Na fakultetima je, najčešće prisutan oblik seksualnog uznemiravanja, te je neophodno studente, ali i osoblje fakulteta upoznati sa oblicima seksualnog nasilja. Seksualno nasilje ne treba da bude tabu tema, na fakultetima treba isticati da je ovaj oblik nasilja prisutan u društvu, te preventivno djelovati kako se negativna pojava ne bi širila.

ALGORITAMSKO NASILJE

Ova vrsta nasilja kod mladih se ispoljava u toku studiranja. Često profesori direktno ili indirektno uzroku ovaj oblik nasilja nad studentima. O ovoj temi se jako malo govori u javnosti, ali svakako je zastupljena na univerzitetima. U istraživanju pod nazivom „Algoritamsko nasilje” Ursula Huws (Ursula Huvs, 2004) objašnjava fenomen akademskog maltretiranja, a istraživanje je nastalo kao rezultat sve većeg broja izvještaja i ličnih otkrivanja maltretiranja u akademskoj zajednici. Članak predstavlja interdisciplinarni pristup literaturi iz nekoliko oblasti: političke ekonomije, studije organizacije i menadžmenta, sociologije i psihologije kako bi se razvio konceptualni okvir za razumijevanje fenomena vršnjačkog nasilja u akademskoj zajednici.

Koncept algoritamsko nasilje koristi se za povlačenje veze između neoliberalnih upravljačkih praksi, upotrebe digitalno omogućenih procesa i razvoja organizacionih kultura u kojima standardizovana i ciljno vođena pravila stvaraju iluzije pravičnosti. Navedeni oblik nasilja nastaje kao rezultat promjena u organizacionim strukturama i menadžmentu univerziteta u neoliberalnoj eri i uvođenja novog javnog menadžmenta. U tom periodu, univerziteti su intenzivno eksperimentisali i implementirali automatizaciju nastave, u okviru koje su

digitalna tehnologija i onlajn platforme mobilisane za potrebe standardizacije rada podučavanja i predavanja.

Nasilje može biti usmjereno i na međusobne narušene relacije i odnose i između samog nastavnog kadra. Takođe, algoritimizacija akademskog rada produbljuje nejednakosti među akademskim osobljem uvođenjem konzervativnog sistema vrednovanja, evaluacije s jedne strane, dok s druge strane povećava nesigurnost nastavnog rada. Akademsko maltretiranje na radnom mjestu obuhvata prisustvo zloupotrebe moći. U okviru algoritimizacije i menadžerstva u visokom obrazovanju, zloupotreba moći postaje institucionalizovana i depersonalizovana. Sve ukazuje na činjenicu da uspostavljanje tehnološki standardizovanog i optimizovanog procesa za potrebe kapitalističkog profita zahtijeva prisudu i psihološku manipulaciju subjekta koji radi. Ovo se može primijeniti na sve segmente društva, kao i na obrazovni sistem (Huws, 2004).

FAKTORI RIZIKA NASILJA I OBLASTI PUTEM KOJIH SE ISPOLJAVAJU

Za detaljnu analizu nasilja potrebno je utvrditi koji su faktori rizika najzaslužniji za podsticanje nasilja, te ustanoviti oblike putem kojih se ispoljavaju: „Faktori rizika su svi oni činioci koji svojim prisustvom u životu mladih ljudi povećavaju vjerovatnoću formiranja i ispoljavanja prestupničkih oblika ponašanja” (Macanović i Petrović, 2015: 43). Velki (2012) ističe da dugogodišnja istraživanja pokazuju da je muški pol jedan od glavnih rizičnih faktora za razvoj nasilja među djecom. U svim kulturama muškarci su skloniji agresivnom ponašanju nego ženski rod.

Izdvojene su dvije osnovne grupe faktora rizika (Macanović i Petrović, 2015), faktori sredine (javljaju se u širem socijalnom kontekstu i neposrednom okruženju u kojem se mladi ljudi razvijaju) i individualni faktori (faktori koji se nalaze unutar same individue i njenog odnosa sa užom socijalnom sredinom). Salamadija i Mirnić ističu da se „nasilno ponašanje uči u sredini gdje borave djeca (kuća, škola i druge ustanove), prenosi se sa jednog na drugo dijete i uzroke takvog ponašanja treba tražiti i u porodici i u školi i u društvenoj sredini” (Salamadija i Mirnić, 2013:279).

Pored individualnih psihofizičkih obilježja mladih, problem u ponašanju mladih u razdoblju kada se obrazuju i faktore rizika koji vode ka nasilju, moguće je posmatrati kroz oblasti i kontekste u kojima se mladi ljudi razvijaju i djeluju, a koji mogu da budu izvori kako protektivnih, tako i rizičnih faktora: porodica,

obrazovna institucija, vršnjačke grupe, sredina (opšta kultura, ekonomska i politička situacija), period adolescencije, internet i mediji (Jugović, 2023; Macanović, 2020; Mojsilović i Gavrić, 2013).

Posljedice nasilja su mnogobrojne i najčešće dugotrajne, ugrožava razvoj, zdravlje, slobodu, ali i sam život, kako žrtve tako i nasilnika. Macanović i Petrović (2015) navode da fizičko nasilje može da ostavi trajnije i ozbiljnije posljedice, da su posljedice psihičkog nasilja višestruke (gubitak samopouzdanja, demoralisanost, stresno stanje, često odsustvovanje sa nastave usljed psihosomatskih bolesti).

ZAKLJUČAK

Nasilje je devijantna pojava koja je sve izraženija među mladima. Posebno je važno naglasiti da je nasilje pojava koja se prilagođava promjenama u društvu. Nekada je fizičko nasilje bilo dominantno, ali danas u eri digitalizacije elektronsko nasilje dobije sve veći publicitet upravo zbog činjenice da nasilnik može biti bilo ko, ali i da ovakav oblik nasilja ima tri važne karakteristike a to su trajanje, anonimnost i publicitet. Socijalna isključenost ili cancel kultura je takođe pojava koja je sve izraženija među mladima. Različit stav, način oblačenja, ponašanje drugačije od drugih može biti uzrok da se takve osobe brzo isključe iz društva ili grupe na društvenim mrežama. Zato je od izuzetne važnosti da roditelji prate i kontrolišu djecu i njihovo ponašanje, kao i okolinu i vršnjake sa kojima njihova djeca provode najviše vremena. Prevencija nasilja je od izuzetne važnosti u svim vaspitno – obrazovnim institucijama, ali najviše u školi koja je često i žarište brojnih devijantnih pojava. Zato je od izuzetne važnosti da društvo prati razvoj i multidisciplinarnost raznih devijantnih pojava kako bi i preventivni programi adekvatno pratili nove oblike i sadržaje nasilja kod mladih.

LITERATURA

1. Ajduković, M. i Sladović Franz, B. (2003). Razumijevanje sukoba. U: Ajduković, D. (ured.) Socijalna rekonstrukcija zajednice (str. 195-210). Zagreb: Društvo za psihološku pomoć.
2. Batori, M., Čurlin, M. i Babić, D. (2020). Nasilje putem interneta među adolescentima. Zdravstveni glasnik, 6(1), str. 104 - 114.

3. Huws, U. (2024). Algoritamsko nasilje. Organizacija rada, rad i globalizacija. Vol. 18(1):97-122. Na sajtu: DOI: 10.13169/workorgalaboglob.18.1.0097. Očitano 20. 1. 2025.
4. Ignjatović Džamonja, T. i Žegarac, N. (2006). MEDIJACIJA: koncepti i konteksti. Beograd: Centar za primjenjenu psihologiju
5. Jaman, A. (2009). Nasilje među djecom u domovima za djecu bez odgovarajuće roditeljske skrbi. Školski vjesnik, 58 (3.), 301-313. Na sajtu: <https://hrcak.srce.hr/82601>. Očitano 21. 11. 2024.
6. Jugović, A. (2018). Problemi u ponašanju dece školskog uzrasta. U knjizi: Unapređenje kvaliteta i dostupnost obrazovanja u Srbiji. (str. 237-263). Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
7. Jugović, A. (2022). Socijalna patologija – Nauka o društvenim devijacijama. Beograd: Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Izdavački centar (ICF).
8. Jugović, A. (2023). Društveno osetljive grupe: perspektive i politike. Beograd: IP Partenon.
9. Macanović, N. (2015). Pedagoške aktuelnosti. Banja Luka: Centar modernih znanja.
10. Macanović, N. (2020). Socijalno neprilagođeno ponašanje djece i adolescenata. Banja Luka: Centar modernih znanja.
11. Macanović, N. i Petrović, J. (2015). Prevencija vršnjačkog nasilja u osnovnim školama „Vratimo drugarstvo u razrede“. Banja Luka: Udruženje nastavnika i saradnika Univerziteta u Banjoj Luci, Evropski defentologija centar za naučna, politička, ekonomska, socijalna, bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja.
12. Macanović, N., Radonjić, M. (2024). Inicijacije mladih u svijet kriminala. Banja Luka: Centar modernih znanja.
13. Mamula, M. i Tukara Komljenović, J. (2020). Vodič za osobe koje su preživjele seksualno nasilje. Zagreb: Ženska soba.
14. Mischel, W., DeSmet, A.L. i Kross, E. (2006) Self – Regulation in the Service of Conflict Resolution U: Deutch, M. i Coleman, P.T. The Handbook of Conflict Resolution: theory and practice. San Francisco: Jossey-Bass Publishers. 294 – 313. Na sajtu: <https://inclassreadings.wordpress.com/wp-content/uploads/2018/07/handbook-of-conflict-resolution.pdf>. Očitano 18. 01. 2025.
15. Mojsilović, Ž. i Gavrić, N. (2013). Kuda vodi vršnjačko nasilje – maloljetnička delikvencija, pokam i karakteristike. U: Šikman, M. (ured.), Vršnjačko nasilje (etiologija, fenomenologija, načini prevazilaženja i komparativna iskustva) (str. 107-118). Banja Luka: Visoka škola unutrašnjih poslova.

16. Protokol o postupanju u slučaju seksualnog nasilja. Narodne Novine, broj 70/2018. Na sajtu: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2018_08_70_1418.html. Očitano 05. 01. 2025.
17. Salamandija, M., Mirnić, R. (2013). Specifičnosti vršnjačkog nasilja u osnovnim školama. U: Šikman, M. (ured.), Vršnjačko nasilje (etiologija, fenomenologija, načini prevazilaženja i komparativna iskustva) (str. 279 - 291). Banja Luka: Visoka škola unutrašnjih poslova.
18. Smolović, V. (2018). Nasilje među mladima sa posebnim osvrtom na institucionalnu ustanovu – Ustanovu nezavodskog tipa JU „Centar“ Ljubović Podgorica. U: Macanović, N., Petrović, J., Jovanić, G. (ured.), Ne nasilju – jedinstven društveni odgovor (361 - 366). Banja Luka: Centar modernih znanja.
19. Vasta, R., Haith, M.M. i Miller, S.A. (1998). Dječja psihologija. Zagreb: Naklada Slap
20. Velki, T. (2012). Rizični i zaštitni faktori kod pojave nasilja među djecom. U: Psihosocijalni aspekti nasilja u suvremenom društvu – izazov obitelji, školi i zajednici. Osijek: Filozofski fakultet Osijek i Društvo psihologa Osijek, str. 139-157. Na sajtu: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:141:936018>. Očitano 21. 01. 2025.
21. Zečević, I. (2010). Priručnik – program prevencije vršnjačkog nasilja u školama. Banja Luka.

UDK: 343.98:159.9-053.6

PREGLEDNI RAD

KRIMINALNA PSIHOLOGIJA PRESTUPNIKA U ZATVORIMA ZA MALOLJETNIKE

CRIMINAL PSYCHOLOGY OF OFFENDERS IN JUVENILE PRISONS

APSTRACT

Mladi prestupnici svoje idole često pronalaze u iskusnim kriminalcima. Često pokušavaju da budu u njihovoj blizini imitirajući ih u ponašanju, psovkama, oblačenju, nasilju, ali i kriminalnim aktivnostima. Oni su podvodljivi i često služe kao "potrošni materijal" starijim kriminalcima. Oni postepeno napreduju u kriminalnoj grupi izgrađujući svoj kriminalni identitet i profil od kojeg će kasnije zavisiti i dalji tok nejkove kriminalne karijere. Upravo u ovom radu ukažemo na neke od karakteristika mlađih kriminalaca i njihove inicijacije u neformalne grupe u kojima teže da izgrade svoj rejting u toku izdržavanja kazne maloljetničkog zatvora.

Gljučne riječi: kriminalna psihologija, maloljetni prestupnici, maloljetnički zatvor, inicijacije.

ABSTRACT

Young criminals often find their idols in experienced criminals. They often try to be around them by imitating them in behavior, swearing, dressing, violence, and criminal activities. They are gullible and often serve as "consumables" for older criminals. They gradually progress in the criminal group, building their criminal identity and profile, which will later depend on the further course of their criminal career. In this paper, we will point out some of the characteristics of younger criminals and their initiation into informal groups where they strive to build their rating while serving their sentence in juvenile prison.

Key words: criminal psychology, juvenile offenders, juvenile prison, initiations.

¹ merjem_77@yahoo.com

² mah_an@hotmail.com

UVOD

Nažalost mladi danas sve više izlaz vide u svijetu kriminala, tražeći na taj način neka brza zadovoljstva, popularnost i rejting u društvu, pokazivanje muškosti, hrabrosti. Brz novac, druženje sa starijim kriminalcima, konzumiranje opijata i alkohola su “mamac” za mnoge mlade ljude. Inicijacije za ulazak u svijet kriminala su postepene i počinju sa krađama, tučama tetovažama, konzumiranjem opijata, a onda prelaze u ozbiljnije radnje u vidu otmica, razbojništva, prodaje narkotika, pa čak i ubistvima gdje su izvršiocima maloljetnici (Macanović, 2020).

Ponekad olako pristupamo nekim stvarima kada je u pitanju socijalizacija i obrazovanje djece, i njihovu često nezainteresovanost za školu i kvalitetno organizovanje slobodnog vremena prepuštamo stihijski tražeći izgovore u njihovom pubertetu. Dokolica i nezainteresovanost djece su pogodno tlo za djelovanje ulice i kriminalnih grupa da takvu djecu privuku sebi. Kada kroz inicijacije uđu u svijet kriminala i kada počnu da grade svoju karijeru smatrajući da su rođeni za taj svijet i da im je to zapravo prava porodica koja ih podržava i razumije mi takvu djecu najčešće gubimo, jer oni odlaze u svijet kriminala koji se najčešće završava tragično ili veći dio života provedu u nekoj kazneno – popravnoj ustanovi. Čak i u toj ustanovi ulaze opet u jedan sasvim drugi svijet kriminala u kome vladaju neka druga zatvorska pravila prepuna deprivacija i iskušenja da se opstane i preživi. I tu moraju da prođu opet određene inicijacije kako bi opstali ili kako bi došli do nekog rejtinga koji im omogućava lakši boravak u zatvoru (Macanović, Radonjić, 2024).

ULOGA MLADIH KRIMINALACA U NEFORMALNIM GRUPAMA

Kada je riječ o funkcionisanju maloljetničkog neformalnog zatvorskog sistema u velikim zatvorskim sistemima u svijetu uglavnom se govori o načinu funkcionisanja zatvorskih bandi i nasilju među njima, zbog rasne netrpeljivosti, ali i zbog borbe za teritoriju unutar ustanove i prodaje narkotika i drugih nedozvoljenih stvari. Način funkcionisanja bandi unutar zatvora je dosta sličan uličnim bandama van zatvora (Macanović, Radonjić, 2024).

Mnogi autori (Baugh, 1993; Camp & Camp, 1995; DiIulio, 1987; Fleisher & Decker, 2001; Toller & Tsagaris, 1996; Valentine, 1995) su istraživali zatvorske bande i ukazivali na broj i karakteristike, te način funkcionisanja istih u zatvorima u SAD, Rusiji, Kini, Meksiku, Kolumbiji i drugim zemljama gdje je broj zatvorenika svake godine sve veći. Camp and Camp (1985) su identifikovali

vali 114 bandi sa članstvom otprilike 13.000 zatvorenika. Od 49 anketiranih agencija, 33 je navelo da najviše bandi u zatvorima SAD ima u Pensilvanija i to 15, te Illinoisu 14. Illinois ima oko 5.300 članova bandi, Pensilvanija 2.400, a Kalifornija 2.050. U Teksasu je identifikovano devet zatvorskih bandi sa po više od 50 članova, ukupno 2.407 (Ralph & Marquart, 1991). Fong (1990) je identifikovao osam teksaških bandi sa 1.174 člana. Illinois je izvijestio da 34,3% zatvorenika pripada zatvorskoj bandi, što je tada bio najveći procenat zatvorenika povezanih sa zatvorskim bandama u naciji (Camp & Camp, 1985). Zatvorske bande dominiraju kada je riječ o narko biznisu u zatvorima i mnogi istraživači tvrde da su upravo zatvorske bande odgovorne za većinu nasilja koje se dešava u zatvorima (Ingraham i Wellford, 1987). Motivisani željom da dođu do što veće količine novca od prodaje narkotika zatvorske bande iskorištavaju slabosti formalnog zatvorskog sistema, a koje su posljedica prenapučenosti mega-zatvora s nedostatkom osoblja, poput osoblja za sprovođenje preventivnog tretmana i nemogućnost praćenja aktivnosti. Kamp i Kamp (1985) uočili su da članovi zatvorskih bandi čine ukupno 3% zatvorske populacije, ali da su uzrok zapravo 50% ili više zatvorskog nasilja. Pored konzumiranja i prodaje droge u zatvorima su prisutni i drugi problemi, poput kockanja i prostitucije (Fleisher, 1989.). Nasilje i sukobi između bandi zbog teritorije i prodaje droge su svakodnevica među bandama, posebno u prenatrpanim zatvorima (Fong, Vogel i Buentello, 1992).

Formiranje bandi u kontekstu zatvora uglavnom je bilo usmjereno na teorije zatvaranja. Kako je prvi put zamislio Clemmer (1950), zatvor se odnosi na indukciju proces kroz koji se zatvorenik asimilira i socijalizuje u postojeću zatvorsku kulturu. Najčešće su dominirala dva modela: prvi, model deprivacije što sugerise da je supkultura zatvorenika autohtona u zatvoru; i drugi, model uvoza koji ga posmatra kao produžetak ulične kriminalne kulture koja se uvozi u zatvor. U novije vrijeme, politikolog Skarbek (2012, 2014) identifikuje opadajuću efikasnost modela uvoza i uskraćivanja usred sve složenijeg društva zatvorenika sistem koji uzima u obzir pojavu zatvorskih grupa. Pozicioniranje formiranja bandi u zatvorima kao „noviji“ fenomen, Skarbek (2012) tvrdi da je neuspjeh zatvorskog sistema nastao zbog povećane zatvorske populacije od kojih su mnogi bili prvi put i pretrpanost u zatvorskim objektima od 1970 -ih, dovelo je do sve veće potrebe zatvorenika za alternativnim oblicima upravljanja. To je postalo moguće formiranjem hijerarhijske zatvorske organizacije (tj. zatvorske bande) u koje se članovi regrutiraju iz same zatvorske populacije. Ove zatvorske bande potom stvaraju kredibilitet strateškom upotrebom nasilja radi zaštite svojih članova.

STRUKTURA I NAČIN FUNKCIONISANJA MALOLJETNIČKOG ZATVORA

Brojni mladi kriminalci nastavljaju sa svojim kriminalnim radnjama i poslovima i u zatvoru, šireći kriminogenu inficiranost i na druge mlađe osuđenike željne boljeg rejtinga i položaja u zatvorskoj piramidi neformalnog sistema. Kroz neformalni zatvorski sistem mnogi stižu veliko kriminalno i zatvorsko iskustvo koje će im kasnije pomoći i biti prekretnica da izaberu kriminal kao svoju buduću profesiju (Macanović, 2021).

Neformalni zatvorski sistem je sistem koji uspješno funkcioniše unutar zatvorske zajednice i koji ima svoju formu i pravila ponašanja. Nasuprot formalnom sistemu koji je društveno – pravno formulisan neformalni nema svoju pisanu formu, ali ima jasno određena nepisana pravila ponašanja koje osuđenici unutar kazneno- popravnih ustanova prihvataju i pridržavaju se. Takav odnos im pruža prije svega sigurnost da neće biti maltretirana od ostalih grupa ili pojedinaca, ali im nudi i lakši način da prevaziđu brojne deprivacije unutar zatvora (Radovanović, 1992).

Ono što neformalni sistem čini specifičnim jeste zatvorenički kodeks i nepisana pravila koja osuđena lica moraju poštovati, a koja su uglavnom u suprotnosti sa pravilima i propisima formalnog sistema (Macanović, 2008). Pridržavanjem i poštovanjem tih pravila štićenici maloljetničkog zatvora osiguravaju sebi zaštitu i lakše izdržavanje zatvorske kazne kada su u pitanju brojne deprivacije koje su prisutne u penalnim ustanovama.

O odnosu formalnog i neformalnog sistema u kazneno – popravnim ustanovama na prostoru bivše Jugoslavije govorili su poznati domaći kriminolozi i penolozi (Bogojević, 1991; Bošković, 2000; Kosevski, 1976; Krstić, 2003; Radovanović, 1992) ukazujući na karakteristike neformalnog zatvorskog sistema i način funkcionisanja zatvorenika unutar tog sistema.

Za psihološku atmosferu unutar zatvora važan je balans između formalnog i neformalnog sistema. Formalni sistem je rigidan opterećen brojnim propisima i pravilima, nedostatkom adekvatnih uslova unutar same ustanove, kao i dovoljnog broja osoblja, ali i zbog sve većih prava osuđenih lica i stalnih kontrola i kritika od strane organizacija za ljudska prava. S druge strane neformalni sistem se zasniva na represiji i zastrašivanju, te pružanjem zaštite osuđenim licima od pojedinaca i grupa unutar kolektiva za određenu nadoknadu ili obavljanje određenih poslova i zadataka koji nisu u skladu sa kućnim redom ustanove. Neformalni sistem (Macanović, Nadarević, 2014) je zapravo rezultat nedostatka formalnog sistema. Mir u ustanovi i poštovanje kućnog reda zapravo kontroliše neformalni sistem samo prividno, jer se neformalni sistem bavi

brojnim nedozvoljenim stvarima koji nisu u skladu sa kućnim redom. Formalni sistem čini ustupke pojedincima koji kontrolišu neformalni sistem, a zauzvrat od njih dobijaju mirnu situaciju unutar ustanove. Zatvor je „bure baruta“ gdje u svakom momentu osuđena lica mogu da naprave pobunu zbog niza stvari kao što su uslovi izdržavanja kazne, neadekvatna hrana, neodobravanje vanzavodskih pogodnosti, amnestije, uslovnog otpusta i sl. Formalni sistem je svjestan ovih problema i zbog toga kontrolu nad zatvorom reguliše uz pomoć neformalnog sistema dajući pojedincima u „vrhu zatvorske piramide određene ustupke“ (Macanović, 2012).

U neformalnom zatvorskom sistemu postoji jasna hijerarhija čiju strukturu čine tri kategorije: robovi, šefovi i glavni vođa ili bos. Svako u ovoj strukturi ima svoju ulogu i zadatke. Takođe, i u samoj ustanovi tačno se znaju benefiti takvih položaja i mjesta u strukturi počev od pozdravljanja, „komfora“ i uređenosti spavaona, mjesta u restoranu za vrijeme objedovanja, radnih mjesta u kolektivu, pa do odjevanja i fizičkog izgleda. Robovi su uglavnom osuđenici koji se pridržavaju zatvoreničkog kodeksa i poštuju nepisana pravila zatvorskog sistema. Šefovi su viša kategorija zatvorenika ili osuđenih lica koji nadziru kolektive ili osuđeničke grupe. Svako ima svoju teritoriju (uglavnom spratove unutar zgrade ili veće osuđeničke kolektive) i niko se ne miješa, niti narušava poslove koji nadziru i obavljaju šefovi. Uglavnom se radi o mlađim licima, fizički dominantnijim ili recidivistima sa bogatim zatvorskim iskustvom kojeg ako nije fizički dominantan uvijek prati jedan ili dva osuđenika. Šefovi se regrutuju iz kategorije robova i moraju zaslužiti to mjesto najčešće dokazivanjem u vidu prihvatanja krivice za druge i odlasku u samicu ili izolaciju, odošču, ali i radom na „terenu“ da se što više preuzete robe proda u kolektivu koji nadzire. Na vrhu zatvorske piramide se nalazi vođa ili bos koji upravlja neformalnim sistemom, nabavlja nedozvoljena sredstva, najčešće drogu i telefone, koje šefovi u svojim rejonima preprodaju. Većina zarade ide vođi ili bosu dok manji dio ide šefovima. Vođa je najčešće zatvorenik sa dugom kaznom, recidivista sa ugledom i poštovanjem među osuđenicima. Čovjek fizički spreman i beskrupulozan, sa bogatom kriminalnom karijerom. Uglavnom se radi o osobi koja je i na slobodi imala ugled u kriminalnom podzemlju (Macanović, 2007).

Vođu zapravo bira i postavlja formalni sistem radi obezbjeđivanja reda i discipline u većim zatvorima, gdje je zbog najčešće pretrpanosti zatvora i nedostatka zatvorskih policajaca bezbjedonosna atmosfera uvijek nestabilna, pa se rješenje traži upravo u neformalnom zatvorskom sistemu. Sve probleme unutar zatvora rješava vođa ili bos. Njemu se svi obraćaju za razne benefite i nabavke nedozvoljenih stvari. Prilikom biranja vođe (Radovanović, 1992) vodi se računa i o autoritetu koji ima u osuđeničkom kolektivu, da li će biti prihvaćen od

drugih osuđenika, koliko je podoban za saradnju sa formalnim sistemom, te koliko njegovo kriminalno iskustvo i autoritet mogu biti od koristi za očuvanje mira u zatvoru.

Bez obzira na sve bezbjedonosne mjere zatvori su mjesta gdje je droga uvijek dostupna. Postavlja se pitanje načina unošenja takvih stvari bez obzira na brojne pretrese i tehničku opremu koja se koristi za otkrivanje takvih stvari. Najčešće su to uhodani kanali unošenja preko primjernih zatvorenika koji koriste vanzavodske pogodnosti i koji su neupadljivi, ali uslovljeni od strane vanjskih pomagača da unesu telefon ili drogu ili se radi o korumpiranim zatvorskim policajcima koji u nekim slučajevima takođe mogu biti uslovljeni ili ucjenjeni. Droga je unosan biznis unutar zatvora jer je 3 do 5 puta skuplja nego na slobodi. Zato se maloljetnici ili zatvorenici bave ovakvim nedozvoljenim stavrma prvenstveno zbog materijalne koristi, ali i rejtinga i hijerarhije u zatvorskom neformalnom sistemu i njegovoj piramidi. Mnogi su primorani da prodaju, ali i da istu konzumiraju. Prvo im se manje količine daju besplatno radi odanosti i poslušnosti, a onda kada postanu ovisnici postaju stalna klijentela spremna na sve (Macanović, Radonjić, 2024).

Kao i zatvorenici i štićenici u maloljetničkim zatvorima često svoju kriminalnu karijeru „izbruse“ upravo u ovakvim ustanovama, gdje se upoznaju sa drugim štićenicima, kroz nasilje izgrade svoj rejting u grupi, nauče mnogo više o načinima unošenja i preprodaji droge u zatvoru i sl. Najveći rejting imaju oni koji pokazuju odanost i neotkrivaju druge. Često krivicu za neku nedozvoljenu radnju prihvataju iako je nisi uradili kako bi zaštitili one koji su po hijerarhiji iznad njih. Na takav način pokazuju privrženost vođama kriminalne grupe. Nakon izlaska iz samice ili izolacije oni dobijaju neku materijalnu nagradu ili napreduju u hijerarhiji kriminalne grupe. Takvo kriminalno iskustvo prenose i na druge u zatvoru (Macanović, 2021).

Nakon izlaska iz maloljetničkog zatvora njihov rejting je još veći u kriminalnoj grupi. Napredovanje u kriminalnoj grupi zahtjeva i veću odgovornost u poslovima preprodaje droge i oružija, ali i donosi veću materijalnu dobit. Takođe, u kriminalnoj grupi stalna je potreba dokazivanja i to najčešće tučama, pucnjavom sa supraničkom grupom, maltretiranjem drugih i sl. Konekcija sa ranijom porodicom je skoro isključena, jer sada porodicom smatraju članove bande kojoj pripadaju. Najčešće u bandu kasnije uključuju i svoju mlađu braću prvenstveno radi sigurnosti na ulici, ali i vrbovanja novih članova. Tetoviranje je sastavni dio inicijacija i svaka banda ima svoje oznake (Macanović, Radonjić, 2024).

ZAKLJUČAK

Na izgradnju ličnosti i psihološki profil prestupnika utiču okolnosti u kojima on odrasta, ali i neformalna grupa kojoj pripada. Brojni su egzogeni i endogeni faktori koji utiču na kriminalnu karijeru prestupnika. Često su okolnosti takve da mladi zbog potrebe da nekom pripadaju ili da budu bezbjedni prolaze razne inicijacije i obrede kako bi ušli u neku od neformalnih grupa. Taj put je uvijek pogrešan. Kriza sistema vrijednosti i erozija morala samo još više podstiču mlade na kriminal, a samim tim i na inicijacije i ulazak u svijet kriminala. Nažalost mnogi nakon kratkog perioda opredjeljuju se za kriminal kao profesiju i svoju budućnost, te se ponašaju u skladu sa kodeksom bande ili kriminalne grupe. Sve to upućuje na ozbiljan društveni problem kojem svako društvo mora posvetiti mnogo više pažnje jačajući protektivne faktore i dajući punu podršku institucijama koje se bave socijalizacijom djece, te podržati i ojačati kompetencije roditelja koji imaju problema u vaspitanju svoje djece.

LITERATURA

1. Baugh, D.G. (1993). *Gangs in correctional facilities: A national assessment*. Laurel, MD: American Correctional Association.
2. Bogojević, S. (1991). *Psihološka atmosfera zatvora*. Zenica: KPZ Zenica.
3. Bošković, M. (2000). *Osnovi penologije*. Novi sad: Univerzitet u Novom Sadu.
4. Camp, G.M., & Camp, C.G. (1985). *Prison gangs: Their extent, nature, and impact on prisons*. Washington, DC: U.S. Government Printing Office.
5. Clemmer, D. (1950). Observations on imprisonment as a source of criminality. *Journal of Criminal Law and Criminology* (1931–1951), 41(3), 311.
6. DiIulio, J.J. (1987). *Governing prisons: A comparative study of correctional management*. New York: Free Press.
7. Fleisher, M & Decker, S. (2001). An overview of the challenge of prison gangs. *Corrections Management Quarterly*, 5(1): 1-9.
8. Fleisher, M.S. (1989). *Warehousing violence*. Newbury Park, CA: Sage Publications.
9. Fong, R.S. (1990). The organizational structure of prison gangs: A Texas Case Study. *Federal Probation*, 59, 36–43.
10. Fong, R.S., Vogel, R.E. & Buentello, S. (1992). Prison gang dynamics: A look inside the Texas Department of Corrections. In P.J. Benekos & A.V. Merlo (Eds.), *Corrections: Dilemmas and directions*. Cincinnati: Prison gangs and the case of the “Pepsi generation.” *Social Problems*, 40, 398–409.

11. Ingraham, B.L. & Wellford, C.F. (1987). The totality of conditions test in eighth-amendment litigation. In S.D. Gottfredson & S. McConville (Eds.), *America's correctional crisis: Prison populations and public policy*. New York: Greenwood Press.
12. Kosevski, M. (1976). Psihosocijalna analiza zatvorske situacije – problem kriminalizacije osuđenih. *Penologija*. br. 1, str. 21 - 38.
13. Krstić, Ž. (2003). Zatvorsko duplo dno. *Sociologija*. br. 3, str. 223 – 240.
14. Macanović, N. (2007). Odnos formalnog i neformalnog sistema u kazneno – popravnim ustanovama. *Temida broj 4*. str. 57 – 61.
15. Macanović, N. (2012). Funkcionisanje zatvora i resocijalizacija osuđenih lica. *Defendologija* br.31. str. 33–43. Banja Luka. *Defendologija - Centar za bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja*.
16. Macanović, N. (2020). *Socijalno neprilagođeno ponašanje djece i adolescenata*. Banja Luka: Centar modernih znanja.
17. Macanović, N. (2021). *Resocijalizacija maloljetnih prestupnika*. Banja Luka: Centar modernih znanja.
18. Macanović, N., Nadarević, D. (2014). *Penološka andragogija*. Banja Luka: Evropski defendologija centar.
19. Macanović, N., Radonjić, M. (2024). *Inicijacije mladih u svijet kriminala*. Banja Luka: Centar modernih znanja.
20. Radovanović, D. (1992). *Čovek i zatvor: Studija integrisanosti u zatvorenički društveni sistem*. Beograd: Prometej.
21. Ralph, P.H., & Marquart, J.W. (1991). Gang violence in Texas prisons. *The Prison Journal*, 71, 38–49.
22. Skarbek, D. (2012). Prison gangs, norms, and organisations. *Journal of Economic Behavior & Organisation*, 82(1), 96–109.
23. Skarbek, D. (2014). *The Social Order of the Underworld: How Prison Gangs Govern the American Penal System*. Oxford University Press, Oxford
24. Toller, W. & Tsagaris, B. (1996). Managing institutional gangs: A practical approach combining security and human services. *Corrections Today*, 58, 100–111.
25. Valentine, B. (1995). *Gang intelligence manual*. Boulder, CO: Paladin Press.

UDK: 159.953.5:374.7(497.6)

PREGLEDNI RAD

**KONCEPT CJELOŽIVOTNOG UČENJA U BOSNI I HERCEGOVINI – IZAZOVI I
MOGUĆNOSTI**

**THE CONCEPT OF LIFELONG LEARNING IN BOSNIA AND HERZEGOVINA –
CHALLENGES AND OPPORTUNITIES**

APSTRACT

Koncept cjeloživotnog učenja podrazumijeva učenje u svim ostvarivim oblicima i u svim životnim razdobljima. Cjeloživotno učenje je od posebnog značaja za zemlju u tranziciji, kao što je slučaj sa Bosnom i Hercegovinom, zemljom u kojoj je 10% stanovništva nepismeno, a pola i informatički nepismeno. Zbog takve situacije, razvijanje koncepta i strategije cjeloživotnog učenja, te uključivanje u jedinstveni evropski prostor, treba da bude jedan od osnovnih ciljeva našeg obrazovnog sistema u XXI vijeku. Upravo i cilj ovoga rada jeste da se ukaže na značaj i snagu obrazovanja, ulogu koju ima u društvu, neophodnosti prihvatanja koncepta cjeloživotnog učenja, ali i negativnu stranu obrazovnih anomalija koje usporavaju privredni, kulturni i nacionalni prosperitet naroda koji teži integraciji u Evropsku Uniju.

Ključne riječi: cjeloživotno učenje, obrazovanje, znanje, program cjeloživotnog učenja.

ABSTRACT

The concept of lifelong learning encompasses learning in all possible forms and throughout all stages of life. Lifelong learning is of particular importance for a country in transition, such as Bosnia and Herzegovina, where 10% of the population is illiterate, and half is digitally illiterate. Given this situation, developing the concept and strategy of lifelong learning and integrating into the common European area should be one of the fundamental goals of our education system in the 21st century. The aim of this paper is to highlight the importance and power of education, its role in society, the necessity of embracing the concept of lifelong learning, as well as the negative impact of educational anomalies that hinder the economic, cultural, and national prosperity of a people striving for integration into the European Union.

Keywords: lifelong learning, education, knowledge, lifelong learning program.

UVOD

Cjeloživotno učenje je potreba svakog modernog društva, jer osigurava stabilnost i budućnost. Koncept cjeloživotnog učenja u Bosni i Hercegovini utapa se u pesimističko sivilo i entropiju koja je prisutna u ovom društvu zadnjih nekoliko decenija. Nažalost tranzicija i brojni drugi razlozi koji se navode kao uzrok loše ekonomske i uopšte društvene situacije pogoduju stvaranju takve socijalne atmosfere koja sve više ukazuje da živimo u društvu „koje ne uči ili ne dovoljno uči“, a u takvom društvu koncept cjeloživotnog učenja se smatra nepotrebnim ili se zloupotrebljava. U takvom društvenom miljeu, koncept cjeloživotnog učenja nema budućnost, iako upravo ovaj koncept nudi izlaz iz društvene, političke i ekonomske krize. Pomoću koncepta cjeloživotnog učenja u modernim društvima danas se rješavaju mnogobrojni društveni, ali i porodični, profesionalni i lični problemi. Ključ za rješavanje brojnih i nagomilanih problema u Bosni i Hercegovini treba tražiti upravo u razvijanju koncepta cjeloživotnog učenja, te zbog toga ukazujemo na njegovu ulogu i značaj, ali i na probleme sa kojima se Bosna i Hercegovina susreće, a koji usporavaju i otežavaju primjenu istog.

NEOBRAZOVANOST STANOVNIŠTVA U BOSNI I HERCEGOVINI

Koliko će neko društvo biti razvijeno i uspješno često zavisi i od kvaliteta obrazovnog sistema. Danas savremena i moderna društva zavise od kvaliteta obrazovanja, te upravo zbog toga, a pomoću koncepta cjeloživotnog učenja, stvaraju najmoćnije oružje u XXI vijeku, a to je „znanje“. Znanje je moć koja unapređuje društvo, a ljudima nudi kvalitetniji život i mogućnost izbora. Međutim, situacija u BiH uslovljena je, kada je riječ o kvalitetu obrazovanja, ekonomskim razvojem zemlje koji je još na jako niskom nivou. Činjenica da se zemlja nalazi u procesu tranzicije dovoljno govori o situaciji u društvu koja se svakako odražava i na unapređenje i razvoj obrazovnog sistema. Svakako da problem nerazvijenosti naše zemlje, kao i velik broj nepismenog stanovništva datira još od ranije, na šta ukazuju i predstavljeni podaci.

Prema popisu stanovništva iz 1981. godine, znatan broj stanovnika na području tadašnje Jugoslavije nije imao ni četiri razreda osnovne škole. Prikazani podaci (tabela 1) ukazuju na broj nepismenog stanovništva na prostoru bivše Jugoslavije.

Tabela 1. Stanovnici od 15 godina bez školske spreme i sa manje od četiri razreda osnovne škole, prema popisu iz 1981. godine

Republike	Broj stanovnika	%
Bosna i Hercegovina	751.960	25,2%
Crna Gora	74.066	17,5%
Makedonija	237.038	17,5%
Slovenija	51.970	3,6%
Hrvatska	489.718	13,5%
Srbija	1.319.563	18,7%

Ovakvo stanje pismenosti ilustruje stanje društva, prije svega privrednu, društvenu i kulturnu razvijenost. Predstavljeni podaci govore i o kvalitetu života ove kategorije stanovništva u tom periodu (Savićević, 1989). Prema podacima UN, u Bosni i Hercegovini je 1991. godine živjelo 3.697.232 stanovnika. Od tog broja 367.733 ili 9,9% bilo je nepismeno. U istom periodu, Albanija je imala 5,2% nepismenog stanovništva, Bugarska 0,6%, Rumunija 0,7%, Mađarska 0,3%. Prema podacima UNESCO-a, Albanija danas ima 2,2% nepismenog stanovništva, Rumunija 0,4%, Bugarska 0,3%... UNESCO nema podatke o broju nepismenih u Bosni i Hercegovini, jer nije izvršen popis stanovništva i nema validnih podataka o broju nepismenih, a svakako da su ratna dešavanja, migracije stanovništva i ekonomska kriza uticale da se broj nepismenih poveća. Upravo ovakvo stanje u društvu zahtijeva progresivne promjene u obrazovnom sistemu koji je neophodno prilagođavati evropskim standardima, a to nudi koncept cjeloživotnog učenja. „Pismenost ima smisla samo ukoliko se konsekvence pismenosti odraze na čovjekove sposobnosti razmišljanja, o svijetu, o njegovom položaju u tom svijetu, o radu, o njegovoj snazi da promjeni svijet, o odnosu svijesti i pismenosti same, pri čemu ona prestaje da bude nešto spoljašnje i postaje dio njega, i postaje kreacija uz pomoć njega“ (Oljača, 1997, str. 183). Nažalost, problem nepismenosti stanovništva je bio jedan od prioritarnih problema nerazvijenih zemalja u XXI vijeku, a kod nas je još aktuelan, što dovoljno ukazuje da društvo mora ubrzano rješavati ovaj problem i težiti društvu koje uči kroz čitav radni i životni vijek.

KARAKTERISTIKE CJELOŽIVOTNOG UČENJA

Cjeloživotno učenje je koncept koji ima svoje utemeljenje i efikasne programe. U devedesetima godinama prošlog vijeka, u Evropi se afirmišu cjeloživotno učenje kao politika koja odgovara na probleme ekonomske krize i povećane nezaposlenosti. U tom periodu pomiče se fokus s obrazovanja, koje je institucionalizovani i organizirani proces, na cjeloživotno učenje, koje uključuje sve oblike učenja u svim životnim okolnostima. U tom periodu, EU je isticala koncept cjeloživotnog učenja kao jedan od ključnih instrumenata uspješnog suočavanja sa društvenim promjenama (Zaferiakou, 2002; Coohlahan, 2002). Uz koncept cjeloživotnog učenja najčešće se povezuju ciljevi ekonomske prirode kao što su postizanje veće konkurentnosti i trajne zapošljivosti. S druge strane, ne smiju se zanemariti jednako važni ciljevi koji pridonose aktivnijoj ulozi pojedinca u društvu. Ti su ciljevi podsticanje društvene uključenosti, razvoj aktivnoga građanstva, te razvijanje individualnih potencijala pojedinca (Muršak, 2009). Zato se u današnje doba ekonomskih i socijalnih promjena i brze tranzicije društva u tzv. “društvo znanja”, i demografske situacije prema kojoj populacija u Evropi postaje sve starija, javlja potreba za novim pristupom obrazovanju i učenju, tj za uvođenjem prakse cjeloživotnog učenja, odnosno aktivnosti učenja tokom čitavog života, s ciljem konstantnog unapređivanja znanja, vještina i sposobnosti unutar lične, građanske, društvene i poslovne perspektive, što ujedno predstavlja i definiciju tog pojma (Memorandum o cjeloživotnom učenju, 2000). Evropska komisija je integrisala različite obrazovne inicijative i inicijative obuke pod istim krovom, programom *Cjeloživotno učenje*. Sa značajnim budžetom od skoro 7 milijardi evra za period od 2007. do 2013.

godine, novi program mijenja postojeće programe obrazovanja, stručne obuke i programe učenja putem elektronskih medija koji su završeni 2006. godine.

Novi program *Cjeloživotno učenje* pruža šansu licima svih starosnih kategorija i sastoji od četiri pod-programa. Comenius, kreiran za škole, počevši od obdaništa i nastavljajući kroz srednjoškolsko obrazovanje do njegovog završetka. Erasmus je kreiran za visoko obrazovanje. Leonardo da Vinci je kreiran za stručno obrazovanje i obuku, a Grundtvig za učenje starijih lica. Transverzalni program dopunjuje ova četiri pod-programa u cilju osiguravanja postizanja najboljih rezultata ovih programa. Konačno Jean Monnet program stimulira učenje, razmišljanje i diskusiju o procesu integracije EU u institucijama visokog obrazovanja širom svijeta.

U vezi sa pitanjem četiri sektorska programa, postavljeni su kvantitativni ciljevi da bi se osigurao bitan i mjerljiv efekat programa. Ciljevi su:

- Za **Comenius**: uključiti najmanje tri miliona ljudi u zajedničke obrazovne aktivnosti, tokom programskog perioda.
- Za **Erasmus**: doprinijeti postizanju rezultata do 2012. godine u pitanju studentske mobilnosti tri miliona učesnika programa u sklopu sadašnjeg programa i njenih prethodnika.
- Za **Leonardo da Vinci**: povećati zapošljavanje u preduzećima do 80 000 ljudi godišnje do završetka programa.
- Za **Grundtvig**: podržati mobilnost 7 000 pojedinaca uključenih u program učenja odraslih godišnje, do 2013.

Glavni ciljevi programa *Cjeloživotno učenje* predstavljaju direktan odgovor na lisabonske ciljeve EU iz 2000. godine. Osnovni cilj je pomoći EU da se kroz program *Cjeloživotnog učenja* razvije svjetski najkonkurentnija i najdinamičnija ekonomija, bazirana na znanju sa održivim ekonomskim razvojem kojim se nudi veći broj kvalitetnih poslova, bolja socijalna usklađenost i ekološka osviještenost za buduće generacije. Specifični ciljevi programa *Cjeloživotno učenje* su:

1. Dati doprinos razvoju kvaliteta cjeloživotnog učenja i promovirati visoku stručnost, inovativnost i evropsku mjeru sistema na polju obrazovanja;
2. Promovirati učenje stranih jezika i jezičku različitost;
3. Dati podršku realizaciji evropskog područja za *Cjeloživotno učenje*;
4. Pomoći unapređivanju kreativnosti, konkurentnosti i mogućnostima za zaposlenje;
5. Promovirati saradnju u postizanju kvaliteta u svim sektorima obrazovanja i obuke u Evropi;
6. Koristiti rezultate, inovativne proizvode i procese kao i razmjenjivati primjere dobre prakse iz oblasti koje pokriva program *Cjeloživotno učenje*, sa ciljem poboljšanja kvaliteta obrazovanja i obuke.

Ključne kompetencije u ciklusu cjeloživotnog učenja su: komunikacija na maternjem jeziku, komunikacija na stranim jezicima, kompetencija u matematici, prirodnim naukama i tehnici, infirmatička kompetencija, znati kako učiti, interpersonalna, interkulturalna, društvena i građanska kompetencija, kulturno izražavanje.

UČEŠĆE BOSNE I HERCEGOVINE U EU PROGRAMIMA

Svaka zemlja Zapadnog Balkana koja nije članica EU teži da postane punopravni partner. Bosna i Hercegovina teži ka tome da postane država članica EU u narednoj deceniji i sva politika i praksa EU, ukoliko već sada nije relevantna, sigurno će biti u skoroj budućnosti. Za zemlju koja se još oporavlja od razarajućeg rata u periodu od 1992-1995. godine, sa ogromnim materijalnim i ljudskim gubicima, socijalnom i političkom nestabilnošću, visokom stopom nezaposlenosti i niskom stopom produktivnosti i konkurentnosti, sticanje kompetencija potrebnih za XXI. stoljeće i sveprihvatanje cjeloživotnog učenja je od krucijalne važnosti, ukoliko BiH želi da prevaziđe ogroman, i od ranih 1990-tih, rastući jaz sa razvijenim nacijama (Hođić, 2008). Evropska unija se saglasila, po programu Thessaloniki, da se učešće u programima zajednice otvori i za zemlje Zapadnog Balkana, u skladu sa pristupom koji se koristio u zemljama kandidata. To je bio jedan od prvih važnih koraka ka kreiranju mogućnosti za Bosnu i Hercegovinu da ojača proces integracije i da se upozna sa najboljim načinom rada EU, njenim zakonima u oblasti obrazovanja, obuke i pitanja mladih. Okvirni sporazum između Evropske komisije i BiH, u kojem se navode opšti uslovi za učešće BiH u programima zajednice, potpisan je na sastanku EU/Balkanskog foruma 22.11.2004. godine. Sporazum je ratifikovan od Parlamenta EU u maju, 2005. godine, a od BiH Parlamenta 2007. godine. Bosna i Hercegovina se priprema da učestvuje u bliskoj budućnosti u nekim programima zajednice koji su otvoreni za „treće zemlje“ u oblasti obrazovanja (posebno visokog obrazovanja) i pitanja mladih. Naime, radi se o dva za BiH veoma značajna programa a to su:

- Akcioni program EU na polju Cjeloživotnog učenja i
- Mladi u akciji.

Navedena dokumenta su osnova za razvoj koncepta cjeloživotnog učenja, a ciljevi i prijedlozi prezentovani u njima usmjereni su na razvoj društva i stvaranje društva znanja, tj. društva koje uči.

Cjeloživotno učenje postalo je jedno od „najkonkurentnijih oružija“ u današnjem svijetu. Sve se događa veoma turbulentno, što je uticalo na to da se u svijetu sve globalizira, te da bude dostupno u bilo koje vrijeme i na bilo kojem mjestu. Zato se u današnje doba ekonomskih i socijalnih promjena i brze tranzicije društava u „društvo znanja“ i demografske situacije prema kojoj populacija u Evropi postaje sve starija, javlja potreba za novim pristupom obrazovanju i učenju. Teži se učenju tokom čitavog života s ciljem konstantnog unapređenja znanja, vještina i sposobnosti unutar lične, građanske, društvene i poslovne perspektive. U takvom sistemu obrazovanja razvijaju se mnogobrojne mogućnosti davanja „druge šanse“ za one mlade ljude koji nisu zadovoljili svoje potrebe u formalnom školskom sistemu. Međutim, upravo davanje druge šanse i potreba da se nadoknadi propušteno u pogledu obrazovanja zloupotrebljava upravo obrazovni sistem BiH koji je u protekloj deceniji, zbog potrebe promjene zanimanja, prekvalifikovao i dokvalifikovao ogroman broj ljudi za šta su kasnije inspekcijske kontrole i revizije unutar pojedinih preduzeća utvrdile da je lažno i nevalidno.

Takođe, većina mladih ljudi smatra da završetkom škole ili fakulteta prestaje potreba za daljim učenjem i usavršavanjem. Na fakultetima se propagira cjeloživotno učenje, ali isto tako brojni nastavnici nisu spremni da unaprijeđuju svoje znanje, vještine i kompetencije, već se i dalje drže starih tradicionalnih metoda i tehnika. Poražavajuća je činjenica da veoma mali broj nastavnika na fakultetima govori neki od stranih jezika, te nas i ne čudi podatak da BiH kada je riječ o objavljivanju naučnih radova zauzima jedno do posljednjih mjesta u Evropi. Takođe, problem nezaposlenosti, siromaštva, političke nestabilnosti, demagogije vlasti demorališu mlade ljude da nastave sa nadograđivanjem svoga znanja, jer u takvim uslovima oni ne uspijevaju da pronađu posao i potvrde već stečena znanja. Otpor prema konceptu cjeloživotnog učenja dolazi upravo od onih koji više ne žele da uče, koji se i dalje oslanjaju na tradicionalne paradigme, bez obzira o kojoj se djelatnosti ili nauci radi. Zapravo, i ne čudi činjenica zašto se u BiH veoma sporo sprovode sve reforme i zašto je naše društvo u vezi sa svim društvenim, ekonomskim, socijalnim i drugim pitanjima toliko kompleksno. Društvo sve manje vrednuje obrazovanje i sve se manje oslanja na vlastite resurse, prihvatajući sve što dolazi izvana kao ispravno, kvalitetno i kao neophodno našem društvu, bez obzira na cijenu koje to društvo i stanovništvo trpi. Rezultati takvih nametnutih reformi, promjena, tranzicija, i dalje su očigledni i vidljivi. I dalje imamo najviše nepismenih stanovnika u Evropi, i dalje smo nerazvijena zemlja, te imamo svega 6% visokoobrazovanog stanovništva. Ako sve razvijene zemlje podstiču obrazovanje, ulažu ogroman novac u ljudske resurse, teže društvu koje uči, onda i bosanskohercegovačko društvo mora da prihvati koncept cjeloživotnog učenja kao rješenje za izlazak iz krize i kao rješenje za budućnost ovog društva. Koncept cjeloživotnog učenja omogućuje izbor i kvalitetniji život, ali i ekonomsku produktivnost i veći stepen zaposlenosti stanovništva, a to je upravo ono čemu naše društvo teži. Podrška ovom konceptu mora imati veće uporište u društvu i njegovim institucijama, ali i u porodici i svakom pojedincu koji želi da izgradi i unaprijedi vlastite potencijale.

ZAKLJUČAK

Postojeće obrazovanje u Bosni i Hercegovini i evidentan nedostatak prilika za sticanje znanja izvan formalnog konteksta, zajedno sa drugim nepovoljnim socio-ekonomskim-političkim uslovima, sprečavaju da se razvije pozitivna svijest o konceptu cjeloživotnog učenja kod građana Bosne i Hercegovine. Koncept cjeloživotnog učenja zahtijeva, prije svega, novu efikasniju reformu formalnog obrazovnog sistema u Bosni i Hercegovini, kako bi se stvorila pozitivna osnova za razvoj ovog koncepta. Ako je kvalitet obrazovnog sistema indikator razvijenosti i reputacije svakog modernog društva, onda BiH mora ozbiljnije i objektivnije sagledati da li sa ovakvim obrazovnim sistemom i posljedicama takvog sistema, kao i brojnim drugim problemima koji su prisutni već nekoliko decenija, može težiti Evropi i smatrati se društvom koje uči!

LITERATURA

1. Coolahan, J. (2002). Teacher education and the teaching career in an era of life long learning. *OECD Education Working Papers*, No. 2, OECD Publishing.
2. EU memorandum on lifelong learning (Memorandum o cjeloživotnom učenju) (2000).
3. Hođić, E. (2008). Cjeloživotno učenje u Bosni i Hercegovini. Sarajevo: Centar za sigurnosne studije.
4. Lisabonska deklaracija (2000).
5. Macanović, N. (2015). Pedagoške aktuelnosti. Banja Luka: CMZ.
6. Muršak, J. (2009). Obrazovanje odraslih u Sloveniji između zahtjeva Evropske unije, te mogućnosti i stvarnosti. *Andragoški glasnik*. br.2, str. 73 – 83.
7. Oljača, M. (1997). Andragogija. Novi Sad: Univerzitet u Novom sadu.
8. Savićević, D. (1989). Konceptija obrazovanih potreba u andragogiji. Beograd: Zavod za udbenike i nastavna sredstva
9. Zafeirakou, A. (2002). Teachers professional Development: *What incentives for Teaachers to Participate?* A background Paper for the Bulgaria program for Modernization of Education, ECA, World Bank.

UDK: 65.01:004

PREGLEDNI RAD

UTICAJ APSENTIZMA NA ORGANIZACIJU I UPRAVLJANJE PERFORMANSOM LJUDSKIH RESURSA UZ PODRŠKU INFORMACIONIH SISTEMA

THE IMPACT OF ABSENTEEISM ON HUMAN RESOURCE PERFORMANCE MANAGEMENT AND ORGANIZATION WITH THE SUPPORT OF INFORMATION SYSTEMS

APSTRACT

Apsentizam se smatra jednim od najkompleksnijih problema menadžmenta svake organizacije. Danas se apsentizam sa pravom smatra masovnom bolešću društva, a nastaje kao rezultat djelovanja brojnih eksternih, internih i ličnih faktora. Apsentizam je moguće mjeriti, kao učestalost i trajanje izostajanja, zakašnjavanja, prijevremenih izlazaka i drugih oblika povremenog i privremenog napuštanja konkretne organizacijske uloge. Osnovna prednost informacionih sistema ljudskih resursa se ogleda u potencijalu generisanja preciznijih i blagovremeno raspoloživih informacija iz domena funkcionisanja, kontrolisanja i planiranja, u odnosu na manuelne sisteme.

Ključne riječi: informacioni sistemi, softver, upravljanje ljudskim resursima, apsentizam, HRIS.

ABSTRACT

Absenteeism is considered one of the most complex management problems in any organization. Today, absenteeism is rightly regarded as a widespread societal issue, arising from the influence of numerous external, internal, and personal factors. Absenteeism can be measured in terms of the frequency and duration of absences, tardiness, early departures, and other forms of occasional and temporary withdrawal from specific organizational roles. The main advantage of human resource information systems lies in their potential to generate more accurate and timely available information in the areas of functioning, control, and planning, compared to manual systems.

Key words: information systems, software, human resource management, absenteeism, HRIS.

UVOD

Apsentizmom se smatra svako izostajanje s posla bez obzira na trajanje ili razlog izostanka. Najčešći uzroci apsentizma su sljedeći: porodični problemi, bolest, lične potrebe, stres... Apsentizam ne dolazi sam. Obično dolazi kao rezultat nezadovoljstva zaposlenih radnom organizacijom, uslovima rada ili međuljudskim odnosima. Apsentizam je najčešći i najvidljiviji pokazatelj problema u organizaciji. Apsentizam postoji u većoj ili manjoj mjeri u svakoj organizaciji i instituciji, to je najčešći i najvidljiviji pokazatelj problema u organizaciji ali i u društvu. U upravljanju ljudskim resursima označava višekratno izbjivanje zaposlenih sa posla bez opravdanog razloga.

Apsentizam se smatra jednim od najkompleksnijih problema menadžmenta svake organizacije. U medicini i psihologiji rada apsentizam najčešće upućuje na neke društvene, zdravstvene ili lične poremećaje (npr. disfunkcionalnost društva, poremećene međuljudske odnose, stres, mobing, uslovi rada, lični nedostatak radne etike, strategije izbjegavanja rada, depresiju, alkoholizam, druge oblike zavisnosti, itd.), naročito ako se radi o izostancima zbog bolovanja ili bez odobrenja. Uzroci svega toga upućuju na mnogo dublje devijacije, društvene kao i lične, stoga ova tematika zaslužuje detaljniji osvrt i analizu, u cilju prepoznavanja problema i njegovo eliminisanje u samom korijenu nastanka. Glavna prednost informacionih sistema ljudskih resursa se ogleda u potencijalu generisanja preciznijih i blagovremeno raspoloživih informacija.

Apsentizam je moguće mjeriti, kao učestalost i trajanje izostajanja, zakašnjenja, prijevremenih izlazaka i drugih oblika povremenog i privremenog napuštanja konkretne organizacijske uloge. Kontrola odsustvovanja sa posla se može obaviti uz pomoć evidentiranja vremena pomoću informacionih sistema, tačnije funkcionalnosti softverskih rješenja sistema za upravljanje ljudskim resursima, odnosno podmodula za evidentiranje prisustva kojima se evidentira vrijeme dolaska, vrijeme odlaska, objašnjenja razloga kašnjenja, omogućavanje zaposlenima da evidentiraju vrijeme provedeno na različitim poslovima povezivanje sa platnim spiskovima, generisanje izvještaja namijenjenog rukovodionicima, itd.

U ovom naučnom radu, prikazan je etalon model i specificirana struktura dijela informacionog modela menadžmenta ljudskih resursa. Sastavni moduli ovog modela prezentovani su skraćeno, osim modula u centru razmatranja ovog rada, a to je modul za upravljanje performansom (uključujući apsentizam) koji je u ovom naučnom radu elaboriran detaljno.

UTICAJ APSENTIZMA NA PRODUKTIVNOST I PERFORMANSE

Apsentizmom se smatra svako izostajanje s posla bez obzira na trajanje ili razlog izostanka. Najčešći uzroci apsentizma su sljedeći: porodični problemi, bolest, lične potrebe, stres... U organizaciji postoje različite vrste izostanaka koji se mogu sistematizovati na opravdane i neopravdane. Obično dolazi kao rezultat nezadovoljstva zaposlenih radnom organizacijom, uslovima rada ili međuljudskim odnosima. To je najčešći i najvidljiviji pokazatelj problema u organizaciji. Učestali apsentizam znak je nadolazeće fluktuacije, a fluktuacija ukazuje na negativne tendencije i probleme u organizaciji. Smatra se da je stopa apsentizma obrnuto proporcionalna konkurentnosti zaposlenih, a konkurentnost zaposlenih dobija se istraživanjem vrijednosti ljudskog kapitala.

Apsentizam postoji u većoj ili manjoj mjeri u svakoj organizaciji i instituciji. Za menadžment organizacije upozoravajuće je pravilo da su izostanci sa posla simptomi različitih zdravstvenih, ličnih i socijalnih poremećaja zaposlenih, sa jedne i alarm da u organizaciji nešto nije u redu i da se mora pristupiti analizi organizacionih, tehnoloških i upravljačkih odnosa, sa druge strane. Rješavanje problema apsentizma u organizaciji važno je iz više razloga:

- apsentizam smanjuje produktivnost i profitnu sposobnost organizacije i njenog menadžmenta,
- otežava ostvarivanje strategijskih ciljeva, u prvom redu organizacija „totalnog kvaliteta“,
- slabi konkurentne sposobnosti na domaćem i stranom tržištu,
- otežava planiranje ljudskih resursa za očekivane zadatke i
- ukazuje na simptome problema i specifičnu bolest organizacije koja se najčešće iskazuje u visokim troškovima zamjene apstinenta, obukom novih zaposlenih, njihovim uvođenjem u posao, a sve kroz tzv. izgublenu dobit.

Apsentizam se smatra jednim od najkompleksnijih problema menadžmenta svake organizacije, a posebno menadžmenta ljudskih resursa. Kao i fluktuacija, tako i apsentizam ima brojne razloge koje menadžeri treba da istraže i utvrde da bi mogli uticati na tu pojavu.

Uglavnom postoje dva osnovna uzroka izostajanja sa posla:

- nemogućnost tj. nesposobnost da zaposleni radi usljed više sile i
- nedostatak motivacije za rad.

Što se tiče prvog uzroka, on je objektivne prirode i uglavnom je u vezi sa opravdanim izostajanjem. Kada govorimo o drugom uzroku – nedostatak motivacije za rad, riječ je, prije svega, o ličnim karakteristikama zaposlenog da do-

de na posao, njegovo zadovoljstvo s poslom, mogućnost napredovanja i razvoja u karijeri i slično. Uglavnom se može reći da je motivacija za prisustvovanje na poslu rezultat unutrašnjeg psihičkog stanja, sa jedne, i prirode i karaktera radne sredine u, prvom redu, sistema rukovođenja i upravljanja, sa druge strane. Zaposleni koji uživa u poslu, uklapa se u radni ambijent, „nalazi sebe“ u postojećoj organizaciji, sagledava mogućnosti napredovanja i razvoja u karijeri, imaće neuporedivo veću želju da radi, da ne apstinira sa posla, od onoga koji je nezadovoljan i frustriran, kako samim sobom, tako i sa organizacijom i sredinskim uslovima rada. Isto tako i vrsta posla umnogome može da utiče na stepen apsentizma u organizaciji (Smith, 2004).

Kontrola odsustvovanja sa posla se može obaviti uz pomoć evidentiranja vremena, korištenjem savremenih tehnologija odnosno informacionih sistema za praćenje prisustva kojima se:

- evidentira vrijeme dolaska, vrijeme odlaska i računa broj radnih sati,
- omogućava zaposlenima da evidentiraju vrijeme provedeno na različitim poslovima,
- traži od zaposlenih da objasne razloge kašnjenja, ranog odlaska sa posla ili drugog odsustva,
- može obaviti povezivanje sa platnim spiskovima radi proračuna plata i bonusa, kao i implementiranje fleksibilnog radnog vremena i
- generiše izvještaj namijenjen rukovodiocima, u kojem se navode razlozi i dužine odsustvovanja sa posla. U okviru naprednih sistema povezuju se podaci o vremenu dolaska i odlaska, sa ekranima u kancelarijama rukovodilaca tima, tako da je njima uvijek na raspolaganju informacija o broju zaposlenih koji su na poslu, kao i učestalosti kašnjenja.

Kada govorimo o devijacijama koje utiču na radnu produktivnost, svakako je neophodno dotaći se i ovog pojma. Prezentizam je pojava kad zaposleni dođu na posao, ali ne rade na odgovarajući način (Schultz i sur., 2007.). Razlozi mogu biti različiti, kao što je druženje s kolegama s posla, „surfanje“ na internetu, privatno dopisivanje e-mailom ili sms-om, obavljanje privatnih poziva i privatnih poslova izvan radnog mjesta, ali i očekivanja poslodavca da zaposleni mora biti na radnom mjestu bez obzira na obim posla (Levin-Epstein, 2005., MojPosao, 2011). Ono što karakteriše prezentizam je smanjena produktivnost i snižen kvalitet rada (Loeppke i sur., 2003). Prezentizam se može definisati i kao prisutnost zaposlenih na poslu, ali zaposleni nije u mogućnosti potpuno funkcionisati. Problemi nisu toliko izraženi da bi doveli do izostanka s posla, odnosno apsentizma. U tom slučaju zaposleni često dolaze na posao umorni ili bolesni, imaju niži nivo radnog morala, imaju loše mišljenje o svojem poslu, te doprinose smanjenju produktivnosti na radnom mjestu i nižim kvalitetom rada (Kopman i sur., 2002., Goetzel i sur., 2007., Middaugh, 2007).

UPRAVLJANJE PERFORMANSAMA KAO SASTAVNI DIO UPRAVLJANJA USPJEŠNOŠĆU

Upravljanje performansama je sržni dio upravljanja uspješnošću (performance management) kao sve važnijeg zadatka managementa. Upravljanje uspješnošću odnosi se na sve menadžerske aktivnosti i instrumente, uključujući i procjenu uspješnosti, koji osiguravaju postizanje ciljeva uspješnosti i strategijskih ciljeva organizacije. (Bahtijarević-Šiber:1999).

Sistem za upravljanje performansama je niz aktivnosti koje sveobuhvatno utiču na čitavu organizaciju, a koriste ga menadžeri kako bi uskladili organizacione ciljeve s ciljevima zaposlenih i time unaprijedili poslovanje u širem smislu. To je sistemski proces koji služi za poboljšanje organizacijskih performansi, kroz poboljšanje performansi pojedinaca i timova.

U ovom procesu prvo je neophodno izvršiti evaluaciju i procjenu performansi zaposlenih i njihovih karakteristika, da bi ih se u perspektivi moglo poboljšati i uskladiti s ciljevima koje treba realizovati zbog ostvarivanja planiranog postavljenog poslovnog rezultata.

Sistem za upravljanje performansama ljudskih resursa treba smatrati fleksibilnim procesom, a ne nužno "sistemom". Upotreba izraza "sistem" implicira na krut, standardiziran i birokratski pristup koji nije u skladu s konceptom upravljanja uspješnošću kao fleksibilnog, promjenjivog i koherentnog procesa koji primjenjuju rukovodioci koji rade sa svojim timovima u skladu s okolnostima u kojima posluju. (Armstrong: 2006) Bez obzira da li se radi o organizacijama koje posluju u profitnom ili neprofitnom sektoru, činjenica je da ukoliko ne bi postojao razvijeni sistem za praćenje performansi ljudskih resursa, organizacije ne bi bile u mogućnosti razlikovati uspjeh od neuspjeha, pa time ne bi imale uvid niti uticaj na poboljšanje individualnih rezultata zaposlenih i ukupnih rezultata organizacije. Praćenje i ocjenjivanje performansi predstavlja postupak u kojem se sistematski procjenjuje koje kompetencije i relevantne karakteristike posjeduje zaposleni, kako se one manifestiraju, koliko je to u skladu s performansama posla, te što učiniti da ih se uskladi.

Ciljevi praćenja i ocjenjivanja performansi ljudskih resursa ogledaju se u vidu izgradnje visoke kulture radne performanse, postizanja punog potencijala pojedinaca i timova kako bi mogli u kontinuitetu zajednički unaprijediti poslovne procese i postići bolju kompetitivnost cijele organizacije. Kada postoji dobro formirano praćenje performansi unutar organizacije, tada svaki zaposleni može

da dobije povratnu informaciju o svom radu, pa tako ima mogućnosti da evaluira svoje sposobnosti i znanja koja posjeduje te ih unapređuje, a tim informacijama organizacija dobija preciznu sliku o ljudskim resursima koji sačinjavaju tu organizaciju. Uz pomoć savremene tehnologije, informacionih sistema i softvera posebno izgrađenih za tu oblast, taj proces se može obavljati veoma brzo i sa visokom preciznošću, a to rezultira donošenjem kvalitetnih budućih odluka i planova pomoću kojih će se ostvariti organizacijski ciljevi.

Glavni ciljevi praćenja i ocjenjivanja uspješnosti su:

1. Poboljšanje radne uspješnosti
2. Osiguravanje podsticajnog sistema nagrađivanja
3. Utvrđivanje individualnih i organizacijskih potencijala
4. Profesionalna orijentacija i optimalno raspoređivanje ljudi
5. Utvrđivanje potreba i planova obrazovanja i usavršavanja
6. Utvrđivanje kriterija i selekcija
7. Utvrđivanje razlika između sadašnjih i budućih potreba
8. Razvoj individualne karijere (Bahtijarević-Šiber:1999).

Uz podršku informacionih tehnologija obezbjeđuje se brza povratna informacija, koja predstavlja ključnu poveznicu i ogledalo organizacijske brige o uspješnom ili neuspješnom upravljanju ljudskim resursom u građenju dugoročne konkurentne sposobnosti. Povratna informacija prikazuje dobro obavljen posao, stimuliše na daljnji trud i motivaciju. Zaposlenima daje uvid u one kompetencije koje su dobro razvijene kao i kompetencije koje je potrebno dodatno unapređivati. Pomoću informacionih sistema konstruisanih namjenski za ovaj segment poslovanja, povratna informacija je vjerodostojna i može se iznijeti na pravilan način, pa time može imati i značajan uticaj na zaposlenog.

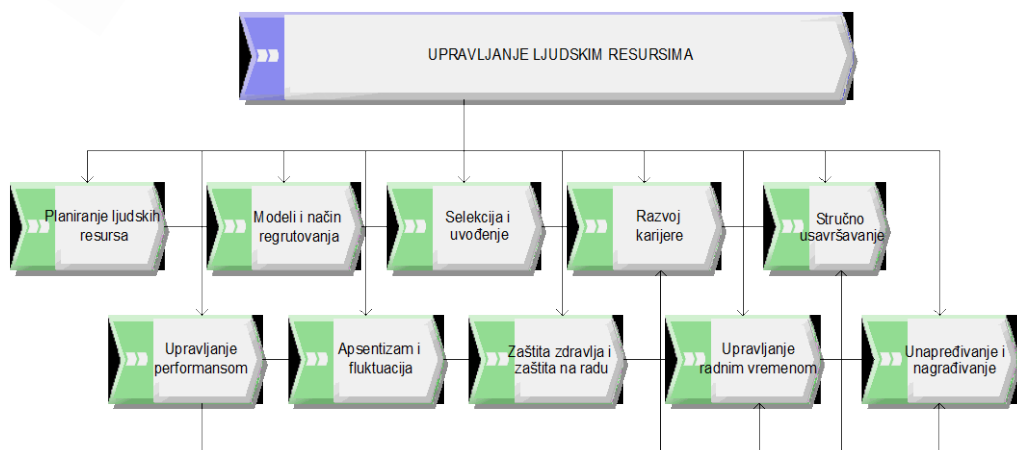
MODEL I STRUKTURA INFORMACIONOG SISTEMA UPRAVLJANJA LJUDSKIM RESURSIMA

Osnovna prednost IS-a ljudskih resursa se ogleda u potencijalu generisanja preciznijih i blagovremeno raspoloživih informacija iz domena funkcionisanja, kontrolisanja i planiranja, u odnosu na manuelne sisteme. Brzina i preciznost IS se jednostavno ne mogu porediti sa manuelnim sistemima. Osnovna svrha svakog IS je da pomogne menadžerima ljudskih resursa i drugim rukovodiocima u donošenju ispravnih odluka. U tom smislu, IS mora da generiše informacije koje su korisne organizaciji. Savremene organizacije sve jasnije shvataju

da im valjano upravljanje ljudskim resursima može značajno doprinijeti sticanju održivih kompetitivnih prednosti.

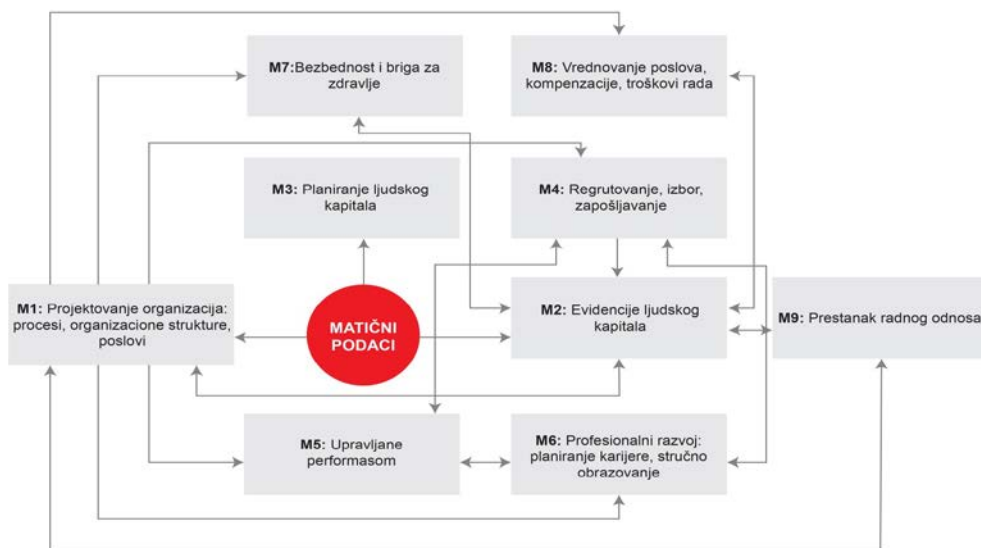
Značaj koncepata i pristupa upravljanja ljudskim resursima, a prema tome i vrednovanja i ocjenjivanja ljudskog kapitala, sa podrškom informacionih sistema, prema svemu sudeći, zasniva se na tome što zahvaljujući njima biva promijenjeno doskorašnje shvatanje i razumijevanje doprinosa ljudskih resursa performansi organizacije. Ljudski resursi i proces upravljanja njima je nešto što ljudi donose organizaciji (i odnose sa sobom kada je napuste) i što se razvija u organizaciji kroz proces usavršavanja osoblja i sticanje radnog iskustva (Elias & Scarbrough, 2004, str. 22). Nema efikasnog strategijskog upravljanja ljudskim resursima bez podrške informacionih tehnologija i informacionih sistema. Razvoj informacionih tehnologija i informacionih sistema dramatično mijenja upravljanje ljudskim resursima; transformiše tradicionalne pristupe u digitalizovane onlajn procese u internet okruženju i vrši podršku svim subprocesima i aktivnostima i obezbjeđuje informacije HR osoblju, operativnom, taktičkom i strategijskom menadžmentu. Dakle, drugi važan kapital organizacije, posmatran u kontekstu strategijskog upravljanja i upravljanja ljudskim resursima, jeste informacioni kapital.

Ako pođemo od aksiome i od stanovišta da je upravljanje ljudskim resursima jedan megaproces u procesnoj mapi organizacije dio BPA (engl. Business Process Architecture), onda je logično dalje govoriti o procesima, subprocesima ili manjim integrativnim dijelovima ovog procesa. Proces upravljanja ljudskim resursima je dizajniran AVE (engl. Add Value Engineering) pristupom, metodologijom i VAC (engl. Value Added Chain) tehnikom je razložen na više manjih procesa, odnosno subprocesa. (R. Davis & E. Brabander, 2007), (R.A. Noe, J. R. Hollenbeck, B. Gerhart, P.M. Wright, 2011). Njegova BPA struktura nivoa VAC modela je prikazana na slici 1.

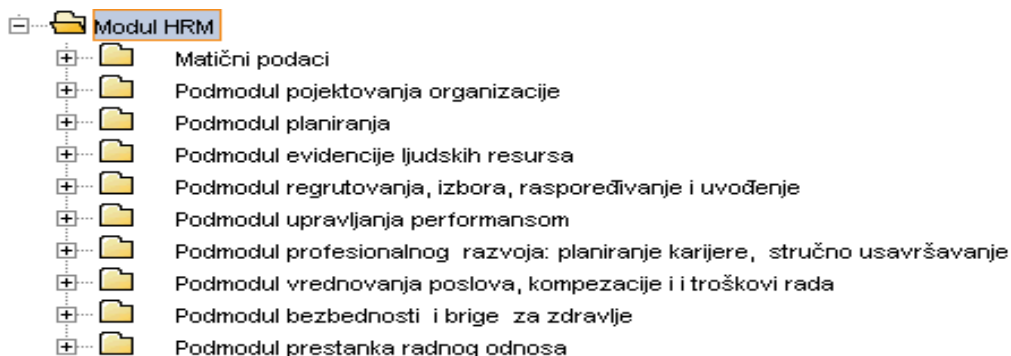
Slika 1: Model BPA za upravljanje ljudskim resursima

U tekstu koji slijedi, prikazan je etalon model i specificirana struktura dijela informacionog modela menadžmenta ljudskih resursa, izgrađena na osnovu istraživačkih saznanja sprovedenih izučavanjem teorije i empirijskih svjedočanstava. Sastavni moduli ovog modela prezentovani su skraćeno, osim modula koji se nalazi u centru ovog rada a to je modul za upravljanje performansom (uključujući apsentizam) i on je u ovom naučnom radu elaboriran detaljno.

Slika 2: Model i struktura digitalizovanog procesnog upravljanja ljudskim resursima

U modelu su prikazani značajni moduli i naznačene sve primarne funkcionalnosti, kojima se podržavaju procesi, subprocessi i profesionalne aktivnosti sistema upravljanja ljudskim resursima. Sistem je projektovan od deset modula prikazanih na slici 3, koje čine brojne aplikacije u njihovim sadržajima.

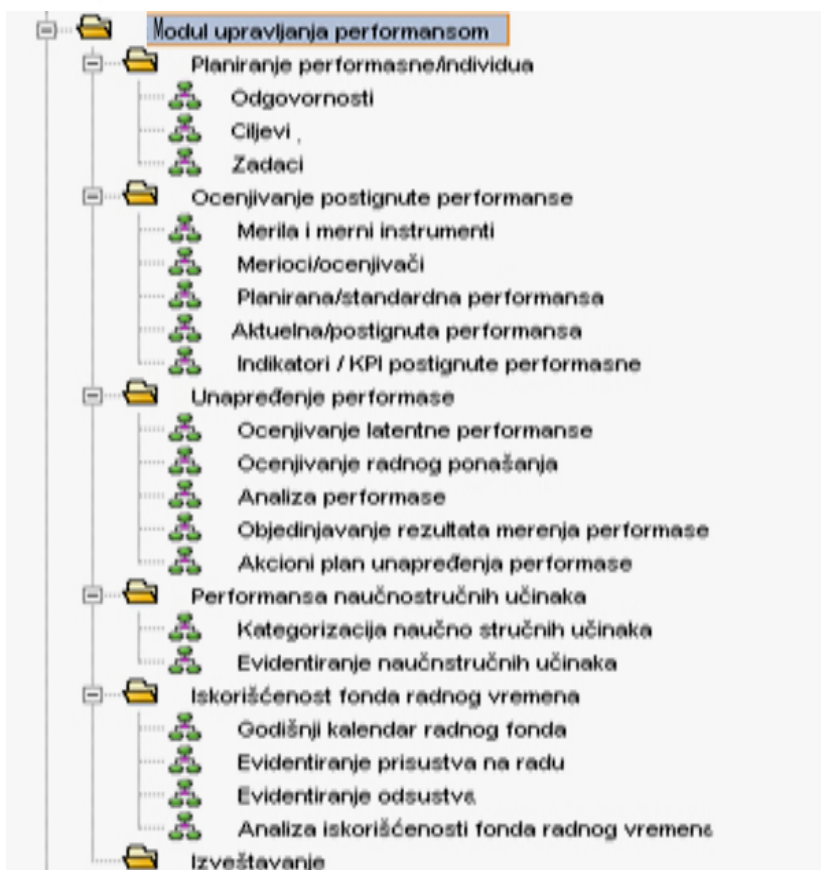
Slika 3: Struktura HRIS-a (Human Resources Information Systems) upravljanja ljudskim resursima

Treba istaći da svi sačinitelji (moduli, aplikacije) prikazanog i strukturiranog modela su dijelovi cjeline, nadređenog sistema, koji su međusobno povezani i potpuno funkcionalno zavisni. Nema planiranja bez projektovanja organizacionih struktura, bez valjane evidencije o zaposlenima, bez razvoja karijere i tako dalje u kauzalni kovitlac!

Holizam ističe cjelinu, ali holizam utvrđuje da nema razumijevanja kompleksnih, dinamičkih cjelina bez njihovog raščlanjivanja i razumijevanja dijelova te cjeline. Međutim, zbog ograničenja obima ovog naučnog rada, kao i zbog fokusa na problematiku istaknutu u samom nazivu, u tekstu koji slijedi biće riječi o prirodi, svrsi i funkcionalnostima određenog modula konstruisanog etalon modela informacionog sistema menadžmenta ljudskih resursa, bez pojašnjavanja ostalih ravnopravno i jednako važnih modula.

SPECIFIKACIJE I OPIS MODULA UPRAVLJANJA PERFORMAN-SOM

Modul upravljanja performansom je jedan od izuzetno važnih modula UIS-a menadžmenta ljudskih resursa. Organizacije i menadžeri imaju veliku „potražnju“ za ovim modelom, ali ga, nažalost, u praksi vema malo implementiraju. Osnovne funkcionalnosti modula su: (a) planiranje performanse timova i individua, (b) ocjenjivanje postignute performanse, (c) unapređenje performanse, (d) performansna naučnostručnih učinaka, (e) iskorištenost fonda radnog vremena. (Slika 4).

Slika 4: Funkcionalnosti modula upravljanja performansom

Planiranje performanse tiče se utvrđivanja odgovornosti, postavljanja ciljeva i radnih zadataka koji tim i pojedinci treba da realizuju u nekom zadatom vremenu. Svako treba da zna šta su mu odgovornosti, koje ciljeve treba da postigne i koje zadatke efikasno i efektno da obavi da bi te ciljeve postigli. U ovom dijelu softverskog podmodula treba imati funkcionalnosti i opcije kojima se planiranje performanse može uspješno izvesti. Dakle, *planiranje performanse* jeste determinisanje odgovornosti, postavljanje ciljeva i planiranje radnih zadataka. Ona je osnova za mjerenje i ocjenjivanje performanse.

Ocjenjivanje postignute performanse je skup procedura i tehnika kojima se nadzire, kontroliše i mjeri ostvarena performansa. Bez mjerila i mjernih instrumenata, mjerioca, planirane ili standarizovane performanse, mjerenja i bilježenja u softveru postignuća performanse, nema mjerenja i ocjenjivanja postignuća aktuelne performanse. Posebno važnu ulogu u mjerenju performanse imaju ključni indikatori performanse (KPI). Indikatori performanse su veli-

čine čije mjere opisuju koliko tim i/ili pojedinac postiže postavljanje ciljeve, realizuje definisane radne zadatke. Dakle, indikator obezbjeđuje potvrdu da neki planirani rezultat jeste ili nije postignut. U postupku ocjenjivanja performanse treba da su mjerljive sljedeće kategorije: *cilj, zadaci, vrsta zadatka, rokovi, planirana performansa, aktuelna performansa i pokazatelj performanse*.

Unapređenje performanse je, takođe, kompleksan zadatak, a softverski automatizovan još složeniji. Obuhvata nekoliko metodološki zapletenih, osjetljivih i važnih aktivnosti: (a) ocjenjivanje latentne performanse, (b) ocjenjivanje radnog ponašanja, (c) analiza performanse, (d) objedinjavanja rezultata mjerenja performanse i (e) akcioni plan unapređenja performanse. Ocjenjivanje latentne performanse oslanja se na već procijenjenu zahtijevanu performansu posla koji tim ili pojedinac obavlja prema više dimenzija i kriterijuma kao što su: zahtijevana stručna kompetencija (mnogi aspekti), opšta performansa, menadžerska performansa. Nije dovoljno ocijeniti latentnu performansu (ono što zaposleni ima postojano, skriveno, koje se spolja ne očituje), već je neophodno omogućiti i obavljati permanentno ocjenjivanje radnog ponašanja zaposlenih: kvalitet rada, ispunjenje rokova, odnosa sa drugima, odnosa i odgovornosti prema klijentima itd.

Ocjenjivanje postignute performanse i unaprijeđenje performanse mora biti transparentan proces, tim i individue, kojih se ona tiče, moraju biti upoznati i argumentovano uvjereni da su ishodi ocjenjivanja realni i da su akcije za unapređenje nužne. U te svrhe je neophodna *analiza performanse*, a to nije ništa drugo nego obavljanje istog procesa od tima i/ili pojedinaca – samoocjenjivanje. Samo tako sučeljene činjenice daju adekvatne rezultate. Slijede one funkcionalnosti softverskih rješenja koje omogućavaju objedinjavanje pokazatelja svih ovih aspekata performanse u jednu mjeru. Na kraju tumačenja funkcionalnosti ovog dijela softverskih rješenja potrebno je ukazati još na jednu veoma važnu funkcionalnost. Riječ je o funkcionalnosti koja treba da omogući izradu *akcionog plana unapređenja performanse*. Treba, naime, sačiniti pregled značajnih odstupanja stvarne radne uspješnosti od željene radne uspješnosti (performanse) i na osnovu dobijenih rezultata specifikovati znanja/vještine/ponašanja/postignuća u kojima je neophodno postići poboljšanje (Smith, 2004).

Dimenzija performanse tima/individua su i *naučnostručni učinci*. Treba u softveru imati takve zapise kao što su članci, knjige, priručnici, patenti, projekti i slično, jer na osnovu tih indikatora možemo pouzdanije praviti timove, delegirati odgovornosti, ciljeve i zadatke.

Iskorištenost fonda radnog vremena je posebno poglavlje mjerenja performanse. Mnoga istraživanja su pokazala da i u najproduktivnijim preduzećima u svijetu postoji visok procenat (oko 20%) „rasipanja“ raspoloživog radnog vremena, odnosno apsentizma. Odsutnost, neprisutnost, izbjegavanje obaveza česta je pojava u savremenim radnim odnosima. Zato u ovom softverskom modulu treba omogućiti izradu za svakog zaposlenog:

- godišnjeg kalendara radnog vremena,
- evidentiranje prisustva na radu,
- evidentiranje odsustava i razloga,
- obavljanje analiza iskorićenosti fonda radnog vremena.

Podmodul za evidenciju i analizu radnog vremena, omogućava vođenje detaljne evidencije prisutnosti zaposlenih u jednoj organizaciji. Evidencija je sprovedena na osnovu precizne sistematizacije organizacije po organizacionim jedinicama, registracije zaposlenih kao i kreiranja rasporeda rada po smjenama uz mogućnost evidentiranja svakog službenog kao i privatnog izostanka (bolovanje, godišnji odmor itd). Omogućeno je i fleksibilno definisanje radnog vremena (smjena): fiksno, klizno, automatsko radno vrijeme. Opcijama za automatsko prepoznavanje smjena radnog vremena omogućava da se zaposlenom definiše skup dozvoljenih smjena, na osnovu kojeg će njegov dolazak biti automatski svrstan u odgovarajuću smjenu. Modulom i podmodulom se definišu: granica smjena, tolerancije za kašnjenje, raniji izlazak i prekovremeni ostanak na poslu i dodavanje kliznog faktora. Podaci o vremenima dolaska i odlaska radnika su važni za svakog poslodavca koji želi da optimizuje svoje poslovne procese, a najbolji način za obezbjeđivanje ažurnih i preciznih informacija jeste oslanjanje na sistem za automatsku evidenciju radnog vremena. Uvođenje takvog sistema zaposleni uglavnom smatraju nepopularnom mjerom, ali je ona neophodna iz više razloga. Nijedan poslodavac ne želi da mu zaposleni kasne, izlaze bez opravdanog razloga u toku radnog vremena ili odlaze sa posla prije kraja rada. Sistemi ove vrste olakšavaju administrativne poslove vezane za obračun zarada, prekovremenog rada, bolovanja i odsustva zaposlenih, i utiču na podizanje opšteg nivoa bezbjednosti u organizaciji (Davis, Brabander, 2007).

ZAKLJUČAK

Radno vrijeme je jedan od najvažnijih inputa u procesu proizvodnje, specifičan po svojoj ograničenosti, prolaznosti i neobnovljivosti. Za razliku od drugih inputa, radno vrijeme ne možemo povećavati, skladištiti, nabavljati, nego sve ostale inpute moramo prilagoditi vremenu kako bismo iz radnog procesa dobili

najbolji rezultat u smislu efikasnosti i efektivnosti preduzeća. Za menadžment organizacije najvažniji pokazatelj apsentizma je izgubljeni fond časova odnosno radnih dana i troškovi izostanka. Apsentizam može iskazati prema polu, kvalifikacijama, i radnom stažu. Najvažnije mjerenje apsentizma izražava se kroz ekonomski aspekt izostajanja sa posla. Taj ekonomski aspekt iskazuje se ne samo kroz "izgubljenu dobit" zbog apsentizma zaposlenih, već i kroz troškove zamjene apstinenata novim radnicima koje treba dovesti iz bližeg i daljeg okruženja, što iziskuje izdatke vezane za regrutovanje, selekciju, uvođenje u posao, obuku, lične dohotke, naknade za bolovanja i druge obaveze utvrđene zakonom.

Menadžerska koordinacija na planu planiranja i upravljanja apsentizmom mogla bi se svesti na slijedeće aktivnosti:

- ispitivanje stavova potencijalnih apstinenata prema radu i organizaciji kao cjelini;
- istražiti da li je zaposleni zadovoljan sa različitim aspektima organizacije;
- ispitati zadovoljstvo zaposlenog sa radnim mjestom, grupom, organizacionom jedinicom, nadređenima, menadžerskom strukturom, mogućnostima profesionalnog razvoja i stručnog napredovanja;
- utvrditi profesionalne i životne aspiracije zaposlenog;
- utvrditi stepen stresa vezan za posao koji obavlja;
- istražiti stepen frustracije, frustracionu toleranciju i odbrambene mehanizme na frustraciju;
- ispitati socijalnu anamnezu zaposlenog.

Sve ove aktivnosti menadžeri trebaju balgovremeno da utvrde, istražuju i prate, jer su oni česti uzroci apsentizma i simptom problema. To je svojevrсни psihološki barometar, koji se mora držati pod kontrolom u suprotnom apsentizam se lako može oteti kontroli i dovesti u pitanje konkurentsku uspješnost organizacije.

Strategija za smanjivanje apsentizma ima za cilj da poveća motivaciju za rad svih zaposlenih, kako bi se odsustvovanje sa posla svelo na razumnu i prihvatljivu mjeru. To se postiže kroz:

- kvalitetno obogaćivanje posla;
- poboljšanje selekcije;
- usklađivanje zahtjeva rada, mogućnosti i interesa izvršioca;
- planiranje i razvoj karijere;
- demokratski stil rukovođenja;
- uspostavljanje otvorenih komunikacija između nadređenih i podređenih;

- vrednovanje, nagrađivanje i uvođenje bonusa za redovnost dolaska na posao;
- projektovanje i kreiranje zdravog radnog ambijenta;
- utvrđivanje programa savjetovanja i pomoći zaposlenima u rješavanju ličnih i porodičnih problema;
- primjena programa za smanjivanje stresa na radu, a posebno za ona radna mjesta za koje se utvrdi podložnost raznim stresogenima;
- obezbjeđivanje rekreacije, sportskih i drugih aktivnosti kako bi se ostvarila veća privrženost organizaciji.

Praćenje i ocjenjivanje performansi zaposlenih je proces kontinuiranog praćenja, vrednovanja i usmjeravanja radnih rezultata i radnog ponašanja, zasnovanog na odgovarajućim kriterijumima, metodama i sistemima procjene. Praćenje i ocjenjivanje performansi predstavlja postupak u kojem se sistematski procjenjuje koje kompetencije i relevantne karakteristike posjeduje zaposleni, kako se one manifestiraju, koliko je to u skladu s performansama posla, te što učiniti da ih se uskladi. Radi se o formalizovanom i strukturiranom postupku koji se odnosi na određeni vremenski period, za razliku od svakodnevnog procesa vrednovanja i ocjenjivanja od neposrednih rukovodilaca. Ovaj proces predstavlja bazu ukupne organizacione uspješnosti i jedan je od ključnih aspekata upravljanja ljudskim resursima.

U ovom naučnom radu ističu se kardinalni razlozi za uvođenje informacionih sistema ljudskih resursa, a to su između ostalih razloga, precizna evidencija i analiza radnog vremena i omogućavanje vođenje detaljne evidencije prisutnosti zaposlenih u jednoj organizaciji. Evidentiranjem i ocjenjivanjem performansi zaposlenih, ostvaruju se važni ciljevi kao što su bolja motivisanost zaposlenih i bolji uvid u buduće pravce razvoja zaposlenih. Sa pojačavanjem utakmice na tržištu, organizacije su shvatile da je upravljanje ljudskim resursima isto tako značajno kao i upravljanje finansijama ili drugim izvorima. Valjano upravljanje ljudskim resursima zahtijeva detaljnu informaciju za donošenje složenih odluka. Koliko zaposlenih će nam biti potrebno iduće godine? Kojim ljudskim resursima je potreban trening? Koji su najvažniji uzroci apsentizma i fluktuacije u organizaciji? Informacioni sistem ljudskih resursa pomaže da menadžment ljudskih resursa postane promišljena i planska aktivnost u organizaciji.

LITERATURA

1. Armstrong M., (2006). Performance Management key strategies and practical guidelines. Kogan Page, str. 1228

2. Bahtijarević-Šiber, F., (1999): Management ljudskih potencijala Zagreb., Golden marketing cit. str.505.
3. Davis R., Brabander E., (2007). ARIS Design Platform - Getting Started with BPM, Springer,.
4. Elias, J. & Scarbrough, H. (2004) Evaluating human capital: an exploratory study of management practice, *Human Resource Management Journal*, Vol. 14, No. 4, s. 21–40.
5. Goetzel, R.Z., Shechter, D., Ozminkowski, R.J., Marmet, P.F., Tabrizi, M.J. and Roemer, E.C. (2007). Promising practices in employer health and productivity management efforts: findings from a benchmarking study, *Journal of occupational and environmental medicine/American College of Occupational and Environmental Medicine*, 49, 5, 111-130.
6. Janežić G., (2000). Psihologija rada, Beograd
7. Koopman, C., Pelletier, K. R., Murray, J. F., Sharda, C. E., Berger, M. L., Turpin, R. S., Hackleman, P., Gibson, P., Holmes, D. M. and Bendel, T. (2002). Stanford presenteeism scale: health status and employee productivity, *Journal of occupational and environmental medicine/American College of Occupational and Environmental Medicine*, 44, 1, 14-20.
8. Levin-Epstein, J. (2005). Presenteeism and paid sick days, D.C.: CLASP Center for Law and Social Policy, Washington
9. Loeppke, R., Hymel, P. A., Lofland, J. H., Pizzi, L. T., Konicki, D. L., Anstadt, G. W., Baase, C., Fortuna, J. and Scharf, T. (2003). Health-related workplace productivity measurement: general and migraine-specific recommendations from the ACOEM Expert Panel, *Journal of occupational and environmental medicine/American College of Occupational and Environmental Medicine*, 45, 4, 349-359.
10. Middaugh, D.J. (2007). Presenteeism: sick and tired at work, *Dermatol Nurs*, 15, 2, 103-105.
11. MojPosao (2007). Prisiljeni smo na posao odlaziti bolesni.
12. Noe, R.A., Hollenbeck J.R.i dr: (2011). Menadžment ljudskih potencijala; Mate
13. Petković V. (1994). Sociologija rada, Ekonomski fakultet, Beograd,
14. Smith, S.: (2004). The HR answer book: an indispensable guide for managers and human resources professionals; AMACOM: American Management, New York,.
15. Schultz, A. B. and Edington, D. W. (2007). Employee health and presenteeism: a systematic review, *Journal of occupational rehabilitation*, 17, 3, 547-579.

UDK: 343.294:331

PREGLEDNI RAD

ZAPOŠLJAVANJE KAO PREDUSLOV USPJEŠNE REINTEGRACIJE BIVŠIH OSUĐENIKA

EMPLOYMENT AS A PREREQUISITE FOR THE SUCCESSFUL REINTEGRATION OF FORMER OFFENDERS

APSTRACT

Zapošljavanje bivših osuđenika ima ključnu ulogu u procesu njihove resocijalizacije, omogućavajući im da se ponovo integrišu u društvenu zajednicu i izgrade stabilan i održiv način života. Ipak, ovaj proces je često suočen s brojnim i složenim preprekama, uključujući ukorijenjene društvene predrasude, institucionalne i zakonske barijere, te hronični nedostatak formalnih kvalifikacija, radnog iskustva i pristupa tržištu rada. Uprkos tim izazovima, zaposlenje bivšim osuđenima obezbjeđuje ne samo ekonomsku nezavisnost i stabilnost, već i osjećaj lične vrijednosti, odgovornosti i pripadnosti, što značajno doprinosi smanjenju rizika od recidiva i ponovnog sukoba sa zakonom. U radu se analizira postojeći pravni i institucionalni okvir za zapošljavanje bivših osuđenika, kao i dostupne politike podrške, uz identifikaciju ključnih prepreka koje ometaju njihovu punu i održivu reintegraciju.

Ključne riječi: resocijalizacija, zapošljavanje, bivši osuđenici, prepreke, reintegracija.

ABSTRACT

Employment of former offenders plays a crucial role in their resocialization process, enabling their reintegration into the community and the construction of a stable and sustainable life. However, this process often faces numerous and complex obstacles, including deep-rooted social prejudices, institutional and legal barriers, and a chronic lack of formal qualifications, work experience, and access to the labor market. Despite these challenges, employment provides former offenders not only with economic independence and stability but also with a sense of personal worth, responsibility, and belonging, which significantly contributes to reducing the risk of recidivism and reoffending. This paper analyzes the existing legal and institutional framework for the employment of former offenders, as well as the available support policies, identifying key barriers that hinder their full and sustainable reintegration.

Key words: resocialization, employment, former convicts, obstacles, reintegration.

UVOD

Reintegracija bivših osuđenih lica nakon izdržane kazne zatvora predstavlja jedno od centralnih pitanja savremene penologije i društvene bezbjednosti. Uspješan povratak ovih lica u zajednicu uslovljen je nizom međusobno povezanih faktora, među kojima zapošljavanje zauzima posebno značajno mjesto. Pored toga što omogućava ekonomsku nezavisnost, zaposlenje doprinosi razvoju osjećaja lične vrijednosti i društvene prihvaćenosti, smanjuje stepen stigmatizacije i značajno utiče na prevenciju recidiva, čime se podstiče jačanje socijalne kohezije i ukupne bezbjednosti zajednice.

Uprkos jasno prepoznatom značaju zapošljavanja u procesu postpenalne reintegracije, bivši osuđenici se suočavaju s brojnim i složenim preprekama – od izražene društvene stigmatizacije i institucionalnih ograničenja, do nedostatka sistemskih mehanizama podrške i niske spremnosti poslodavaca na inkluziju ove populacije. Takve okolnosti umanjuju efekte rehabilitacije, otežavaju proces resocijalizacije i doprinose povećanom riziku od ponovnog izvršenja krivičnih djela, što ima negativne posljedice po društvenu stabilnost i javnu bezbjednost.

Cilj ovog rada jeste analiza zapošljavanja kao ključnog preduslova uspješne reintegracije bivših osuđenih lica u društvo, s posebnim osvrtom na prepreke prisutne u institucionalnom, zakonodavnom i društvenom okviru Crne Gore. Posebna pažnja posvećena je identifikaciji potencijala za unapređenje postojećih politika kroz primjenu dobrih praksi i relevantnih međunarodnih preporuka, sa krajnjim ciljem smanjenja stope recidivizma i jačanja bezbjednosti zajednice.

U radu su korišćeni domaći i međunarodni izvori, s ciljem obezbjeđivanja teorijske utemeljenosti i praktične validnosti iznesenih zaključaka i preporuka.

METODOLOGIJA RADA

Metodološki okvir ovog rada temelji se na kombinovanom teorijsko-deskriptivnom pristupu, s ciljem sistematske analize institucionalne, porodične i radne podrške u postpenalnoj reintegraciji bivših osuđenih lica. Pristup je strukturiran kroz tri komplementarna metodološka pravca:

1. Analiza sekundarnih izvora, koja obuhvata relevantnu naučnu i stručnu literaturu iz oblasti kriminologije, socijalne politike i penologije, kao i zakonske akte, strateške dokumente, izvještaje nevladinih organizacija i međunarodnih tijela. Ova analiza omogućava dublje razumijevanje normativnog, organizacionog i političkog konteksta resocijalizacije.
2. Komparativna analiza, koja se koristi za prikaz i analizu odabranih međunarodnih praksi (npr. iz Holandije, Sjedinjenih Američkih Država, Rumunije), s ciljem identifikacije relevantnih modela koji bi mogli doprinijeti unapređenju domaćih pristupa i politika postpenalne integracije.

3. Teorijska interpretacija nalaza, zasnovana na primjeni savremenih kriminoloških i socioloških teorija, uključujući teoriju socijalne kontrole i teoriju opšteg stresa. Ovaj okvir omogućava konceptualnu jasnoću u analizi faktora koji utiču na uspješnu reintegraciju i prevenciju recidiva.

Ovakva metodološka postavka doprinosi koherentnosti analize, osigurava naučnu utemeljenost nalaza i otvara prostor za formulisanje preporuka koje su istovremeno teorijski potkrijepljene i praktično primjenjive.

Teorijski pristupi u analizi kriminalnog ponašanja: sociološki i psihološki okviri

TERAPIJA SOCIJALNE KONTROLE

Prema Hirschiju, teorija socijalne kontrole ne predstavlja samo objašnjenje uzroka kriminalnog ponašanja, već i okvir kroz koji se društvene norme, obaveze i povezanost s institucijama mogu koristiti za prevenciju kriminala. On ističe da su pojedinci koji su integrisani u društvene strukture – poput porodice, obrazovnih ustanova i radnog okruženja – manje skloni kriminalnim aktivnostima, jer su motivisani da ostvaruju svoje ciljeve putem legitimnih sredstava, poput zaposlenja, koje pruža osjećaj stabilnosti i viziju budućnosti.

Ova teorija sugerira da kriminal ne proizlazi iz unutrašnjih potreba ili želja, već je posljedica slabe povezanosti pojedinca sa društvom i njegovim normama. Kada osoba nije integrisana u institucije koje promovišu pozitivne društvene vrijednosti (kao što je zaposlenje), povećava se vjerovatnoća upuštanja u devijantno ponašanje.

Za bivše osuđenike, zaposlenje predstavlja ključnu priliku za ponovno uspostavljanje veze sa zajednicom. Hirschi naglašava da, kako bi resocijalizacija bila djelotvorna, nije dovoljno samo obezbijediti posao – neophodno je da taj posao bude stabilan, da pruža dugoročne izgleda za integraciju i da bude praćen podrškom i mogućnostima za profesionalni razvoj. U suprotnom, privremeni i nestabilni poslovi ne rješavaju temeljne probleme, poput nedostatka društvene povezanosti i institucionalne podrške.

Dakle, u kontekstu zapošljavanja bivših osuđenika, teorija socijalne kontrole pomaže u razumijevanju zašto angažman na sekundarnom tržištu rada (niskoplaćeni, nesigurni poslovi) ne dovodi nužno do smanjenja kriminala, dok stabilni poslovi sa mogućnošću napredovanja mogu imati ključnu ulogu u smanjenju recidiva i jačanju socijalne uključenosti (Hirschi, 1979).

TERAPIJA OPŠTEG STRESA

Teorija opšteg stresa – General Strain Theory (GST), koju je razvio Agnew (1992, prema Carey, n.d.), predstavlja značajan teorijski okvir za razumijevanje kriminoloških fenomena, uključujući različite oblike kriminalnog ponašanja. Ova teorija polazi od pretpostavke da određeni oblici stresa, koji proizilaze iz negativnih životnih isku-

stava, mogu biti povezani sa povećanom vjerovatnoćom ispoljavanja kriminalnog ponašanja.

Agnew (1992, prema Carey, n.d.) identifikovao je više vrsta stresa koje mogu povećati sklonost ka kriminalu, kao što su: odbacivanje od strane roditelja, neadekvatno roditeljstvo, zlostavljanje, loši školski uspjesi, nezadovoljstvo poslom, beskućništvo, nasilni odnosi sa vršnjacima, viktimizacija i diskriminacija na osnovu rase ili pola. Ovi faktori mogu izazvati negativne emocionalne reakcije, poput bijesa, frustracije i tuge, koje pojedinci mogu pokušati da prevaziđu putem kriminalnog ponašanja.

U okviru teorije opšteg stresa, Agnew (1992, prema Carey, n.d.) razlikuje subjektivne i objektivne izvore stresa. Objektivni stresori, poput loših školskih rezultata ili razvoda roditelja, univerzalno se percipiraju kao negativni. S druge strane, subjektivni stresori odnose se na način na koji pojedinac doživljava određeni događaj. Na primjer, jedan student može lošu ocjenu doživjeti kao izuzetno stresnu, dok drugi na isti događaj može reagovati ravnodušno. Agnew i Froggio (2007, prema Carey, n.d.) naglašavaju da subjektivni stresori, odnosno oni koje pojedinac doživljava kao izuzetno negativne, imaju veću prediktivnu moć u pogledu kriminalnog ponašanja od objektivnih. Rezultati njihovih istraživanja ukazuju da osobe koje doživljavaju visoko negativne stresne situacije, poput raskida ljubavne veze ili akademskog neuspjeha, imaju veću vjerovatnoću da će se upustiti u kriminalne aktivnosti, kao što su krađa, konzumacija droge ili nasilno ponašanje.

Teorija opšteg stresa koristi se i za objašnjenje rodni razlika u kriminalnom ponašanju. Agnew i Broidy (1997, prema Carey, n.d.) ističu da muškarci i žene doživljavaju različite vrste stresa i primjenjuju različite strategije suočavanja. Muškarci su često podložni većem društvenom pritisku da ostvare ekonomski uspjeh i društveni status, dok su žene više usmjerene na izgradnju intimnih odnosa i porodične stabilnosti. Ove razlike u izvorima stresa utiču i na emocionalne reakcije i načine suočavanja. Muškarci, koji češće reaguju bijesom, skloniji su agresivnom ponašanju i nasilju. Nasuprot tome, žene koje pridaju veću važnost međuljudskim odnosima često internalizuju stres, što može dovesti do samodestruktivnog ponašanja, poput zloupotrebe psihoaktivnih supstanci ili poremećaja u ishrani (Broidy & Agnew, 1997, prema Carey, n.d.). Teorija opšteg stresa, dakle, pruža vrijedan uvid u to kako različiti socijalni, ekonomski i emocionalni faktori mogu doprinosti razvoju kriminalnog ponašanja, uzimajući u obzir društvene uloge i način na koji pojedinci reaguju na stresne situacije (Carey, n.d.).

Kazneni sistem kao društvena satisfakcija i uticaj rada na smanjenje recidivizma

Kazneni sistem se u savremenim sociološkim analizama sve češće sagledava kao aktivni činilac društvene stratifikacije, a ne isključivo kao odgovor na kriminalitet. Zatvaranje ne samo da prikriva stvarnu sliku o nezaposlenosti i prihodima pripadnika nižih društvenih slojeva, već i doprinosi dugoročnoj reprodukciji socijalne nejednako-

sti. Posebno su pogođeni mladi, slabije obrazovani muškarci iz etnički marginalizovanih zajednica, čiji izostanak iz zvaničnih statistika dovodi do iskrivljenih prikaza tržišta rada. Uključivanjem institucionalizovane populacije, dolazi do značajnog pada pokazatelja zaposlenosti, naročito među ovakvom populacijom.

Pitanje da li rad može predstavljati prekretnicu u životima kriminalaca, odnosno da li zapošljavanje može smanjiti stopu recidivizma, često se postavlja u istraživanjima koja se bave ovom tematikom. Teorija životnog ciklusa sugeriše da rad može imati transformativnu ulogu u životima osuđenih lica, jer omogućava interakciju s konvencionalnim članovima društva i jačanje društvenih kontrola koje podstiču poštovanje društvenih normi. Međutim, kod mlađih prestupnika rad može imati manji uticaj na smanjenje kriminalnog ponašanja, budući da su oni često u fazi života u kojoj su norme slabije usvojene ili se teže primjenjuju. Nasuprot tome, kod starijih prestupnika zaposlenje može značajno doprinijeti smanjenju stope povratništva, jer im omogućava stabilnost i reintegraciju u društvo. Kod mlađih, rad ima slab ili gotovo nikakav efekat na smanjenje kriminalnih aktivnosti, što je povezano sa specifičnostima njihove razvojne dobi i psihološkim faktorima koji utiču na donošenje odluka. Istraživanje zasnovano na podacima iz Nacionalnog eksperimenta o podržanom zapošljavanju, koje je obuhvatilo više od 3.000 osuđenih lica, omogućava detaljnu analizu efekata rada na kriminalno ponašanje. Istraživanje razlikuje efekte samog dodeljivanja posla, stvarnog učešća u programu i dostupnosti zaposlenja. Ovi podaci doprinose boljem razumijevanju uticaja različitih faktora, poput starosti i vrste zaposlenja, na mogućnost smanjenja kriminalnog ponašanja. Zaključci istraživanja ukazuju na to da rad može predstavljati značajnu prekretnicu za starije kriminalce, koji se kroz radni odnos lakše integrišu u društvo i rjeđe ponavljaju krivična djela, dok kod mlađih takav efekat izostaje. Eksperimentalni pristup omogućava istraživačima da utvrde u kojoj mjeri zaposlenje utiče na smanjenje recidivizma, u zavisnosti od starosne dobi i vrste posla (Uggen, 2000).

Zakonodavni i institucionalni kontekst

POSTOJEĆE POLITIKE U CRNOJ GORI

U Crnoj Gori, kao i u većini zemalja, postoje značajni izazovi u procesu reintegracije bivših zatvorenika. Uslovi u crnogorskim zatvorima nisu u potpunosti zadovoljavajući, ali stvarni problemi počinju nakon izlaska na slobodu, kada je teško ponovo se integrisati u društvo i pronaći zaposlenje. Bivši zatvorenici su često marginalizovani, što doprinosi visokom procentu recidiva.

Resocijalizacija u crnogorskim zatvorima počinje već pri prijemu zatvorenika, kada se vrši detaljna procjena ličnosti, uključujući kriminološke, medicinske i psihološke analize, što omogućava kreiranje personalizovanih planova tretmana. Ti planovi obuhvataju radne aktivnosti, obrazovanje, učešće u kulturnim i sportskim aktivnostima, te očuvanje porodičnih veza, s ciljem olakšavanja reintegracije nakon izdržane kazne. Takođe, posebna pažnja posvećuje se zapošljavanju bivših zatvorenika kroz stručne obuke i radne aktivnosti, poput obuke za poslove stolara i mašinbravara, čime se po-

većavaju njihove šanse za zaposlenje nakon izlaska iz zatvora. Dodatnu podršku u reintegraciji pružaju nevladine organizacije koje realizuju projekte ekonomsko i psihološko osnaživanje, a posebno se ističe projekat „Partnerstvo ka reintegraciji“, koji nudi različite obuke i podršku zatvorenima. Postoji i inicijativa za izgradnju azila za pse u sklopu ZIKS-a, što bi moglo pozitivno uticati na zatvorenike kroz brigu o životinjama, razvijanje empatije i smanjenje stresa. Kroz različite kreativne radionice i projekte, kao što su „Nit“ i „Lična karta dostojanstva“, zatvorenici i maloljetnici učestvuju u aktivnostima koje im pomažu da razviju vještine i izgrade pozitivne socijalne veze (Vikend novine, 2019).

KAZNENE POLITIKE U HRVATSKOJ

Postojeće kaznene politike u Republici Hrvatskoj temelje se na Krivičnom zakonu iz 2011. godine, koji je stupio na snagu 1. januara 2013. godine. Ovaj zakon usklađen je sa zakonodavstvom Evropske unije i donosi niz promjena koje uključuju proširenu upotrebu alternativnih sankcija, kao što su rad za opšte dobro i uslovne osude, te smanjenu upotrebu kratkih zatvorskih kazni. Takođe, zakon predviđa mogućnost ublažavanja kazni putem sporazuma između državnog tužioca i okrivljenog, što doprinosi efikasnijem vođenju postupaka i elementima restorativne pravde. Iako su ranije mjere, poput alternativnih kazni i rada za opšte dobro, rezultirale smanjenjem broja zatvorenika, broj osoba u zatvorima u Hrvatskoj ponovo raste. Na kraju 2022. godine, kapaciteti zatvora bili su popunjeni do 103,5%, dok je 2010. godine popunjenost iznosila čak 154,1%. Broj pritvorenih osoba također raste. Kapaciteti zatvorskog sistema nisu značajno prošireni od 2013. godine, iako su najavljeni novi objekti. Istovremeno, postoji ozbiljan nedostatak kadra, pri čemu jedan policijski službenik nadgleda preveliki broj zatvorenika, što povećava bezbjednosne rizike. Troškovi zatvorskog sistema rastu, ali nedostaju jasni podaci o konkretnim uzrocima tog rasta. Najčešće se izriče kazna uslovnog otpusta, zatim kazna zatvora u trajanju od 6 do 12 mjeseci. Stopa recidiva blago opada, sa 25,7% u 2020. na 22,5% u 2023. godini (Kužir, 2024).

PREPREKE I IZAZOVI PRI ZAPOŠLJAVANJU BIVŠIH OSUĐENIKA

Obrazovanje osuđenika razvijalo se kroz različite faze, u skladu sa društvenim promjenama i shvatanjem svrhe kažnjavanja. Od samog početka izdržavanja kazne, obrazovanje je smatrano ključnim segmentom resocijalizacije, budući da se neobrazovanost percipirala kao jedan od faktora kriminalnog ponašanja. Inicijalno su obrazovni programi bili fokusirani na osnovnoškolsko obrazovanje, dok su se kasnije razvijali i programi profesionalne obuke, prilagođeni zahtjevima tržišta rada i potrebama društva. Savremeni oblici obrazovanja sa rehabilitacijskim karakteristikama pojavljuju se tek u XIX vijeku, a danas se obrazovanju u zatvorima pridaje centralna uloga u prevenciji recidivizma i unapređenju društvene reintegracije osuđenika. Obrazovni programi doprinose razvoju prosocijalnih normi, moralnih vrijednosti i razumijevanju životnih okolnosti koje vode ka kriminalnom ponašanju. Pored formalnih kvalifikacija, osuđenici stiču praktične vještine koje im omogućavaju lakši pristup tržištu rada po izlasku iz zatvora. Obrazovanje takođe doprinosi razvoju samopouzdanja i samopoštovanja, čime se dodatno jača proces njihove socijalne reintegracije.

Osobe koje učestvuju u obrazovnim programima češće pokazuju pozitivne promjene u ponašanju, uključujući smanjenu stopu disciplinskih prekršaja i manji rizik od recidiva. Takođe, obrazovni programi razvijaju socijalne vještine, emocionalnu stabilnost i poboljšavaju odnose sa članovima porodice. Viši stepen obrazovanja značajno smanjuje vjerovatnoću povratka u kriminal, jer otvara nove mogućnosti zapošljavanja. I pored brojnih koristi, obrazovni sistem u zatvorima suočava se sa izazovima poput prenatrpanosti ustanova, nedostatka kadrova i ograničenih resursa.

U skandinavskim zemljama, poput Danske, Finske i Švedske, istraživanja pokazuju da osuđenici uglavnom učestvuju u obrazovnim programima iz lične potrebe da steknu vještine koje će im omogućiti kvalitetniji život po izlasku iz zatvora. Ovi programi se temelje na međunarodnim standardima i zakonodavstvu, ali i na principima cjeloživotnog učenja, pružajući šansu za obrazovanje i nakon odslužene kazne. Savjet Evrope posebno naglašava značaj obrazovnih programa koji odgovaraju individualnim potrebama zatvorenika i omogućavaju kontinuitet u učenju nakon zatvorske kazne (Ilijić, 2022).

Proces reintegracije bivših osuđenika u zajednicu sagledava se kroz dvije ključne dimenzije. Prva se odnosi na očekivanja društva, odnosno djelovanje institucija i njihovih kapaciteta da omoguće siguran povratak pojedinca uz minimalan rizik od recidiva. Druga se odnosi na individualne izazove bivših zatvorenika, koji uključuju socijalne, ekonomske i psihološke posljedice zatvorske kazne. Poseban izazov predstavlja zapošljavanje, koje se javlja kao najznačajnija prepreka u postpenalnoj fazi. Po izlasku iz zatvora, bivši osuđenici se često suočavaju sa materijalnim gubicima, niskim nivoom obrazovanja, smanjenim radnim kapacitetima i slabom porodičnom i društvenom podrškom.

Jedna od ključnih prepreka u zapošljavanju jeste stigmatizacija, koja značajno otežava pristup tržištu rada. Istraživanja pokazuju da se bivši osuđenici percipiraju kao nepouzdana i potencijalno rizični radnici, što znatno smanjuje njihove šanse za zaposlenje. Time postaju višestruko marginalizovana grupa kojoj je, osim posla, često uskraćen pristup adekvatnom smještaju, zdravstvenoj zaštiti i obrazovanju. Žene koje izlaze iz zatvora suočavaju se sa dodatnim preprekama, kao što su briga o djeci, porodične obaveze i izraženija diskriminacija na tržištu rada. Njihova krivična odgovornost često se percipira kao dvostruka devijacija – odstupanje od zakonskih normi, ali i od tradicionalne rodne uloge.

Prema stavovima Parlamentarne skupštine Savjeta Evrope, osnovni uzroci povratka u kriminal uključuju nedostatak institucionalne podrške u oblasti zapošljavanja i stanovanja, nedovoljno kvalitetne obrazovne i stručne programe tokom kazne, kao i snažnu prisutnost društvenih predrasuda. Iako pravni okvir omogućava pristup socijalnoj zaštiti, u praksi su prisutne spore i neefikasne administrativne procedure koje ne odgovaraju urgentnim potrebama bivših osuđenika. Stigmatizacija ima ozbiljne posljedice po

psihičko zdravlje i društvenu uključenost bivših zatvorenika. Diskriminacija često vodi ka gubitku samopouzdanja, anksioznosti, depresiji i otežanoj izgradnji stabilnih međuljudskih odnosa. Takvo stanje dodatno otežava resocijalizaciju i reintegraciju u zajednicu. Dominantna društvena percepcija da su osuđenici „nepopravljivi“ može ih podstaći da se identifikuju sa kriminalnim identitetom, čime se povećava rizik od recidiva (Sever, 2022).

Nakon izlaska iz zatvora, bivši zatvorenici suočavaju se sa nizom prepreka koje ograničavaju njihovu ekonomsku i društvenu integraciju, a najistaknutije su stigmatizacija prilikom zapošljavanja, smanjenje radnih vještina i prekid socijalnih veza koje bi inače omogućile zakonito zaposlenje. Ove okolnosti čine zatvaranje „prekidnom tačkom“ u životnoj putanji pojedinca, uzrokujući pad prihoda i stagnaciju karijere. Takvi životni događaji ne samo da individualno utiču na razvoj, već predstavljaju strukturne fenomene koje treba uključiti u šire analize društvene nejednakosti i dinamike tržišta rada (Western, 2006).

U Hrvatskoj je tokom avgusta 2022. godine sprovedeno empirijsko istraživanje putem online ankete o stavovima poslodavaca prema zapošljavanju bivših zatvorenika. Istraživanjem je obuhvaćeno 100 poslodavaca različitih profila, a rezultati su pružili dragocjene uvide u prepreke, dominantne stavove i moguća rješenja za unapređenje procesa reintegracije osuđenih lica putem rada. Rezultati pokazuju da većina poslodavaca (63 %) poznaje osobu iz šireg socijalnog kruga koja je boravila u zatvoru, dok svega 24 % ima takvo iskustvo unutar porodice. Direktno radno iskustvo sa bivšim zatvorenicima imalo je 12 % ispitanika, a 13 % je u nekom trenutku omogućilo zaposlenje osobi lišenoj slobode. Više od polovine poslodavaca (56 %) ne traži potvrdu o nekažnjavanju pri zapošljavanju, što može ukazivati ili na otvorenost ili na nedovoljnu informisanost o važnosti ove prakse. Na pitanje o spremnosti da zaposle bivšeg osuđenika, 40 % poslodavaca se izjasnilo kao neodlučno, dok je 37 % izrazilo spremnost da to učini ukoliko kandidat posjeduje tražene kompetencije. Zabrinjavajući je podatak da bi 47 % poslodavaca odbilo zapošljavanje ukoliko je krivično djelo bilo u vezi sa djelatnošću firme, što ukazuje na izraženo nepovjerenje. Stavovi poslodavaca otkrivaju određenu ambivalenciju: iako priznaju da zatvorenici posjeduju emocije i da često potiču iz nepovoljnih okolnosti, istovremeno postoji duboko ukorijenjeno nepovjerenje u njihove motive, sposobnost za promjenu i iskrenost. Zatvorenici se često percipiraju kao manipulativne i nepouzidane osobe, što dodatno otežava njihovu integraciju. Istraživanje jasno ukazuje da, i pored postojećeg stepena empatije i razumijevanja među poslodavcima, predrasude, stigmatizacija i strah i dalje predstavljaju značajne prepreke za uspješan povratak bivših zatvorenika na tržište rada (Sever, 2022).

ISTRAŽIVAČKI NALAZI

Istraživački osvrt na ranu studiju „Employment and Crime” o zapošljavanju i kriminalitetu

Jedan od značajnijih istraživačkih poduhvata koji se bavi odnosom između zapošljavanja i kriminaliteta, uključujući i bivše osuđenike, jeste projekat Vera Instituta za pravdu iz 1979. godine pod nazivom *Employment and Crime: A Research Design* (Vera Institute of Justice, 1979). U okviru ovog projekta analizirana je povezanost između statusa zaposlenosti i sklonosti ka kriminalnom ponašanju kod više ranjivih grupa, uključujući bivše osuđenike, mlade iz urbanih sredina i žene.

Ključni nalazi ukazuju na to da zapošljavanje ne predstavlja automatski djelotvorno sredstvo za prevenciju kriminaliteta, naročito kada su u pitanju poslovi u slabo plaćenim, neperspektivnim i nestabilnim sektorima, karakterističnim za tzv. sekundarno tržište rada. Osobe koje izlaze iz zatvorskog sistema često nemaju pristup stabilnim zaposlenjima sa mogućnostima napredovanja, što dodatno povećava rizik od recidiva. Istraživanje je takođe pokazalo da programi stručne obuke i zapošljavanja ne ostvaruju dugoročne efekte ukoliko nisu usklađeni sa stvarnim potrebama tržišta rada i ako ne postoji sistemska podrška nakon završetka programa.

Posebno je značajno što ovaj rad ukazuje na slabosti u metodama evaluacije programa zapošljavanja – uglavnom se zanemaruje širi društveni i ekonomski kontekst, uključujući diskriminaciju, strukturu tržišta rada, porodično okruženje i dostupnost ilegalnih izvora prihoda. Time se ističe potreba za složenijim i sveobuhvatnijim pristupima istraživanju zapošljavanja bivših osuđenika, koji bi obuhvatili i institucionalne i subkulturne faktore.

Empirijsko istraživanje o postpenalnom prihvatu i zapošljavanju bivših osuđenika u Crnoj Gori

Siromaštvo je jedan od najozbiljnijih problema s kojima se bivši osuđenici suočavaju. Prema istraživanju iz 2014. godine, čak 71 % osuđenika smatra da im državne institucije neće pružiti potrebnu podršku nakon izlaska iz zatvora. Takođe, 66,2 % njih navodi da su tokom boravka u zatvoru izgubili mnoge kontakte sa svojim bližnjima, a 71,1 % smatra da ih poslodavci neće zaposliti zbog njihove kriminalne prošlosti (Vučković & Kovačević, 2015). Ovo istraživanje ukazuje na ozbiljan problem, jer Zavod za zapošljavanje Crne Gore, iako ima mogućnosti subvencioniranja zapošljavanja, nije u stanju da pruži adekvatnu podršku bivšim osuđenimcima koji traže posao.

Mnogi bivši osuđenici nisu u mogućnosti da dobiju potrebnu pomoć u vezi sa zapošljavanjem zbog predrasuda poslodavaca, koji ne dobijaju dovoljno ohrabrenja od institucija da zaposle ove osobe. Mnoge od njih ostaju u sivoj ekonomiji, radeći bez zakonskog ugovora o radu. Emocionalna udaljenost od porodice predstavlja značajnu prepreku reintegraciji. Tokom boravka u zatvoru, mnogi osuđenici gube kontakt sa porodicom, što dodatno otežava njihov povratak u društvo.

Bivši osuđenici često nemaju osnovnu socijalnu podršku, a ukoliko nemaju funkcionalnu porodicu koja im pruža pomoć, suočavaju se sa problemima kao što su nemoćnost obezbjeđenja stana, hrane i osnovnih životnih potreba. Za mnoge od njih, jedina podrška može doći upravo od porodice i prijatelja, dok institucije poput Centra

za socijalni rad često ne pružaju adekvatnu i pravovremenu pomoć. Naime, bivši osuđenici često navode da nisu ni bili upućeni na obezbjeđivanje osnovnih socijalnih prava, što im dodatno otežava prilagođavanje životu izvan zatvorskog sistema.

Stigmatizacija i diskriminacija bivših osuđenika u društvu ostaju značajan problem, jer se mnogi suočavaju sa predrasudama prilikom pokušaja ponovnog zapošljavanja. Istraživanje iz 2014. godine pokazuje da čak 71 % bivših osuđenika smatra da će biti diskriminirani pri zapošljavanju. Mnoge predrasude dolaze od poslodavaca, dok Zavod za zapošljavanje nije razvio adekvatne programe za zapošljavanje ove grupe, osim u slučajevima kada bivši osuđenici spadaju u određene kategorije predviđene zakoni-
ma.

U tom smislu, sistemsku podršku bivši osuđenici često ne dobijaju u institucionalnim okvirima, uključujući Zavod za zapošljavanje i Centre za socijalni rad. Čak i kada postoji pomoć nevladinih organizacija koje se bave pravima zatvorenika, one često ne mogu pružiti dugoročnu podršku bez saradnje sa navedenim institucijama. Nedostatak međuinstitucionalne saradnje između relevantnih organizacija, kao što su Zavod za zapošljavanje, Centar za socijalni rad, Ministarstvo rada i socijalne zaštite i druge institucije, dodatno otežava reintegraciju bivših osuđenika.

Postoji manjak koordinacije i razmjene informacija, što rezultira neusklađenošću usluga i prava koja su im potrebna. Na primjer, bivši osuđenici se često suočavaju sa problemima pri ostvarivanju socijalnih prava, poput materijalnog obezbjeđenja ili besplatne pravne pomoći, jer ne znaju kome da se obrate ili nisu adekvatno informisani o svojim pravima. Ovakav nedostatak koordinacije dovodi do dodatnog stresa i nesigurnosti, što je naročito izraženo kod osuđenika sa istorijom korišćenja psihoaktivnih supstanci, koji moraju nastaviti terapiju i nakon izlaska iz zatvora.

Kako bi se situacija unaprijedila, neophodno je razviti međuinstitucionalnu saradnju između Zavoda za zapošljavanje, Centra za socijalni rad, Ministarstva rada i socijalne zaštite i nevladinih organizacija, te uspostaviti jedinstvenu mrežu podrške koja bi omogućila bivšim osuđenima lakši prelaz iz zatvorskog sistema u društvenu zajednicu. Takođe, potrebno je kreirati konkretne programe obuke i zapošljavanja, kao i razviti postpenalne planove koji bi omogućili bivšim osuđenima da se kvalitetno pripreme za život izvan zatvora i da se adekvatno integrišu u zajednicu (Juventas, 2022).

CILJEVI BUDUĆE KAZNE NE POLITIKE

Cilj buduće kaznene politike jeste smanjenje stope kriminaliteta kroz eliminaciju uzroka koji vode ka kriminalnim djelima, uz istovremeno unapređenje društvenih vrijednosti, morala i discipline. Naglasak je na resocijalizaciji osuđenika, čiji je cilj reintegracija u društveni život kroz obrazovanje, vaspitanje i stručnu pripremu za budući koristan rad. Kazne će prestati biti sredstva odmazde, a postaće mjere koje promovišu društvenu odgovornost i lični razvoj.

Prema tome, u budućem zakonodavstvu važno je da kazne, naročito kazna lišenja slobode, budu implementirane na način koji podsjeća na režim u ustanovama za maloljetnike, s ciljem stvaranja uslova koji omogućavaju ljudima da se što više približe slobodnom životu. To znači da bi struktura i organizacija kazneno-popravnih ustanova trebalo da pretrpe promjene kako bi se stvorili uslovi za postizanje visoke društvene i obrazovne vrijednosti, kao i razvoj karakteristika koje omogućavaju uspješnu reintegraciju. Istovremeno, kazne, posebno u oblasti smanjenja kratkoročnih kazni lišenja slobode, trebalo bi da budu zamijenjene odgovarajućim alternativama, kao što su novčane kazne, korektivni rad ili obavezivanje na reparaciju štete. Prilagođavanjem ovom modelu ne bi se samo unaprijedila efikasnost kaznene politike, već bi se omogućilo smanjenje broja ljudi koji završavaju u zatvorima, što bi dovelo do smanjenja negativnih efekata društvenog izopštavanja. Proširenje mogućnosti za uslovnu osudu, uvođenje mjera poput šireg pristupa otvorenim kazneno-popravnim domovima, kao i bolja procedura oko uslovnog otpusta i mogućnosti ranijeg prekida izdržavanja kazne, sve su oblasti koje bi trebalo razmotriti u cilju postizanja što efikasnijih rezultata kaznene politike (Anali Pravnog fakulteta u Beogradu, n.d.).

MEĐUNARODNI MODELI I PRIMJERI DOBRE PRAKSE

U savremenim zemljama razvijeni su različiti modeli institucionalne podrške bivšim zatvorenicima, koji značajno doprinose njihovoj uspješnijoj reintegraciji u društvo i smanjenju rizika od povratka kriminalnom ponašanju.

U Holandiji je uspostavljen koncept kuća sigurnosti (Safety Houses), koje predstavljaju primjer uspješne međusektorske saradnje između socijalne službe, probacijske službe, zdravstvenih ustanova i drugih institucija. U ovim centrima, smještenim u zajedničkom prostoru, korisnicima se pružaju informacije, savjeti i koordinisana pomoć iz različitih oblasti. Pored toga, postoje i kuće podrške (Care Houses), koje funkcionišu na sličnom principu, ali su prvenstveno namijenjene odraslima i porodicama sa složenim životnim izazovima, poput siromaštva, nezaposlenosti, beskućništva ili zavisnosti. Ovakav integrisani pristup omogućava djelotvornu podršku kroz istovremeno rješavanje više problema.

U Sjedinjenim Američkim Državama i dijelu Evrope primjenjuje se model tzv. kuća na pola puta (Halfway Houses), koje imaju važnu ulogu u procesu postpenalne tranzicije. Ove ustanove služe kao privremeni smještaj i podrška bivšim zatvorenicima nakon izlaska iz zatvora. Korisnicima se omogućava savjetodavna pomoć i podrška u pronalaženju smještaja, zaposlenja i reintegraciji u zajednicu, uz poštovanje određenih pravila. Neke kuće su specijalizovane za osobe s problemima zavisnosti ili mentalnim smetnjama i nude dodatne tretmane, edukaciju i osposobljavanje.

U Rumuniji probacijska služba aktivno učestvuje u pripremi zatvorenika za otpust, u saradnji sa zatvorskim osobljem. Službenici provode individualne i grupne programe usmjerene na razvoj prosocijalnih stavova, jačanje socijalnih kompetencija i povezivanje zatvorenika s resursima zajednice. Uloga probacijske službe nastavlja se i nakon

izlaska iz zatvora kroz nadzor, saradnju s porodicom i lokalnim institucijama, te učestvovanje u odborima za odlučivanje o uslovnom otpustu.

Opisani modeli predstavljaju neke od primjera dobre organizacije i efektivne upotrebe dostupnih resursa u cilju uspješne resocijalizacije bivših zatvorenika. Implementacijom sličnih rješenja, uz prilagođavanje nacionalnom kontekstu i uspostavljanje međuresorne saradnje, i u ostalim državama mogla bi se značajno unaprijediti postpenalna zaštita, što bi doprinijelo smanjenju stope recidiva i kvalitetnijem povratku osuđenih lica u zajednicu (Lončar, 2016).

Primjeri dobrih programa postpenalne podrške u Americi:

Faith Works-Aftercare Program – vjerski model postpenalne podrške

Faith Works-Aftercare Program predstavlja dvanaestomjesečni program postpenalne reintegracije koji se sprovodi u okrugu Miami-Dade, u saradnji sa lokalnim zatvorskim sistemom. Program se temelji na uvjerenju da vjerska načela mogu igrati ključnu ulogu u promjeni ponašanja i pružanju podrške bivšim osuđenima tokom tranzicije u zajednicu.

Program se odvija u tri faze:

Prva faza: Učesnici su fizički izdvojeni iz opšte zatvorske populacije i uključeni u intenzivan režim vjerskog mentorstva i upravljanja slučajem. U ovoj fazi organizuju se obrazovne, socijalne i duhovne aktivnosti, uključujući časove roditeljstva, biblijske studije, individualnu terapiju, obrazovne radionice i radne zadatke.

Druga faza: Tokom posljednjih 4 do 8 sedmica kazne, fokus je na pripremama za otpust. Učesnicima se pomaže u pronalaženju zaposlenja i stanovanja, uključuju se u tretmane liječenja po potrebi, učestvuju u „crkvenom oslobađanju“ (bogoslužnju s porodicom) i prisustvuju vikend-retreatima sa članovima porodice.

Treća faza: Po izlasku iz zatvora, učesnici nastavljaju saradnju sa svojim mentorom i menadžerom slučaja tokom narednih šest mjeseci. Tokom ovog perioda pruža im se kontinuirana podrška i prati se njihov napredak u zajednici.

Ovaj program podržava organizacija South Florida Jail Ministries, uz učešće više od 600 volontera i 120 crkava i organizacija koje zadovoljavaju duhovne i praktične potrebe zatvorenika i bivših osuđenika (Visher & Travis, 2015).

Radni i obrazovni programi: Free Venture i razvoj IT vještina

Program Free Venture predstavlja model revitalizacije zatvorske industrije u Sjedinjenim Američkim Državama, zasnovan na simulaciji tržišnih uslova unutar zatvorskog sistema. Osuđena lica aktivno učestvuju u poslovima koji im omogućavaju sticanje radnih navika i preuzimanje obaveza, razvoj poslovnih i marketinških vještina, djeli-mičnu nadoknadu troškova boravka u zatvoru, kao i pripremu za uspješnu tranziciju

ka životu na slobodi. Ovaj inovativni model implementiran je u sedam saveznih američkih država, a 2005. godine proglašen je jednim od najuspješnijih programa zatvorskega rada u zemlji.

Posebnu vrijednost imaju i programi osposobljavanja u oblasti informacionih tehnologija, koji obuhvataju:

- visok nivo finansijske nadoknade za učesnike,
- razvoj tehničkih vještina i radnih navika,
- unapređenje socijalne kompetencije i samopouzdanja,
- kvalitetnu pripremu za konkurentno tržište rada.

Istraživanja pokazuju da angažovanje zatvorenika u programima koji simuliraju realne radne uslove značajno doprinosi smanjenju stope recidivizma i olakšava njihovu reintegraciju u zajednicu. Ključnu ulogu u tom procesu ima i šira društvena podrška, posebno u segmentima zapošljavanja i priznavanja stečenih vještina.

Stoga se preporučuje šira implementacija radno orijentisanih aktivnosti u zatvorskom sistemu, s naglaskom na sektore koji su relevantni za savremeno tržište rada, poput građevinarstva, informacionih tehnologija i menadžmenta (Petrović, Jovanić i Luković, 2017).

ZAKLJUČAK

Zapošljavanje bivših osuđenih lica predstavlja jedan od ključnih izazova u okviru postpenalne reintegracije i prevencije recidivizma. Iako je radna integracija prepoznata kao značajan faktor uspješne društvene reintegracije, praksa ukazuje na niz sistemskih i strukturnih prepreka koje onemogućavaju efikasnu implementaciju. Nepostojanje sveobuhvatnih i koordiniranih institucionalnih strategija, nedovoljna motivacija kod poslodavaca, te slaba međusektorska saradnja dovode do fragmentiranih i nedovoljno održivih programa podrške. Većina postojećih inicijativa ima ad hoc karakter, bez obezbijedene kontinuirane podrške nakon izvršenja kazne, što umanjuje njihov efekat i dugoročnu održivost.

Radi unapređenja ove oblasti, neophodno je uspostaviti stabilne i funkcionalne mehanizme saradnje između zatvorskih institucija, službi socijalne zaštite, lokalnih samouprava i privrednih subjekata. Poseban značaj imaju programi ciljane stručne obuke i prekvalifikacije, koji moraju biti usklađeni sa aktuelnim potrebama tržišta rada i usmjereni na razvoj specifičnih, primjenjivih kompetencija. Paralelno s tim, potrebno je intenzivirati informisanje poslodavaca o postojećim fiskalnim i pravnim podsticajima, kao i promovisati društvenu odgovornost kroz primjere dobre prakse i uspješnih modela zapošljavanja.

Povećanu pažnju treba posvetiti ranjivim podgrupama unutar populacije bivših osuđenika, naročito mladima i ženama, koji su podložniji višestrukim oblicima stigmatizacije i diskriminacije. U tom smislu preporučuje se uspostavljanje regionalnih centara za poslijepenalni prihvata i podršku, inspirisanih uspješnim modelima iz razvijenih evrop-

skih i američkih sistema, koji bi omogućili kontinuirano praćenje procesa reintegracije i pružanje individualizovane podrške prilagođene specifičnim potrebama korisnika.

Zaključno, bez planskog, sistemskog i koordinisanog pristupa u zapošljavanju bivših osuđenika, društvo rizikuje produbljivanje socijalne isključenosti i produženje ciklusa recidivizma. Nasuprot tome, radno angažovanje može predstavljati ključni faktor transformacije – pružajući priliku za obnovu ličnog dostojanstva, aktivno građanstvo i efikasan doprinos zajednici.

LITERATURA

1. Anali Pravnog fakulteta u Beogradu. (n.d.). *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*. Izdavač u Beogradu. https://anali.rs/xml/196-/1961c/1961-4c/Anali_1961-4c-38.pdf
2. Carey, B. (n.d.). *Agnew's general strain theory: Context, synopsis, and application*. University of Illinois Springfield
3. Hirschi, T. (2017). *Causes of delinquency* (with a new introduction by the author). Routledge. (Original work published 1969)
4. Ilijić, L. (2022). *Obrazovanje osuđenika: Od resocijalizacije do transformacije*. Institut za kriminološka i sociološka istraživanja. <https://orcid.org/0000-0001-5090-1489>
5. Kužir, M. (2024). *Kaznena politika i zatvorski sustav Republike Hrvatske* (Stručni specijalistički rad, Sveučilište u Zagrebu, Fakultet političkih znanosti). <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:114:836426>
6. Lončar, P. (2016). *Priprema za izlazak na slobodu i poslijepenalni prihvrat zatvorenika* (Diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet). <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:158:539827>
7. Petrović, V., Jovanić, G., & Luković, M. (2017). Efektivnost radnih programa u zatvorima – primeri pojedinih programa u SAD. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 16(4), 491–516. <https://doi.org/10.5937/specedreh16-14182>
8. Sever, N. (2022). *Stavovi poslodavaca prema zapošljavanju bivših zatvorenika* (Master rad, Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet). <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:199:935658>
9. Uggen, C. (2000). „Work as a turning point in the life course of criminals: A duration model of age, employment, and recidivism”. *American Sociological Review*, 65(4), 529–546. <https://doi.org/10.2307/2657381>
10. Vera Institute of Justice. (1979). *Employment and crime: A research design*. National Institute of Law Enforcement and Criminal Justice, U.S. Department of Justice.
11. Vikend novine. (2019, June 16). *Resocijalizacija osuđenika počinje čim uđu u zatvor*. <https://www.vikendnovine.com>
12. Visher, C. A., & Travis, J. (2015). *Life after lockup: Improving reentry and reducing recidivism*. The Urban Institute.
13. Western, B. (2006). *Punishment and inequality in America* (NCJ No. 243641). Russell Sage Foundation.

Defend^oLogija MNE

CENTAR ZA BEZBJEDNOSNA, SOCIOLOŠKA I KRIMINOLOŠKA ISTRAŽIVANJA „DEFENDOLOGIJA“ sa zadovoljstvom Vam upućuje P O Z I V za dostavljanje radova za teorijsko-stručni časopis za pitanja zaštite, bezbjednosti, odbrane, obrazovanja, sociologije, kriminologije i kriminalistike „DEFENDOLOGIJA MNE“ BROJ 19-20.

Obavještavamo autore da je u toku prikupljanje radova za petnaesti broj teorijsko-stručnog časopis za pitanja zaštite, bezbjednosti, odbrane, obrazovanja, sociologije, kriminologije i kriminalistike „Defendologija MNE“. Petnaesto izdanje časopisa nije tematski ograničeno.

Radovi, pripremljeni u skladu sa Uputstvom za tehničku obradu rada, se moraju dostaviti do 25. maja 2025. godine, putem e-mail-a: casopis.defendologijamne@gmail.com.

Svaki autor rada dobiće po jedan primjerak časopisa „Defendologija MNE“.

Po pristizanju, radovi će biti recenzirani.

Pozivamo Vas na saradnju, da pišete i objavljujete svoje radove i na taj način doprinesete petnaestom broju časopisa „Defendologija MNE“. Na raspolaganju Vam je Redakcija Časopisa, pišite nam na e-mail: casopis.defendologijamne@gmail.com ili na broj telefona: +382 67 088 802

UPUTSTVO AUTORIMA

Teorijsko – stručni časopis Defendologija MNE objavljuje naučni (originalan naučni rad, pregledni rad, kratko ili prethodno saopštenje, naučnu kritiku – odnosno polemika) i stručne članke (stručni rad, informativni prilog, prikazi), na crnogorskom, srpskom, bosanskom i hrvatskom jeziku. Strani autori izvan ovog govornog područja, radove mogu objaviti na engleskom i ruskom jeziku, uz prevod apstrakta na crnogorski jezik. Da bi se osigurao što veći stupanj naučnosti, redakcija časopisa Defendologija MNE svaki rad šalje na anonimnu recenziju. Redakcija se obavezuje da će jedan primjerak recenziranog rada sa primjedbama recenzentata blagovremeno poslati autorima radi ažuriranja. Dva anonimna recenzenta će pregledati svaki rad koji pristigne u redakciju, a rad će biti štampan ukoliko se oba recenzenta usaglase da rad zadovoljava visoke naučne kriterijume.

Priprema rukopisa za štampu je vrlo važna, zato molimo autore da se pridržavaju sledećih uputstava prilikom pisanja tekstova za časopis Defendologija MNE.

Rad koji redakcija razmatra za objavljivanje mora sadržavati sljedeće elemente:

- **Obim rada:** minimum šest (6), maksimum 16 stranica, treba biti lektorski obrađen;
- **Tip slova:** Franklin Gothic Book (ili Times New Roman)
- Glavni tekst rada piše se malim slovima, veličine (11 pt) ravnomjerno ravnanje (poravnata lijeva i desna ivica); prored 1, bez uvlačenje novog reda; prored poslije pasusa 6 pt.
- **Naučno zvanje, ime i prezime autora** (bold), instituciju u kojoj je zaposlen i mjesto odakle dolazi u gornjem lijevom uglu, veličine (12 pt);
- **Glavni naslov** piše se malim slovima, veličine (14 pt);

- Naslovi drugog reda pišu se malim slovima, veličine (12 pt);
- *Ostali podnaslovi* – malim kurzivnim slovima (12 pt);
- **APSTRACT:** tekst u nastavku 150-250 riječi
- ***Ključne riječi:*** obim tri do deset (3-10) riječi;
- Rad se piše na crnogorskom, srpskom, bosanskom ili hrvatskom jeziku; na engleskom se piše: **TITLE, ABSTRACT** i ***Key words.***

- **Tabele i slike:** Nazivi tablica i slika moraju biti numerisani i ispisani običnim fontom iznad tabele ili slike, lijevo ravnanje. Veće tabele i slike moguće je prikazati vertikalno na posebnoj strani. Izvor podataka tabela ili sliku piše se ispod tabele ili slike, lijevo ravnanje. Veličinu tabele ili slike obavezno prilagoditi veličini strane.

Tabela 1. Naziv tabele

	<i>Naziv kolone:</i>	
<i>Naziv reda:</i>	XXXXX	

Izvor podataka:

- LITERATURA, centrirano ravnanje. Reference se navode azbučnim redom;
- **Citiranje:** U označavanju referenci i navođenju literature, časopis Defendologija MNE koristi APA standard citiranja Primjere APA standarda navodeći možete pronaći na sajtu Defendologija centra Crne Gore. <https://defendologija.wordpress.com>
- Rad predati u dva jednaka izvornika (originalna primjerka), na crnogorskom, srpskom, bosanskom ili hrvatskom jeziku, inostrani autori van ovih govornih područja rad mogu predati na ruskom ili engleskom jeziku, kao i u elektronskom obliku (putem e mail-a) uz zahtjev za obavještenje o prijemu rada. Jedan primjerak sa svim gore navedim elementima, a drugi bez navođenja imena i prezimena autora, te institucije zaposlenja; Takođe, potrebno je navesti autorovu e-pošte, odnosno e-pošte korespondenta ukoliko se radi o ko-autorskom radu;
- Redakcija časopisa ima pravo izbora radova i priloga, a u obzir dolaze samo oni tekstovi koji dotad nigdje nisu bili objavljeni ili već nijesu predate radi objave u drugom časopisu.
- Rad donijeti lično ili slati poštom na adresu Defendologija centra:
Vuka Karadžića bb, p.f 81400 Nikšić, Crna Gora
- **e-mail:** casopis.defendologijamne@gmail.com